

БЕОГРАДСКЕ ОПШТИНСКЕ НОВИНЕ

ЧАСОПИС ЗА КОМУНАЛНО-СОЦИЈАЛНИ, ПРИВРЕДНИ
И КУЛТУРНИ ЖИВОТ БЕОГРАДА

Број 12 Година 50	РЕДАКЦИОНИ ОДБОР: Др. Ксенохоф Шаховић, Мих. Стефановић, Павле Кара-Радовановић, Воја Симић УРЕДНИК: Слободан Ж. Видаковић	Децембар 1932 год.
------------------------------	---	-------------------------------

Децембар 1932

Наша анкета о архитектури Београда, стр.	759
О савременој архитектури у Београду. — Арх. Бранко Поповић, проф. Универзитета, стр.	760
Ка старом српском стилу... — Арх. Ђура Бајаловић, стр.	766
Наши архитектонски греси. — Арх. М. Тричковић, стр.	770
Анкета о архитектури града Београда. — Инж. Јован И. Обрадовић, стр.	773
Стремљења београдске архитектуре. — Арх. Јан Дубови, секретар Групе модерних архитекта, стр.	778
О спољашњој архитектури Београда. — Арх. Бранко Максимовић, стр.	781
Архитектура у Београду. — Арх. урбаниста Драг. М. Поповић, стр.	787
Изградња Великог Београда. — Арх. Ђорђе В. Лукић, стр.	791
Фасаде грађевина, улице и тргови у Београду. — Др. Милан К. Д. Главинић, стр.	794
Архитектура Београда и комунална политика. — Слободан Ж. Видаковић, стр.	797
Фасаде поратног Београда. — Б. Војиновић-Пеликан, сликар музеја О. г. Београда, стр.	803

ПРИЛОЗИ ЗА ИСТОРИЈУ БЕОГРАДА:

Историјски преглед архитектуре Београда. — Арх. Бранислав Којић, стр.	804
---	-----

ДРУШТВЕНА ХРОНИКА:

Београд је свечано прославио рођендан Њ. В. Краља Александра, стр.	806
Прослава дана уједињења у Београду, стр.	808

СОЦИЈАЛНО-КОМУНАЛНА ХРОНИКА:

Основне црте пројекта буџета Општине града Београда за 1933 год. (изјава потпредседника г. Витора Крстића) стр.	811
Социјално старање Општине београдске (изјава потпредседника г. Доброслава Богдановића), стр. .	812
Нови кмет-правник Општине града Београда г. Добривоје Вујић, и нови одборници Општине града Београда, стр.	814
Оцеви у општинском Централном уреду за заштиту матера, деце и младежи, стр.	815

ПАНЧЕВАЧКА ХРОНИКА:

Свечано откривање споменика блаженопочившем Краљу Петру Великом Ослободиоцу у Панчеву, стр.	817
---	-----

СЛИКАРСКА ХРОНИКА:

Изложба француске савремене ликовне уметности у Београду, стр.	819
---	-----

„Београдске општинске новине“ излазе једанпут месечно као часопис за комунално-социјални, привредни и културни живот Београда и једанпут недељно (сваког четвртка) као службени недељни лист Општине града Београда.

Претплата на оба издања износи укупно:

за годину дана 150 динара

за пола године 80 динара.

Претплата се прима само на оба издања. Чековни рачун код Поштанске штедионице бр. 54.300.

Уредништво и администрација налазе се у ул. Косовској бр. 39/1. Телефон 26-242.

Рукописи се не враћају.

Слика на корицама: Уметнички рад г. Б. Војновића-Пеликана, сликара Музеја Општине града Београда: Садашњи изглед угла Босанске и Краљевића Марка улице.

Наша анкета о архитектури Београда

Да би будућа грађевинско-архитектонска политика Београдске општине имала што тачнији и обимнији материјал и сигурније индикације на којима ће се заснивати — Редакциони одбор престоничког органа и часописа „Београдских општинских новина“ сматрао је за потребно да изврши анкету у круговима најпозванијих стручњака са овако постављеним питањима:

1) Шта мислите о данашњим фасадама ново изграђених грађевина после рата у Београду?

2) Опажа ли се какав напредак у изградњи лепших фасада?

3) Према садашњем архитектонском изгледу и садашњим грађевинским могућностима, у ком правцу треба упутити будући архитектонски изглед престонице?

И ако је било релативно мало времена на расположењу за ову важну и далекосежну студију, ипак је редакција „Београдских општинских новина“ добила 42 одговора на анкету.

Како су ови одговори читави мали стручни есеји, којима се третира на аргументисан начин питање београдске архитектуре, то се, природно, сви одговори нису могли штампати у часопису од 10 штампаних табака.

Да би се колико толико помогла у овом у истини неугодном положају, јер су финансијске могућности — пошто се часопис издржава од својих властитих прихода — недовољне да се изда једна обимнија свеска — Уредништво „Београдских општинских новина“ средило је и категорисало све добивене одговоре а Редакциони одбор на својој седници од 24 децембра т. г., по прочитању и прегледу свих пристиглих рукописа одлучио је да се објаве само они, који показују извесне нијансе у третирању поменутог проблема. Извршеним одабирањем, решено је да се штампају одговори г.г. проф. арх. Бранка Поповића, арх. Ђуре

Бајаловића, инж. Јована Обрадовића, арх. Мил. Тричковића, арх. Јана Дубавог, арх. Бранка Максимовића, арх. урбанисте Драг. М. Поповића, арх. Ђорђа Лукића, гледиште групе архитеката модерног правца (чији је претседник арх. г. Драг. Брашовани, а секретар арх. г. Јан Дубави), др. Милана К. Д. Главинића, Б. Војновића, сликара музеја Општине града Београда и од стране Редакције „Београдских општинских новина“ чланак уредника г. Слободана Ж. Видаковића.

Сви остали одговори могли би се збити у овом изводу ин екстензо:

Београд као целина до сада је изграђиван без плана, без система и без стила, у једном брзом и запрепаштујућем темпу. Отуда се код њега види безброј зграда без икаквог стила, као и безброј зграда од којих свака претставља по неку од нијанси — често унакажених — већ постојећих стилова, од ренесансе стила до модернистичког.

За последње две три године Београд је ипак коракнуо напред и почео да даје изван проценат зграда пројектованих и изграђених са студијом и видним успехом.

Што се тиче изграђивања нашег националног стила у архитектури добар део одговора доказује нереалност овог покрета, док већина одговора у изводу гласе:

Да се национални, управо оригинални стил у архитектури не израђује по наредби, него дугом и тихом уметничком еволуцијом, и да би се за сада могле да предузму само мере, које би ускориле појаву његову.

Штампајући ових дванаест одабраних одговора на постављену анкету, Редакциони одбор „Београдских општинских новина“ сматра за своју ласкаву дужност да свима учесницима у анкети изјави своју захвалност на брзом и прецизном раду и на показаној готовости да својим стручним прилогом припомогну правилном решењу архитектонског проблема, који се све јаче истиче у низу проблема данашњег Београда.

Уредништво

Арх. Бранко Поповић,
проф. Универзитета

О савременој архитектури у Београду

Када је у питању: „Шта се мисли о данашњим фасадама нових грађевина у Београду саграђених после рата и да ли се осећа какав напад у овоме правцу“ то се има, мислимо, схватити овако: „Шта се мисли о послератној архитектури у Београду и да ли је она учинила какав напредак?“ — ми ћемо одмах одговорити позитивно и повољно. Архитектура је веома напредовала у Београду после рата, у чајширем смислу речи. Пре рата Београд није имао услова за некакву архитектонску делатност, ни економских, ни политичких, ни друштвених. Предратна Србија није била у напону грађевинског развоја уопште, Београд као погранична варош, поготову. С тога, све оно што је у Београду изражено пре рата, осим неколико изузетака, није такве уметничке вредности да би вредило нарочитог помена. У ове изузетке спада, на првом месту, београдска тврђава. Она има одлике монументалности, карактера и схватања грађевинских проблема у великим потезима, и ако не долази у ред великих тврђава рађених у најбољој грађи. За њом долазе приватне и јавне грађевине, балканског стила, сачуване у малом броју. Оне, својим унутрашњим распоредом, својим облицима, својом грађом и конструкцијом, дају Београду обележје, врло бледо истина услед њихове малобројности, града који је доскора стајао на раскрсњу традиционалистичких уметничких цивилизација античког и средњовековног европског југоистока и савремене цивилизације средње Европе. Неколико сачуваних грађевина овога стила показује колико је природности, колико нагомиланог искуства и укуса било у традиционалној балканској архитектури, услед чега све њене грађевине носе печат одређеног карактера и завршеног израза. Најзад поменимо, да је Београду предратна архитектонска делатност оставила и неколико грађевина у познијим европским стилевима вредних пажње, у ренесанси, бароку или класицистичких, које су, све без изузетка, изграђене у немонументалној грађи, и стилски неусавршене, осим две три. Ово је најмање интересантна страна предратне архитектонске делатности у престоници ма да је баш ова делатност са београдским Техничким факултетом на челу, много учинила да би се Београд припремио за велику послератну архитектонску активност.

Али тек после рата стварају се прави услови за живу грађевинску делатност у целој земљи, нарочито у већим градовима: Београду, Загребу и Љубљани.

Београд сада доживљава свој први значајнији архитектонски развој. За неколико послератних година подижу се хиљаде грађевина. Многобројни домаћи и страни архитекти у Београду марљиво пројектују и граде. Са њима сарађују предузетници, мајстори и стручни радници чији се број пење на многе хиљаде и чија се професионална вредност стално и нагло побољшава. Сада се почиње тражити и пробај грађевински материјал, скупотијени, лепши, чак монументалнији.

Сл. 1. — Зграда Министарства саобраћаја

талан. И тако се данас, после десет година развоја у овом правцу, у Београду може подићи грађевина европских квалитета. Таквих заната у престоници и има. Њихов је број додуше врло ограничен с обзиром на огроман укупни број нових грађевина. Навешћемо само неколико, за које сматрамо да их треба истаћи.

Од јавних грађевина би на прво место дошла зграда Министарства саобраћаја, а за њом зграда Генералног штаба. Ма да ниједна од њих не показује неку нарочиту архитектонску оригиналност, оне ипак дејствују убедљиво, нарочито прва, озбиљно и монументално. Зграда Министарства саобраћаја (сл. 1) пројектована је са јаком вољом да се

постигне једна строга, хармонична и донекле инвентивна комбинација класичних, ренесансних и барокних елемената. То је и постигнуто, у духу и укусу добрих, предратних, немачких, школских архитеката. На њој се открива једно сигурно осећање ритма и хармоније њеног пројектанта. То се, међутим не би могло рећи, на пример, за зграде Министарства финансија и Министарства трговине и индустрије. Оне би могле послужити примером какво би пројектовање требало изме-

Сл. 2. — Зграда Генералног штаба

гавати. Оне дају утисак конфузне мешавине и оскудице правог стилског осећања. С тога су оне тако сиромашне изразом и карактером. Зграда Генералног штаба (сл. 2) је у основи једна савесна комбинација познатих, шта више, освештених архитектонских елемената, пројектована са пуно еклектичног укуса и са извесним осећањем стила. Она је изведена у најлепшој грађи, у једном врло допадљивом домаћем зеленкастом граниту. Поменимо на овоме месту и једну репродукцију, наиме, проширење лепе предратне зграде Народне банке у истом стилу и начину, чиме нису сасвим упропаћене њене извесне несумњиве стилске вредности.

У архитектури грађевина за искоришћавање и пословање и у архитектури домова учињен је већи напредак.

Најпре у архитектури домова, нарочито вила, па после, на зградама за искоришћавање, на антрподиме и магацинима, на великим зграда за изнајмљивање ради трговине, пословања и становања, на зградама банака, најзад, на репрезентативним грађевинама неких страних предузећа и посланстава почиње се у Београду обелодањавати све јачи утицај средњеевропске и северњачке модерне архитектуре. Ми се на овоме месту свакако нећемо упуштати ни у каква објашњења о модерној, или боље рећи, о савременој архитектури. О томе смо већ писали и говорили. Овде ћемо само рећи, да је она постала и развијала се из стварних потреба, на месту где је поникла, да се формирала под новим,

измењеним економским, друштвеним и техничким условима у време када је њена појава била неминовна. Она је у једном страховито брзом и пространом налету освојила скоро целу грађевинску делатност извесних земаља, а пре него што је била успела у потпуности решити нове постављене архитектонске проблеме, услед чега је, неизбежно, донела безброј слободних импровизација, од којих се многе неће моћи одржати. У Београду, међутим, где се вал савремене архитектуре не да објаснити у толикој мери као последица стварних нових потреба, о којима малочас говорасмо, као што је било у Холандији, Немачкој, Чехословачкој или у Америци, колико као последица измењеног стања у овим и другим земљама, из којих смо и раније примали поуке у овом погледу — недостатци савременог архитектонског стварања појавили су се, наравно, још у већем броју и очигледније. И ми се тога генералног утиска неможемо ослободити када се од нас тражи да бацимо један сумаран поглед на савремену престоничку архитектуру.

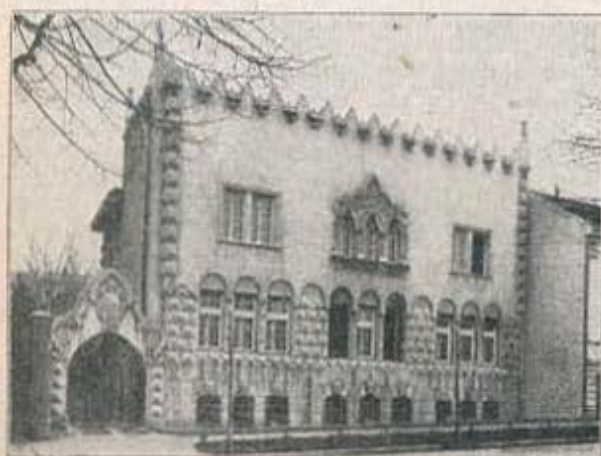
Али и поред тога, савремени стваралачки дух на пољу архитектуре — који је обухватио и нашу престоницу, и који је и у њој донекле постао израз потребе, јер су се услед промена које су наступиле после рата у нашој земљи и у престоници и овде поставили извесни нови задаци и проблеми, — донео нам је благотворни полет и пробудио препородне тежње. Под утицајем слободе у уметничком схватању сви су се доскорашњи

Сл. 3. — Вила у ул. Књегине Персиде бр. 51

принципи о компоновању и грађењу морали ревидирати, чак и они најконзервативнији. Тако се могло десити, да освежавајући дух новог времена унесе извесног живота, извесне обнове и у архитектуру која се заснива на реминесценцијама старих стилова. Неколике врло успеле грађевине: вила у ул. Књегине Персиде бр. 51 (сл. 3), кућа у ул. Делиградској ул. бр. 17 (сл. 4), кућа у ул. Кр. Милутина бр. 33 (сл. 5), вила у ул. Кн. Персиде (сл. 6) ово опажање потпуно дока-

зују. Док се на неколиким другим грађевинама даде приметити тежња за потпуним уживљавањем у извесне сасвим изражене стране стилове. У овом погледу пала нам је у очи вила на Топчидерском брду (сл. 7), па Француско-српска банка, Спасићева заду-

Сл. 4. — Кућа у Делиградској улици бр. 17

жбина (сл. 8), и неколики пројекти арх. г. г. Александра Борђевића и Момчила Борисављевића. Наравно, разлика у концепцији и у остварењу наведених пројеката врло је велика. Док су пројекти чија остварења видимо на сликама 3, 4, 5 и 6 врло слободни, дотле су остали строго везани за одговарајуће стилове. Докле су прва два пројекта (сл. 3 и 4) мали украси, пуни духа и инвенције, дати једним финим осећањем стила, пројект репродуциран на слици 5 представља једну успелу реминисценцију у духу талијанског ренесанског архаизма, а пројект који видимо на сл. 6, замишљен са много већим претензијама, богат у детаљу, није успео да даде једну заокружену, органску целину, снажнијег израза, ритма и карактера. Пројект виле на Топчидерском Брду (сл. 7) замишљен и спроведен у строгом, традиционалном јаванском стилу домова у пољу, богато остварен до ситнице, пун је карактера и израза. Остали пројекти ове врсте и поред све допадљивости преставаљају мањи уметнички интерес.

Међутим палата Француског посланства у Београду (сл. 9) по својој општој концепцији стоји одприлике на средини између традиционалистичког и савременог схватања. Замишљена у духу класичне и ренесансне, монументалне, јужњачке архитектуре домова-палата, са њеним слободним, отвореним и једноставним распоредом маса и терасастим крововима, са њеном веома упрошћеном другостепеном пластиком, мирним зидним платинама, без јаких венаца и испадних украса, изграђена у дивном венчаком мрамору, ова би грађевина, како је потпуно монументалнога карактера, требала да буде најскупо-

ценија, најлепша грађевина у Београду. Она то по многим својим одликама и јесте. Али ни велики укус, искуство и инвентивност њенога мајстора, ни извајредна грађа и савршен каменорез, ни обелодањени велики карактер њене архитектонске концепције нису у стању да прикрију извесне каприциозности и погрешке у решењу основе, које целој грађевини умањују утисак органскога у склопу, нарушавају ритам подела и пуну хармонију. То долази, мислимо, од средњег ризалита, чија полукружна основа квари ритам подела на фасади, и од крилних, издвојених простора постављених по дијагонали, дакле неоргански, према главном простору грађевине, у облику неправилних, по углу јако засечених правоугаоника. Скулптура на овој грађевини, апстрахујући Палавичинијеве рељефе, није на висини архитектуре. Свакако ово ће посланство дуго бити у Београду предмет најживљег уметничког интересовања и дискусије.

Напоследку поклонимо пажњу неколиким успелим новим грађевинама замишљеним и изведеним у сасвим савременом духу и начину. Оне би, поред многих других лепих

Сл. 5. — Кућа у ул. Краља Милутина бр. 33

модерних грађевина, које су, чини нам се, ипак мање успеле, и још других многобројних, које нису успеле, требале да даду Београду карактер савременог града. Међу

овима налазимо да би требало истаћи, без неког нарочитог класирања и реда, вилу

вилу на Дедињу (сл. 14). Ратнички дом (сл. 15) и Чехословачко посланство (сл. 16).

Сл. 6. — Кућа у улици Књегиње Персиде бр. 54

Сл. 7. — Вила на Топчидерском Брду

Сл. 8. — Спасићева задужбина

Сл. 9. — Нова палата Француског посланства

Интересантно је скренути пажњу на пројекте које видимо изведене на сликама 10 и 11; први замишља грађевину у слободном простору, дакле као пуно пластичну, други узидану између других грађевина у линији једне улице, дакле као површинску фасаду или као другостепену пластику. Пројектант је у оба случаја дао решења високе архитектонске вредности, са јаким осећањем простора, пластике, рељефа, површине, уравни-тежена, па ипак изразита, карактеристична, у великом ритму.

Друга три пројекта (сл. 12, 13 и 14) представљају све три грађевине различито постављене према околини. Прва је на углу двеју улица, друга, у линији улице, односно трга, а трећа, на слободном простору. Прва и трећа су куће за становање једне породице, друга је за издавање под кирију већем броју породица. С тога прва и трећа дејствују мо-

Сл. 10. — Вила на Сењаку

на Сењаку (сл. 10), кућу у Књегиње Персиде бр. 39 (сл. 11), вилу у Милешевској бр. 28 (сл. 12), кућу на Зеленом венцу бр. (сл. 13),

нументалном пластиком, јер су у слободном простору, а друга просторно и поделом — ритмом отвора, јер јој је фасада средином

увучена да би се добила што већа површина грађевине с лица, то јест, са стране трга, што више сунца, ваздуха и изгледа за много-

Зграда Југословенске удружене банке дејствује једноставношћу, ритмом поделе — отвора и диниом каменом грађом, споља, и

Сл. 11. — Зграда у ул. Кијегиње Персиде број 39

бројне њене становнице. Колико је добра модерна архитектура плод резоновања и целисходности, колико је она уметност простора и пластике, и као таква лепа, држимо да ће

Сл. 13. — Кућа на Зеленом Венцу

изванредним распоредом и необично негованом израдом изнутра.

Ратнички дом (сл. 15) својом моћном пластиком, монументалношћу и једноставношћу

Сл. 12. — Вила у ул. Милешевској бр. 28

уочити сваки пажљивији поглед на ове изванредно даровите пројекте једног слободног, инвентивног архитекте ствараоца.

Сл. 14. — Вила на Дедињу

облика и ритма, поред модерне грађевине на другом углу Француске ул. даје целом тргу, на коме стоји, карактер савремености и вели-

чине. Најзад, дивна зграда Чехословачког посланства (сл. 16) остаће задуго ремек дело своје врсте. Њен мајстор је потпуно успео у ономе што је хтео: постићи један строги уравнотежени ритам на фронталној фасади, изграђеној у најједноставнијим, најорганскијим, најлогичнијим, чистим, конструктивним облицима, у лепој грађи и савршеној обради.

Најзад, да кажемо коју реч и о последњем питању: шта би се могло учинити да се савремена архитектонска делатност у престоници што више унапреди и да постане што боља?

Сл. 15. — Ратинјки дом

Давати послове најбољим архитектама. Тиме омогућити им да створе велике архитектонске радионице, да запосле даровите и младе архитекте, који би ту радили и усавишавали се под упутством мајсторовим. То би било главно средство. Друго средство би било организовати архитектонске школе у великом обиму и снабдети их свима потребним средствима. Поред Архитектонског от-

сека на Техничком факултету и у Средњој техничкој школи установити такав отсек и у Уметничкој академији, пошто би се садашња Уметничка школа из основа реорганизовала. На треће би место долазили архитектонски стечајеви за све поручбине јавног рада, наравно мислимо на стечајеве који би се одржали на висини свога високог задатка. Затим, требало би донети уредбе о пословању по Архитектонским одељењима разних Министарстава. У овима, наиме, неби требало да постоје бирои за пројектовање, јер је свеколико искуство код нас и на страни показало

Сл. 16. — Палата Чехословачког посланства

да уметничко стварање, да уметнички развитак и администрација никако немогу напредовати у заједници. Али изнад свега за правilan уметнички развитак потребна је слобода уметничког схватања. Тек када се један архитекта уздигне на висину слободног, самосталног схватања, долази у питање уметничка дисциплина дела и уметничка дисциплина у опште, што води стилу.

De l'architecture actuelle de Beograd

Par M. Branko Popovitch, architecte, professeur à l'Université de Beograd

Après la guerre l'architecture à Beograd a progressé grandement dans le sens le plus large du mot. Avant la guerre Beograd n'avait des conditions ni économiques ni politiques, ni sociales pour une activité architectonique.

Ce n'est qu'après la guerre que se rassemblent les conditions favorables pour un travail sur le champ architectonique. Pour les quelques années d'après guerre des milliers des maisons sont bâties à Beograd. Des nombreux architectes nationaux et étrangers projectent et bâtissent avec application.

Dans l'architecture des bâties privées et publiques on aperçoit de plus en plus l'influence de l'architecture moderne de l'Europe centrale et nordique. L'esprit de construction moderne, sur le champ de l'architecture, qui s'est révélé aussi dans notre capitale, et qui y a pris la place d'un

besoin, nous a apporté un noble élan et reveillé des sentiments de renaissance. S'est ainsi qu'il a, en rafraichissant l'esprit du nouveau temps, apporté une nouvelle vie, des renouveaux aussi dans l'architecture, qui se base sur des reminiscences des vieux styles.

Que pourrait on faire pour que l'activité architectonique de la capitale devienne la meilleur possible?

Donner les travaux seulement aux meilleurs architectes; organiser des écoles architectoniques sur une grande échelle; former une section architectonique dans l'Academie artistique; publier des concours architectoniques pour tous les bâtiments publics; arreter des règlements pour le fonctionnement des sections architectoniques dans tous les ministères. Mais, au dessus de tout, pour une évolution régulière artistique, il est nécessaire que les conceptions artistiques soient libres.

Ка старом српском стилу...

Редакција одличног часописа „Београдске Општинске Новине“ дошла је на једну лепу идеју, да преко свога часописа поведе реч о архитектури Београда. У томе циљу она се прво анкетом обратила на нас архитекте.

Идеја је, као што рекох, лепа и за сваку похвалу, јер се код нас тако мало расправља о архитектури, док се о другим уметностима — сликарству, скулптури, музици, драми — врло често расправља путем штампе и иначе.

Колико је то расправљање и критиковање корисно — разуме се под условом да је објективно — и колико утиче на интересовање публике и развијање њеног укуса — није потребно нарочито доказивати. С тога ми ову иницијативу од стране „Београдских Општинских Новина“ примамо и радо јој се одазивамо.

Редакција нам је поставила ова три питања:

1) Шта мислите о данашњим фасадама новоподигнутих зграда после рата у Београду?

2) Опажа ли се какав напредак у изградњи лепших фасада?

3) Према садашњем архитект. изгледу и садашњим грађевинским могућностима у коме правцу треба упутити будући архитектонски изглед престонице?

Пре него што бих прешао на одговоре на горња питања нека ми је дозвољено да учиним једну малу напомену, наиме: да вредност и лепота једне грађевине не зависи само од њене фасаде, него и од њеног унутрашњег распореда — удобности — као и од тога колико она задовољава хигијенске услове. Према томе, не треба изгубити из вида да ће овде бити реч само о спољњем изгледу грађевина.

Не узимајући у обзир за сада сам стил, у послератном Београду има доста грађевина са архитектонски исправно решеним фасадама. То је сасвим природно кад се узме у обзир факат да у послератном Београду има више од педесет архитеката ван државне службе, у приватној пракси — међу којима има врло способних и талентираних — док је у прератном Београду био један архитекта, који се бавио искључиво приватном праксом. То је био покојни Милан Антоновић и једно краће време арх. биро Станојевића и Гачића.

Разлика у броју је огромна и сасвим је разумљиво да ће се у већем броју наћи и више способних и талентованих.

Један плус послератних фасада је несумњиво и много бољи материјал од кога се оне после рата израђују. Ми данас у Београду имамо фасада од правог камена, има их од вештачког камена, од теранове и сличних смеса, док су фасаде предратних грађевина биле искључиво од малтера. Разуме се да бољи квалитет материјала знатно доприноси бољем изгледу самих фасада.

Што се тиче самог стила послератних фасада може се рећи да влада велика разноликост и шаренило. Неки нарочити правац се не

Двор Њ. В. Краља на Дедињу

осећа, оригиналности нема, те због тога држим да Београд не може бити много интересантан за странца.

О овоме ћу опширније говорити када будем одговарао на треће питање.

Ред би био да именујем фасаде које сматрам за правилно архитектонски решене. Изјављујем да ми је немогуће набројати их све, него ћу поменути само оне којих се свако може лако сетити.

Прво оне које су израђене у старим стиловима: главни Ђенералштаб, географски институт у граду, Министарство трговине и индустрије, Двор Њ. В. Краља на Дедињу, Јадранско подунавска банка, Банка франко-серб, Југословенска банка „града „Асигурациони генерали“ на Теразијама, зграда г.

Тике Панића у улици Милоша Великог, вила Чеде Петровића на Дедињу, вила г. Рахе Ђуковића у Румунској улици, вила г. Р. Пашића на Топчидерском брду, зграда у Гарашинавој ул. бр. 25 итд.

У модерном стилу гради се у последње време све више. Само држим да се и ту не тежи довољно за индивидуалношћу, него се шаблонизира и траже се неки општи елементи као: квадери трапезног пресека, квадратни прозори или у виду положеног правоугаоника, сви повезани гезимсовима а већ мотка за заставу као да је постала главни елемент модерног стила. Овогодишња грађевинска сезона била је нарочито обилна у погледу модерних фасада. Не бих могао рећи да су све фасаде и успеле. Има много наивних решења, као да их је дете радило, има их уопште које су без стила. Зашто је тако има разлога и у томе, што по нашем закону и инжењери имају права пројектовати чисто архитектонске објекте а има у Београду и таквих пројектаната који своје незнање и недуховитост хоће да завију у модернизам, у коме је по њиховом мишљењу све дозвољено.

Наравно да има и врло успешних решења и ја ћу се потрудити да цитирам неке, који ми прво падају на памет, уверен да ћу заборавити многе које заслужују помена: Француско посланство, Дом ратника, Банка Златибор, Зграда у Влајковићевој улици бр. 16, зграда на углу Француске и Симине, вила на Сењаку г-ђе Рајх, вила арх. Брашована у улици Војводе Протића, вила на Дедињу г. Душана Лазића, вила на углу Енглеске и Четничке улице на Сењаку, вила у Румунској улици г. Томића професора, итд. Општина града Београда је подигла неколико основних школа са врло успешним фасадама итд. итд.

Из досадашњег кратког разлагања мислим да се може погодити мој одговор на друго питање: да ли има напретка у изградњи фасада после рата?

По моме мишљењу *напредак је неоспоран*, поред свих примедба које сам учинио односно модерних фасада.

Прошло је време које ми старији архитекти памтимо када нам је сопственик као основни услов стављао „нећу никакву фасаду; на то недам ни паре“. Због таквих назора сматрало се пре рата да је боље за пројектанта узети инжењера него архитекту, јер ће овај последњи увући поседника у излишне трошкове. То је време прошло и данас има сопственика који хоће да разговарају са архитектом о фасади и имају у томе погледу своје захтеве. Да ли то долази отуда што се укуси развио или су то само спекулативни разлози и боље схваћен интерес, тешко је рећи. У сваком случају та жеља да грађевина има

лепшу фасаду сада постоји и то је свакојако један напредак а и узрок да послератне грађевине имају боље решене фасаде и са више

Палата Јадранско-понунавске банке

Нова основна школа у Шуматовачкој улици

Музеј савремене уметности Њ. Вис. Кнеза Павла

укуса од оних предратних — наравно просечно узевши. Немам намеру да тврдим да није било грађевина и пре рата са добрим

Вила на Топчидерском Брду

архитектонски решеним фасадама. Примера ради да споменем: стари универзитет, стари двор, зграда Министарства правде на Те-

Вила више Господарске Механе

Напредак је, као што рекох, несумњив а што он није онакав какав би се желео узрок је један и тај, што се код нас све ради на брзу руку. Преко зиме наши су архитекти беспослени, а на пролеће незнају где ће пре. Београђани имају чудну навику да непосредно пред сезону зидања поручују план, често за велике грађевине за које је потребна дужа студија, а без сумње утиче и данашње доба, доба првозе и разних криза, које не ствара погодне услове за развијање уметности, којој је потребан мир и благостање.

Као што је напред већ поменуто скупцењенији и бољи материјал којим се послератне фасаде изграђују претставља такође напредак и даје фасадама естетичнији и монументалнији изглед.

Треће питање у коме правцу треба упутити будући архитектонски изглед престонице ја сам додирнуо када сам казао да се у погледу стила код нас не осећа неки нарочити правац и да Београд нема неке оригиналности. То чини да ће странцу бити на пример Скопље интересантније од Београда, јер ће тамо наћи оригиналности и нечега што неће наћи на Западу. Рећи ће ми се, е али то је турски стил. По моме мишљењу то је највећа заблуда у колико се не односи на цамије.

Ми, Срби, имамо једну чудну особину да несвесно отуђујемо оно што је наше. Сетимо се само оних разних имена које ми дајемо Србима из разних крајева наше отаџбине. Они преко Саве су шојке и лале, они према Бугарима — шопови, они из Јужне Србије — гоге итд. тако да изгледа да Срба има само у Шумадији. По тој особини смо и стари српски стил назвали турским.

Док се између Француза и Немаца води вековна борба око готског стила, који стил присвајају обе нације, дотле ми отуђујемо оно што би с правом могли назвати наше.

У Београду има мало грађевина у томе старо-српском стилу, то је музеј Принца Павла, Милошев конак у Топчидеру, преко пута Саборне цркве има једна таква зграда, у Шапцу је постојао конак Господара Јеврема, једна необично лепа и оригинална грађевина која је скоро порушена што је велика штета. Таквих зграда има још доста у Нишу и у Јужној Србији — Скопљу, Призрену, Н. Пазару итд.

Тај стил није турски, јер је постојао пре доласка Турака на Балкан. У нашим народним песмама има описа који дају неких доказа о грађевинама у којима је становала наша властела. У тим се песмама спомињу чардаци, дократи, куле, и све то доста опомиње на зграде које сам мало час споменуо. Већ тај факт што из наше старе архитектуре није остала ни једна профана грађевина (него само манастири и градови) доказује да су те профане грађевине биле од мешовитог материјала, сличне онима које сам споменуо.

У разијама, зграда Народне банке, зграда у Кнез Михајловој улици бр. 14, друга и трећа гимназија итд.

Сем горе поменутог у правој турској постојбини — Малој Азији — нема сличних грађевина са овим нашим.

И због тога што ја сматрам да је поменути стил српски стил, што је он леп и пиктореско, мишљења сам да би у томе правцу требало радити на стварању српског модерног стила и упућивати будући изглед престонице у том правцу.

Разуме се, ја нисам за копирање тих старих грађевина — копирање је увек несимпатично у уметности — као што је и јасно да се не може употребити ни стари начин грађења у погледу материјала и конструкције. Те би старе зграде имале да послуже модерном архитекти само као инспирација а јасно је да се стил не ствара у року од десет година, нити га ствара један уметник.

У прво време држим да би требало правити покушаје само при грађењу слободних зграда — вила, јер за те зграде има највише угледа. Са задовољством се може констатovati да у Београду има већ тих покушаја који су доста успели. Да напоменем вилу г. др. М. Стојадиновића, више Господарске Механе, за тим вилу архитекта г-ђе Љубице Тодоровић у професорској колонији Варшавска ул. 36, вилу г. Обрада Симића, и вилу г. Драг. Маринковића ул. Кр. Томислава 36.

Пре рата било је такође неких покушаја у духу српске архитектуре, али путеви којима се тада пошло били су по моме мишљењу погрешни. Било је архитекта који су на фасаде — са поделом маса која одговара стилу ренесанса — налепљивали орнаментику са старих српских грађевина. Схватање погрешно јер пре свега стил не чини орнаментика! Осим тога црквена се орнаментика тешко прилагођава на зградама профане природе.

Остају дакле за инспирацију они примери српске архитектуре које сам горе навео. Дугим временом и стручним радом у томе прав-

цу створио би се полако српски модерни стил, који би био наш, оригиналан и који би нашој престоници дао ново и интересантије обележје него што га има сада.

Не мислим да сам одговором на ово последње питање решио дефинитивно постав-

Вила у Варшавској ул. бр. 17

љени проблем него мислим да сам дао само једну идеју за проучавање и разматрање.

За дефинитивно решење овога проблема треба много више студије, а нарочито много више времена.

Благодарећи на љубазном позиву редакције ја јој још једном честитам на лепој и срећној идеји.

Pour un retour au vieux style serbe

Par M. George Bañalovitch, architecte

On ne peut guère sentir une tendance dans les façades des constructions d'après guerre à Beograd, il n'y a aucune originalité. Ces derniers temps le style moderne gagne de plus en plus. Mais là aussi il n'y a guère de tendance à l'individualité, mais plutôt de cliché.

Mais, tout de même, après la guerre il a été fait un grand pas dans l'architecture de la façade.

Beograd, au point de vue architectonique n'a guère d'originalité. C'est la raison pour laquelle un étranger trouvera beaucoup plus intéressant Skoplje que Beograd, parce que là bas il trouvera de l'originalité, et quelque chose que l'Occident ne lui montrera pas. On me dira: „Mais, c'est le style turc". Au contraire, c'est une très grande erreur. Nous avons une qualité étrange, que est de donner à l'étranger ce qui est à nous. C'est là la cause pourquoi nous avons donné le

nom de style turc à un style qui est purement vieux serbe. Ce n'est pas le style turc, vu qu'il existait avant l'arrivée des turcs sur les Balkans. Dans le vrai berceau turc, dans l'Asie Mineure, il n'y a pas des maisons qui ressemblent aux nôtres.

Et ayant en vue que ce style est un style serbe, qu'il est beau et pittoresque, je suis d'avis qu'il c'est la voie où il faudrait trouver un style moderne, et il faudrait aussi orienter le nouveau extérieur de Beograd dans cette voie.

Bien entendu, je ne pense pas qu'il faudrait copier ces vieilles maisons. Ces vieilles maisons devraient servir à l'architecte moderne seulement comme inspiration. Avec le temps et avec un travail continu dans cette voie, on formerait petit à petit un style serbe moderne, qui serait notre originalité, et qui donnerait à notre capitale un cachet d'originalité et de pittoresque.

Наши архитектонски греси...

Архитектура је уметност, — можда највећа. У сваком случају, она је, више но ма која друга — социална уметност. Она, не само да се обраћа свима слојевима друштвене заједнице којој припада, него сви чланови ове заједнице, и појединачно и као целина, стварно учествују у њеном стварању. Због тога је архитектура најпотпунији израз једне друштвене средине, њене цивилизације, највернија слика њених обичаја, навика, начина осећања и умовања, њеног физичког и моралног живота. Ни божанствене француске катедрале подигнуте у средњем веку, ни фламандске огромне комуналне грађевине, ни величанствене флорентинске палате, стварно

Палата Риунионе

богатство модерне Италије, није стварала искључиво машта генијалних архитеката. Све су оне, пре свега, производи дубоких жеља свих грађана онога доба да, једним ненадмашним архитектуралним делом, изразе своје религиозне или политичке идеале, производи националног поноса, регионалног патриотизма, некада врло развијених колективних осећања, која су, у 19 веку, потпуно усахнула.

Зар нам је онда могућно говорити о архитектури наше престонице, а да, у сећању, не погледамо на поратни живот њених грађана и не сетимо се свих друштвених и политичких појава последњих неколико година? Код нас се, одмах после светског рата, као и у многим другим европским државама, осетио велики поремећај у друштвеном животу и

необуздана јурњава за лаким богаћењем. Као стално, и овде стварао, на једној страни, т.зв. staleж скоројевића, а на другој — пука сиротиња, без игде ичега. И док су једни, јурећи за кором хлеба, долазили у престоницу и проводили псећи живот, по шупама и уцерицама њене периферије, други, да би што видније истакли своје ново господство и прикрили сиромаштво свога интелектуалног живота, зидали себи раскошне домове и захтевали од својих архитеката у стилу рађене фасаде.

Поратни богаташи нису били једини потрошачи ове чудновате робе. Архитекти — фабриканти стилова имали су своје најбоље клијенте међу људима који су, путујући по западној Европи, много што шта видели, и научили. Врло „утанчаног укуса“, по повратку у отаџбину, они су осећали „неутољиву жеђ“ за „лепотом“ у архитектури и помамно тражили помпезне историске стилове.

За оваку публику, архитекти су измишљали најфантасичније псеудостилове и давали им крупна имена као: француски стил, талијански стил, стил Луиа XV, XVI итд., благодарећи „утанчаном укусу“ ове публике, рађене су оне финовске грађевине у Кн. Милошевој улици, ругла данашњег Београда. Годинама ће служити ове стилски обрађене палате не само као примери архитектуре коју не треба, ни под каквим изговором, радити, него и као доказ врло рђавог укуса поратних Београђана. Њихове фасаде, препуне ружних пилостера, тилигонона, багустера, престарењих декоративних мотива узетих из најразноврснијих стилова и прилепљених једно поред друго без икакве декоративне везе и логике, по ћефу архитеката, нису, колико нам је познато, изазвали ни најмањи протест у нашој јавности. Наша интелектуална елита, иначе врло склона критиковању и увек спремна да да свој суд о свему и свачему није нашла ни једну једину реч којом би скренула пажњу необавештених грађана на изградњу ових наказа новог Београда и спречила, колико толико, ширење ове рђаве архитектуре.

За последњих десет-дванаест година, наша је престоница потпуно изменила своју предратну физиономију. Једна за другом, ишчезавале су скромне кућице некадањег Београда, а на њихова се места ужурбано подизале „палате“ и „облакодери“. Све су ове

палате и облакодери новог Београда рађене без икаквих уметничких претензија, по укусу публике за коју је архитектура синоним луксуза, и зато су њихове фасаде сервисне копије раскошних, нама потпуно страних стилова.

Треба признати, да је Београд, у поратном периоду, имао неколико врло талентованих архитеката. Инспиришући се најлепшом класичном архитектуром, они су му дали грађевине које заслужују најласкавије похвале. Једне — својим силуетама; друге — пробраним детаљима; треће — и детаљима и целином, ове врло успеле зграде служиле многим генерацијама београдских архитеката као најбољи узор за њихове будуће радове, а Београђанима — као најбољи примери праве архитектуре. — Али, ове у сваком погледу врло интересантне грађевине, радили су мајстори, који су, осим стварног познавања стилова и добро однегованог укуса, имали још и велике стваралачке способности.

Као реакција на рад псеудо-класичара, пре неколико година, појавио се, међу београдским архитектама покрет за стварањем „модерног стила“ у архитектури. Добро организован још у самом почетку, овај је покрет врло брзо потиснуо псеудо-стилове који су се били одомаћили у поратном Београду. Његове присталице, потпуно задовољни сами собом, могу већ сада славити своју дефинитивну победу!

Ова победа моредниста дошла је брже но што је ма ко могао очекивати, тако да су и њихови вођи потпуно изненађени брзином успеха. Оно што нису могле учинити генерације најнапреднијих архитеката западне Европе за читав век енергичног рада, писања томова књига и одржавања безбројних конференција, — наши су архитекти — модернисти постигли за непуне две три године: пронашли су архитектуру нашега времена и наметнули је својим савременицима.

Треба рећи да београдска публика није довољно озбиљан отпор: никакве традиције нису је везивале за класичну архитектуру и за њене многобројне стилове које она није осећала. Уосталом, када је већ архитектура — ствар моде, зашто не захтевати од својих архитеката нешто најмодерније и заменити архитектуру француских палата из XVII и XVIII века архитектуром модерних немачких фабрика? Тим пре, што су „модерне“ фасаде коштале много јефтиније: са мало боје у малтеру и ништа више, наши су модернисти — чаробњаци постигавали најбогатије уметничке ефекте и створили праве архитектуралне симфоније.

Ми не знамо докле ће ове нудисте у архитектури искоришћавати гостопримство доброћудних Београђана, али смо уверени да је цео њихов покрет исто толико штетан по развој наше младе архитектуре као што је био и рад њихових предходника. Модерни-

сти као и псеудокласичари доносили су нам стране производе за које нико није осећао стварне потребе. Само док су једни, да би задовољили таштину своје публике, уносили у архитектуру најфантастичније стилове прошлости, други су, инспирисани принципима помодних трговина, нудили својој клијентели последње креације архитектуралне моде.

Модерни стил: Вила на Котеж Ненмару

Да би задовољили што пре своје многобројне муштерије, савремени архитекти, били они класичари или модернисти, украшавали су београдске улице једином ружном и потпуно неоригиналном архитектуром. У непреста-

Модерни стил: Вила на Котеж Ненмару

ној журби, и не размишљајући много, они су јурили на све стране и чепркали по најразноврснијим стиловима свих времена, заборављајући само свој народ и његову богату прошлост. И зато је поратна београдска архитектура без живота и свима нама страна и потпуно неразумљива. Она је вештачка творевина поратних времена, пресађена биљка која никада неће уродити плодом. Са нестан-

ком поратних прилика, и она ће за увек ишчезнути, остављајући за собом трагове у којима ће будући нараштаји јасно видети сву безначајност духовног живота поратних Београђана, из кога је уметност била потпуно искључена...

„Према садашњем архитектонском изгледу и садашњим грађевинским могућностима, у ком правцу треба упутити будући архитектонски изглед престонице?“

Далеко је од нас помисао да је уредништво „Београдских општинских новина“, постављајући горње питање, хтело довести београдске архитекте у непријатан положај, али морамо признати да нам је врло тешко, према садашњем стању архитектуре, дати тачан одговор. Проблем савремене архитектуре је врло компликован и од општег интереса. Њиме се, већ деценијама, баве не само наши,

него и архитекти свих културних народа. То је један од оних врло важних проблема савремене цивилизације од чијег решења ће у многоме зависити будући изглед престонице.

Наше је доба прелазно и, као и све прелазне епохе у историји, оно нема свој специфични стил. Архитектура коју смо добили у наслеђе од својих отаца не задовољава данашње потребе; оно што нам пружају модернисти—кубисти под етикетом „моредни стил“ још је врло далеко од праве архитектуре. Према томе, београдски ће архитекти, хтели не хтели, бити принуђени—стварати архитектуру свога времена. Али, да би што пре дошли до позитивних резултата, потребно је да промене правац којим су ишли после светског рата и да приступе, са више љубави и поверења, проучавању наше народне уметности.

Nos péchés architectoniques

Par M. Tritchkovitch, architecte

Dans la dernière dizaine ou douzaine d'années, notre capitale a tout à fait changé sa physionomie d'avant guerre. Les maisonnettes modestes de Beograd d'autan disparaissent l'une après l'autre, tandis qu'à leur place on bâtit des palais, en vitesse. Tous ces palais du nouveau Beograd furent bâtis d'après le goût du public, pour lequel l'architecture est le synonyme de luxe, et c'est là la raison pour laquelle leurs façades sont copiées sur des styles qui nous sont tout à fait étrangers.

Il faut reconnaître que Beograd a eu dans la période d'après guerre quelques architectes de grand talent. Inspirés par l'architecture la plus belle et la plus logique, il donneront des bâtiments qui méritent les plus hautes louanges: les uns par leurs silhouettes, les autres par leurs détails choisis, les troisièmes par leurs détails et leur ensemble. Ces constructions là serviront comme le meilleur exemple à des générations d'architectes de Beograd dans leurs travaux futurs.

Depuis quelques années chez les architectes de Beograd commença à se dessiner une ten-

dence pour le „style moderne“. Ses représentants peuvent — dès maintenant — considérer la victoire comme acquise. Mais nous sommes persuadés que leur travail a eu une mauvaise influence sur le développement de notre jeune architecture. Les modernistes nous ont apporté des produits étrangers, pour lesquels le besoin n'était pas fait sentir. Pour contenter au plus vite leurs clients nombreux, les architectes modernes décorèrent les rues de Beograd avec une architecture privée de son originalité.

Notre époque est transitoire, et comme toutes les époques transitoires dans l'histoire, elle n'a pas son style spécifique. L'architecture que nous avons hérité de nos pères ne correspond pas aux besoins actuels. Ce que nous offrent les modernistes — cubistes sous l'étiquette „style moderne“ est encore très loin de la vraie architecture. De tout cela il s'ensuit que les architectes de Beograd seront forcés à faire naître l'architecture de leur temps. Mais, pour arriver plus vite aux résultats positifs, il faut qu'ils étudient avec plus d'amour et plus de confiance notre art national.

Анкета о архитектури града Београда

Похвална је намера „Београдских општинских новина“ да поведе анкету о архитектури Београда, макар и сада када је Београд у своме изграђивању дошао до извесног степена у коме се о архитектури његовој може у опште говорити, и када се може још мислити и треба мислити како ће се упутити бар рад на даљем уређењу Београда, да би се и спољни изглед Београда ставио на једну одређену основу или бар у главном одредио правац како се Београд има и архитектонски подизати и развијати. До сада се о томе најмање мислило и радило, а и оно што је било у том правцу рађено било је делимично и више спонтано, без неког већег одређеног програма, којим се у овом правцу требало ићи. Ово је сад нарочито важно питање, када се треба по прописима новог грађевинског закона, приступити ревизији целокупног Генералног регулационог плана Београда и на основу ове израдити један дефинитиван Регулациони план за цео атар Општине града Београда а у исто време за овакав регулациони план израдити Уредбу о извођењу регулационог плана, т. зв. „Грађевински правилник“, овако како је то изложено у бр. 8, 9 и 11 „Београдских општинских новина.“ И у Уредбу о извођењу Регулационог плана и у Грађевински правилник имају се унети Уредбе о архитектонском уређењу Београда и начину овог уређења, чиме ће се у неколико и то први пут дати правац како се у овом погледу од сад у Београду има градити. Овом анкетом „Београдских општинских новина“ могу се прикупити драгоцени подаци и мишљења, која ће бити од велике користи онима који ће суделовати на изради Уредбе и Грађевинског правилника.

О овоме питању треба од сада што више да се пише и да се говори, како би се о њему могло дати и довести што боље решење које ће по Београд бити што ефикасније и што корисније.

Да би се могло одговорати на постављена питања ове актуелне анкете, потребно је у неколико приказати како се Београд до сад изграђивао.

Подизање зграда у Београду почело је да се изводи одмах после рата у најтежим приликама, када су већином зграде, које су преостале, биле делом порушене, оштећене и наружене услед бомбардовања и неодржа-

вања и када је Београд у ствари био једна напуштена мало већа паланка. У таквом Београду, који се одједном почео нагло насељавати, у који је нагнуло са свих страна све оно што је мислило да ће најбоље моћи пролазити у новој престоници, у којој није било станова ни за оне предратне становнике, морало се најпре мислити како ће се што пре доћи до ма каквих станова да би се само добио кров над главом. У таквим приликама није се могло много мислити на подизање зграда, које ће и у спољном облику одговорати извесним прописима којих уопште није било ни пре рата, којих уосталом нема још ни данас, и о којима се није никада много ни водило рачуна. Главни је било подићи што пре и што више зграда за становање, па се на такве зграде у почетку није природно ни обраћала пажња не само на изглед и фасаду, него у многоструку на хигијенске и безбедносне услове а такође ни на услове удобности становања.

У прво време после рата главни је посао био да се порушене и оштећене зграде Београда доведу у спољшљиво стање да би се у њима могло становати, а нове зграде тек су почеле доићи да се подижу. За овакве зграде у почетку било је некаквих прописа односно техничког извођења који су важили пре рата али се и по њима врло мало поступало. За многе зграде није се могла дати чак ни регулациона линија а за многе ова линија није ни тражена. Те су зграде у главном подизане како је ко знао и како је ко умео да се снађе. То исто важило је и за нивелационе линије, које су још могле да се одреде где су тротоари били утврђени али у главном у многим улицама све нове зграде изведене су и без одређене нивелације.

При таквим приликама није се могло мислити на архитектонску обраду зграда и на утисак који ће се добити од изгледа фасаде саме зграде и како ће она дејствовати на околину у којој се подиже.

Општина београдска није била у стању да одмах после рата поведе озбиљног рачуна о правилном изграђивању Београда и да одмах да правилан пут којим се у овом правцу има ићи. Покушало се са израдом генералног плана ради ограничења реона за зидање и утврђења регулације за цео општински атар, али се и у томе није успело и оставило се до

данаšnjих дана да се Београд рашири на све стране и да се подижу зграде по целом атару а без унапред утврђене регулације. Тако исто у погледу подизања самих зграда покушано је са израдом нових прописа у савременом правцу, али се и до њих није могло доћи, већ је остављено да се врше само делимичне измене постојећих и застарелих прописа. Но ни у јединим прописима није било предвиђено како се има бар у главним линијама вршити архитектонско изграђивање Београда, нити је по овоме ма шта до сада рађено.

Дело београдске архитектуре: Угао Кнез Милетине и Видинске улице

Прве зграде после рата биле су подизане у најскромнијим размерама. Тек кад су новим Финансијским законом за 1920/21, ушле одредбе за уређење Београда, којим су знатно ослобођене нове зграде од пореза и то: за троспратне и вишеспратне зграде за време од 30 година, двоспратне за време од 20 година а приземне и једноспратне за време од 10 година, онда је отпочело зидање и већих зграда по свима деловима Београда. Но ово подизање већих зграда, нарочито троспратних и вишеспратних у главном делу Београда, у коме је требала да се испољи лепота зграда и у коме је требала да се да једна нова основа за подизање зграда обзиром на естетске услове, учинило је да се добију резултати који су за Београд у овом погледу били може се рећи фатални. У том погледу

радило се без икаквог унапред одређеног правца, по коме би се Београду бар за главне улице и тргове дао што лепши и што бољи изглед и утврдили општи прописи какве се зграде у главном требају подизати, па да се Београду — за који се може рећи да се после рата потпуно изнова отпочео изграђивати — да онај правац и онај начин грађења који ће му и у естетском, хигијенском и др. погледу дати нарочити интересантан, занимљив и бар пријатан изглед и по чему би се могао у извесним својим деловима нарочито карактерисати. У овом погледу није било никаквих одређених примедба, нити бар општих напомена, него је остављено да се све, и главне, и важне улице, и тргови израђују како је ко хтео и умео, а у главном од разних пројектаната и предузимача који су у прво време главну пажњу били обратили на што боље и што потпуније искоришћење рентабилитета зграда, које је тада од већине власника у главном једино и захтевано.

Говорити о фасадама, изграђених после рата, рентабилитета београдских зграда, био би посао врло тежак и за најбољег стручњака. О стилевима тако подигнутих зграда не би се могло нешто одређено рећи јер су то тако измешане зграде и са таквим изгледом да се за многе не може рећи коме стилу припадају. Ово није никакво чудо кад се узме у обзир под каквим су се све приликама ове прве зграде подизале, са каквим су материјалом зидане, као и од каквих су стручњака пројектоване и извођене. Међу овим последњим било је многих дошљака из разних наших крајева и странаца, и према томе су заступљене све врсте зграда. Кад се томе дода још и то да стварног надзора од стране Општине није било над овим радом, онда се може разумети потпуно зашто Београд овако данас изгледа.

Поред оваквих вишеспратних зграда у главном делу Београда, подизане су многе зграде и по периферији и у најближој околини и то већином приземне и једноспратне за личну употребу власника или за становање финансијски слабијих грађана. Овакве зграде подизане су и по споредним улицама у главном делу Београда, и по разним крајевима а нарочито поред друмова који воде за Вишњицу, Миријево, М. и В. Мокри Луг, Кугодраж, Бањицу, Чукарицу, Жарково, и око којих су у главном ницала нова насеља. Ове су зграде биле подизане у главном без икаквог одобрења и надзора, и оне данас у мноме претстављају највећу незгоду Београда која се не може поправити ни за неколико деценија. Међу овим насељима на прво место долази т.зв. Јатаган Мала, сада скоро у центру новог Београда, са оним ружним и нехигијенским зграда које претстављају ову невољу послератног изграђивања Београда а која поред свих нових зграда и уређења која се у Београду изводе, оставља утисак да

је Београд још далеко да може доћи у ред градова који и по спољњем изгледу одговарају данашњим потребама и захтевима естетике и хигијене. Поред Јатаган Мале подигнута су нешто боља насеља око Цветкове механе, на Пашином Брду, иза Душановца ка Маринковој бари, на Бањичком и Топчидерском брду, Михаиловцу и Чукарици. Овакав начин грађења није вршен само од приватних власника већ је било таквих грађевина и од саме општине и државе, чије су новоподигнуте зграде биле подигнуте такође без икаквог стила и лепоте.

Кад је прешла она прва општа навала зидања, која је трајала до 1923 г., и када је због промене курса динара наступио извесан застој у зидању, отпочета је нова серија зидања у главном пробраним зградама од доста добрих и искуснијих пројектаната, предузимача и радника. Од тог времена почела се обраћати већа пажња на саме пројекте и на грађење зграда и оне су извођене са много више и лепоте и укуса и у пробраном стилу. Поред подизања оваквих већих зграда, растурених по свима деловима Београда подигнута су и нарочито груписана насеља као што су насеље „Неимар“, Професорска колонија, и отпочето насеље за чиновничке станове на Вождовцу. Ово су прва насеља у Београду, која се изводе по унапред одређеним и одобреним регулационим плановима и она претстављају једина места где има укусних и лепих зграда груписаних по извесном систему који увекoliko одговара савременим принципима изграђивања насеља. Но док су овакве зграде почеле да се подижу у већој мери дотле општина није могла да регулише питање изградње Београда и да свуда утврди регулацију и одреди висину зграда за сваку улицу, већ је оставила да се у висинском погледу зграде подижу сасвим произвољно што је учинило да се и онај утисак који се добио од нових зграда уништио несразмером висине појединих зграда у истој улици.

У осталом делу Београда подизање нових зграда од 1923 године дало је, нове зграде које су својим изгледом — фасадом, као и хигијенским и другим условима, далеко одмакле од оних послератних зграда што се може одмах и на први поглед видети. Ове нове зграде грађене су у извесном стилу али су оне тако помешане са старим и после рата подигнутим и то исто назадним зградама, да не дају неки особити утисак који би се добио новим насељима. Оваквих зграда има доста подигнутих по свима деловима околине Београда а нарочито из Дедињу и Топчидерском Брду. Подизање самих зграда, када се посматрају свака за себе, у последње време нарочито се одликују брижљивијом и лепшом изградом фасада и то се јако примећује скоро у свима улицама у којима су зграде подигнуте за последњих неколико година. Ово је нарочито приметно код груписаних насеља. У са-

мом главном делу Београда ове најновије грађевине нарочито падају у очи поред старих ниских зграда и нових одмах после рата подигнутих и оне јасно показују да се укус самих власника знатно изменио и да сад много више се полаже пажња на фасаду зграда него што је то раније било. Поред тога у последње време обраћа се већа пажња на удобност саме зграде за становање као и на хигијенске и безбедносне услове, што је добар знак за правилно развијање и изграђивање будућег Београда. Полаже се и нарочита пажња на

Кућа у Кнез Милетиној улици

избор пројектанта и предузимача што је такође од нарочитог значаја, јер се сад зграде пројектују зналачки и са укусом а и изводе се тачно по утврђеним плановима док се за многе зграде које су одмах после рата подигнуте то не може рећи.

У погледу изградње лепших фасада запажа се знатан напредак нарочито последњих неколико година. Он се мора нарочито истаћи. Овај напредак је особито приметан код зграда грађених у савременом стилу, који се код нас почео одједном нагло развијати и одомаћинати. Ако би се подизање зграда продужило у овом правцу, као што је то било за последњих неколико година, Београд би добио сасвим други изглед и физиономију. Али, како по свему изгледа Београд се не може више развијати, овако као што се досад по-

дизао и развијао, и за извесно време мора бити стагнације у изграђивању Београда. Према томе Београд ће још за дуго изгледати као варош у којој су заступљене све врсте зграда свих могућих и немогућих фа-

Творевина послератне архитектуре: Кућа у Дечанској улици

сада и праваца грађења и то у главним улицама, зградама измешаним са оним најмањим грађених још за време турака, за време Срба пре рата и сад после рата и са највећим облакодемира до 10 спратова. Овакав изглед Бео-

града личи више на какав музеј или на изложбу разних врста зграда.

Као што је поменуто Београд се ускоро неће моћи изграђивати овако снажно као што се до сад изграђивао, из разних узрока а најшине услед нерентабилности подизања зграда за становање, којих има сада у знатном броју празних и неискоришћених јер на прилив нових становника не може се рачунати у скором времену. У изграђивању Београда мора наступити извесна стагнација, коју Општина београдска треба да искористи и да предузме извесне мере којима ће регулисати питање подизања зграда у Београду на савременој основи и којима ће дати правац како се требају подизати зграде с обзиром на архитектонску обраду зграде и друге потребне услове. Ово ће бити у толико потребније што је новим грађевинским законом одређено да Општина београдска треба да изради поред регулационог плана, и Уредбу о извођењу регулационог плана и грађевински правилник, како је то изложено у бр. 8, 9 и 11 „Београдских општинских новина“ од ове године.

Нови грађевински закон даје сада Општини нарочита права у погледу архитектонске обраде зграда, по којима она може сада да има знатније утицаја на израду фасада зграда, него што је то до сад имала. Кад је Општина до сад пропустила да унапред одреди правац у коме се треба упућивати будући Београд, то треба сад да учини кад је грађевинским законом на то упућена и кад је време да се приликом дефинитивне израде генералног регулационог плана, уредбе о његовом извођењу и грађевинског правилника реши ово питање пошто главни део Београда није још ни приближно озидан новим и већим зградама и пошто за дужи низ година неће бити подизања зграда у већем обиму. Још није доцкан да се обрати већа пажња на архитектонско уређење Београда, и да се једном реше сва ова питања која су новим грађевинским законом прописана и која ће у многоме допринети да се уређење и изградња Београда упуту бар одсада правилним путем.

Sur l'architecture de Beograd

Par M. Yovan M. Obradovitch, conseiller supérieur au Ministère des travaux publics

La construction des maisons à Beograd commence dès la fin de la guerre dans les conditions les plus difficiles, quand les vieilles maisons étaient pour la plus grande part détruites ou endommagées par le bombardement. Dans une telle situation, en présence d'une grande affluence de nouveaux habitants, tandis qu'il n'y avait pas assez des logements pour les habitants d'avant guerre, on a pensé tout d'abord seulement à donner un toit. Dans ces conditions là on ne pouvait pas beaucoup penser à l'extérieur des maisons, et il n'y avait aucune disposition légale pour ça.

La loi sur la libération de l'impôt de 10 à 30 ans des nouvelles maisons amena une grande activité dans le bâtiment dans tous les quartiers de Beograd. On peut dire rien de précis sur le style de ces maisons là vu qu'elles étaient si mélangées, avec de tels extérieurs, qu'on ne pourrait pas dire à quel style elles appartiennent.

Depuis 1923 on a établi plus soigneusement les projets, et depuis lors les maisons furent bâties avec plus de goût et d'allure. Apart ça, des quartiers nouveaux furent bâtis, avec des maisons neuves et jolies, groupées selon un système qui répond aux principes modernes.

La construction des nouvelles maisons dans ce dernier temps démontre un plus beau goût de la beauté de la façade. Cela démontre que le goût des propriétaires aussi a évolué. De plus on tient compte du confort des appartements, ainsi que des conditions hygiéniques et autres. Le progrès est surtout voyant chez les maisons bâties dans le style moderne, qui a eu un développement subit chez nous. Si on continue à bâtir de la sorte, Beograd recevrait une autre phisionomie.

Mais, dans la construction de Beograd, à cause des conditions économiques il y aura forcément maintenant une stagnation, que la Municipalité doit mettre à profit pour régler certaines question concernant la construction des maisons d'après un mode nouveau, ayant en vue les problèmes architectoniques et autres. La nouvelle Loi sur les constructions donne à la Municipalité des droits spéciaux au point de vue architectonique, d'après lesquels elle peut avoir une plus grande influence sur la construction des façades, qu'elle ne l'avait jusqu'à maintenant.

Др. инж. арх. Јан Дубови
Секретар Групе модерних архитекта

Стремљења београдске архитектуре

Анкета о архитектури Београда једно је савремено питање и велика је штета за културни развитак престонице, да ово питање није било већ давно претресено, јер Београд, као град јаког развитака и напредовања, треба да се архитектонски развија — ствара и изграђује. Архитектура је израз културе сваког народа. Народ, који архитектонски не ствара, увек је заостао. Народ, који потпомаже архитектонско - грађевинску делатност, оставља у својој историји дубоке трагове културе и ставља се као борац у ред напредних народа.

Постављена су нам три питања. Пошто су сва три питања актуелна и од велике важности, а свако од тих питања заслужује своју студију и обраду, може се постићи ипак једна прегледна слика о архитектури Београда, шта се после рата урадило и шта треба урадити у будућности.

1) Шта мислите о садашњим фасадама ново-изграђених грађевина после рата у Београду?

Угао Видинске и Палмотићеве улице

Кућа у улици Цара Николе II

Грађевинска делатност — технички размах и архитектонско стварање одмах после рата, то данас значи један период великог рада, који може да се забележи у самоме развитуку престонице — као период једног несрећеног техничког тражења, период који значи основу једног озбиљног техничког напретка за велику будућност наше престонице. Одмах после рата и још сада многи странци критикују досадашњи технички рад као несавршен и примитиван. Тако гледају они, који не знају узрок тога и они који нам завиде. Код нас у то доба није било јаких неимара. Они су се тек стварали у самом раду. — Зато видимо у архитектонском стварању хаос и немир. Самим развитаком изграђивања архитекти су се појављивали, а поред њих, на велику жалост, још и данас су радили у великом делу и нетехничари. Зато видимо разноликост форми, копије свих могућих стилова, неукус и велики примитивизам. У томе хаосу ипак можемо да констатујемо приличан број лепо изведених архитектура и по спољашњој и по унутрашњој архитектури. Тај велики архитектонски хаос и технички неорганизован рад потпомаже још и Грађевински закон и вечито мењање регулационе линије. Грађевински закон још и данас не прописује висину зграде у свакој улици. Зато видимо да свака улица има нове зграде са различитом

висином. Ту је мучан утисак и архитектонски мотив и изглед улице се губи. Регулационом линијом, која се често мења у појединим улцама, видимо да је једна зграда, и то прилично висока, повучена, друга опет стрчи напоље. Тиме опет улица има изглед пресечене мирне линије и квари архитектонски изглед целе улице. У граду који се тек ствара, свака улица треба да је једна архитектонска слика, која претставља културу својих становника.

2) Опажа ли се какав напредак у изградњи лепших фасада?

Одмах после рата започето је са изградњом у свима могућим стиливима и то обично у несрећној форми. Током самог рада појављују се модерни архитекти и од њих траже многи сопственици укусне архитектонске зграде тако да за последње две године можемо да констатујемо један архитектонски период, који се стално развија и напредује. Када је почела савремена, модерна архитектура савлађивати развитаке технике у целоме свету — почела се опажати и код нас чежња за стварањем савремених диспозиција и савремених архитектура. Прво су почели сами архитекти и то са малим покушајима. Како свака нова идеја у данашње доба постаје модом, тако и савремена архитектура у нашој престоници постала је модом. На несрећу, видимо опет много добрих архитектонских решења, али још више неархитектонски рађених од наших дрвених ар-

Улаз у кафану „Руски Цар“

Угао Милоша Великог и Вишеградске улице

хитеката. Из тога свега можемо да опажамо напредак, јер сваке године видимо да се грађевинска делатност стабилизира све више и све већа пажња поклања се самој архитектонској обради. Савладати организацију техничке наше администрације, односно не дозволити израду планова свакоме — остварити савремени Грађевински закон — онда ће бити осигуран архитектонски напредак престонице.

3) Према садашњем архитектонском изгледу и садашњим грађевинским могућностима, у ком правцу треба упутити будући архитектонски изглед престонице?

Говорити о томе питању — значи дати престоници архитектонски правац, јер је архитектура за један град највећи уметнички понос, који може да даје гаранције свога доба. Послератно доба — доба хаоса — било је тешко прелазно време и тек данас имамо почетак савременог доба. Шта се у тим периодима урадило с обзиром на све оне тешкоће, које је пребродно наш народ, — учињен је један велики напредак, јер се сваке године опажа све већа и већа консолидација и чежња увек за бољим — савременијим. То је једна здрава појава, која нам обезбеђује једну архитектонску будућност, која базира на демократизму, на социјалном решавању проблема, на решавању рационалних захтева, основа, — овако се претставља савреме-

на будућа архитектура Београда. Воља је ту — захтеви су ту — само још треба ослободити се бирократског решавања проблема, које је нама до данас нанело велику штету. Решавати проблеме уз сарадњу појединаца, из живота, са искуством, онда ћемо постићи

ово, што тражи наше доба, што тражи савремена генерација. Циљ данашњег доба треба да је савремено схватање — архитектонски укус и један велики будући размер престонице на савременом архитектонском пољу.

L'architecture d'après guerre à Beograd

Par M. Yan Doubovi, architecte, président du Groupe des architectes modernistes

La construction des maisons à Beograd, de suite après la guerre, a pris la forme d'une période de recherches techniques indécises, mais aussi d'une période qui représente le fondement d'un progrès technique sérieux d'une grande importance pour l'avenir de notre capitale.

On a commencé à bâtir dans tous les styles possibles. Quand l'architecture moderne commença à lutter victorieusement avec l'évolution de la technique dans tout le monde, on aperçoit chez nous aussi une tendance pour une architecture moderne. Tous les essais dans ce sens n'ont pas réussi, mais on remarque déjà un progrès. La construction se stabilise, et on tient de plus en plus compte du côté architectonique.

Aujourd'hui nous avons déjà dans l'architecture de Beograd le commencement de l'époque moderne. On a fait un grand progrès, vu qu'on remarque chaque année une consolidation plus forte et une tendance constante vers quelque chose de meilleur et de plus moderne. C'est un présage favorable, qui nous garantit un avenir architectonique basé sur le démocratisme, sur une solution sociale des problèmes, sur une solution rationnelle des conditions. La bonne volonté y est. Il faut seulement se libérer des solutions bureaucratiques des problèmes, qui, jusqu'à maintenant nous ont causé des grands dommages. Il faut résoudre les problèmes avec le concours des particuliers d'après la vie, avec l'expérience. Alors nous aurons atteint ce qui cherche notre temps, notre génération contemporaine.

О спољашњој архитектури Београда

Под архитектуром треба разумети скуп научног и емпијског знања и стваралачке способности који су потребни да би се један архитектонски проблем могао решити и извести тако да буду задовољени постављени захтеви, и да при том, својим просторним решењем, задовољи савремене захтеве и принципе из области грађевинске уметности.

Код нас се међутим под архитектуром често разуме само онај део рада који је уложен у просторно-формално решавање спољашности или унутрашњости објекта. То решавање спољашње форме објекта, које је зависно и од времена у коме се ствара, и од места, неизбежни је органски део архитектонског стварања, али оно само за себе (изузимајући неке специјалне архитектонске проблеме) не може бити названо **архитектуром**. Спољашњи изглед зграде — фасада — није ништа више него већи или мањи, успелији или неуспелији, напор архитекта да спољашње зидове — поред њихових главних функција које имају и остали зидови: ношење конструкције, заштиту од спољне температуре и довод светлости и ваздуха — обради тако да ти зидови добију и извесан естетички ефекат. Тај ефекат постигао се, и данас се постигава, углавном: применом пластике, која доноси собом ефекте светлог и тамног, употребом боја, односом између пуних површина и отвора, применом природних и вештачких материјала за облагање итд.

Међутим, дешавало се и дешава се да напор или знање уложени у обраду тог спољашњег зида (фасаде) буду већи од напора који је уложен у решење проблема самог организма зграде (унутрашњост, станови). Дешава се (чест случај) да се ради постигања извесног, по сваку цену жељеног, *спољашњег ефекта ремети равнотежу организма стана, управо да се ремети баш оно ради чега је зграда и грађена*. То се има приписати погрешном схватању задатка савремене архитектуре.

„Ко наш позив не схвата само као једну врсту артистичког занимања, него је узима као део културног рада, тај је морао увек да се судари са питањима социјалног значаја: он је морао да увиди у коликој су великој мери та питања још нерешена и морао се заложити за све оно што би могло припомаћи ка њиховом решењу... Све наше (архи-

тектонско) делање није само израз културе, и није само спољна љуска културе, него је у највише случајева — а у станбеном и урбанистичком погледу увек — предуслов за културу. Ако тог предуслова нема узалуд нам је сав даљи труд.“ (Ф. Шумахер, Основи архитектуре).

Пред огромним, свечовечанским задацима, који се постављају савременој архитектури, питање спољашњег изгледа некако остаје у позадини. Некако губи своју некадашњу важ-

Зграде двају Министарстава на угловима Немањине и улице Милоша Великог, немају исте висине

ност, баш исто онако као што озбиљан болесник нема ни времена, ни воље да мисли на своју тоалету.

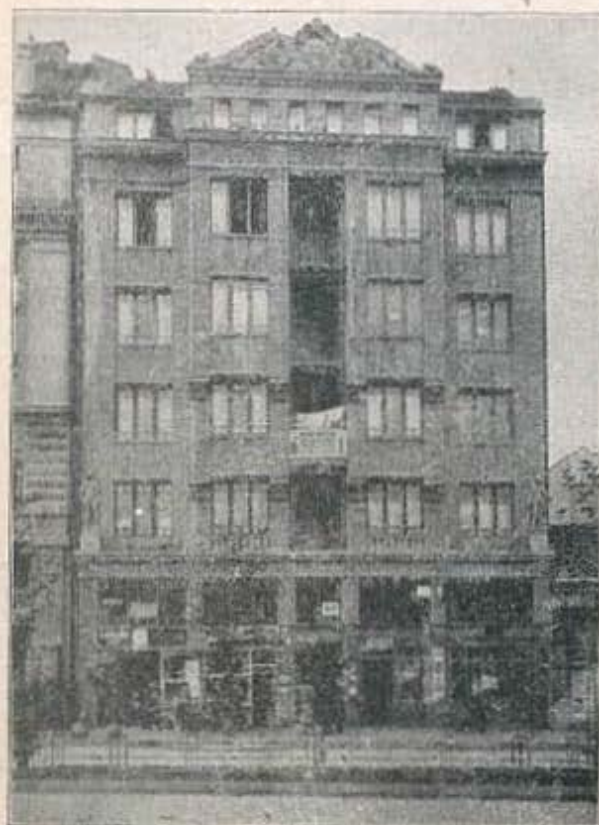
Данашња архитектура опоравља се од тешке, дуге болести. Она је данас заузета само једним главним, великим питањем: како да оздрави сасвим, да ишчезну и последњи знаци болести.

*

Па ипак, тема анкете гласи друкчије. Фасаде послератних зграда Београда?

Неке генералне линије свакако нема. Нема је из више разлога, од којих ћу побројати само најглавније:

1) због непотпуности досадашњих грађевинских прописа, што је омогућавало највеће

Зграда за становање у Поенкаревој улици — спољашњи изглед

дисхармоније између суседних зграда, да и не говоримо о некој хармонији читаве улице, или краја;

2) што је Грађевински одбор Београда за ових 12 година одобравао и такве фасаде које су, без обзира на стилско схватање или на урбанистичке захтеве, имале бити одбачене као неписмене, јер су и рађене често од лица којима су принципи архитектонске композиције били потпуно непознати;

3) што ни међу београдским архитектама после рата није постојало извесно заједничко држање у односу према спољној композицији (што се могло посматрати нпр. у Немачкој, Чехословачкој, а што је несумњиво постојало у Београду пре рата);

4) што је, у првим послератним годинама изградње Београда, настао један интензиван импорт страних техничких снага сумњиве спреме, са концепцијама о спољној архитектури која никакве везе са нашим тлом није имала, — што је све, помешано са анахроничним покретом за обнављање наше средњовековне црквене архитектуре путем насилне трансформације у профану архитектуру, учинило да београдске послератне фасаде не могу бити по својој спољашњости третиране колективно, јер у њима можемо све друго наћи пре него једну општу црту.

А тамо где нема те опште линије, не постоји ни могућност уопштавања, ни могућност генералне критике. Сви покушаји у томе правцу (а да се не оде у појединачну, детаљну анализу која је увек могућна) — могли би да послуже само као материјал за иностране дописнике, а никако за сврху која је овде постављена.

Напредак у композицији фасада?

Нешто сам о томе питању већ напред говорио. Свакако ствар релативна, зависна од личних схватања. Ја сматрам, да је међу решењима фасада за последњих неколико година све већи број таквих која показују нова формална тражења и нове спољашње ефекте који више задовољавају данашње естетичке захтеве, данашњи укус. Међутим, извесни посматрачи са стране, додуше нестручњаци, мисле о томе друкчије, сматрају да се модерне фасаде почињу такође шаблонизовати, да се и ту почињу понављати извесни, једни

Иста зграда из Поенкаревоје улице — унутрашње двориште, где је затворен приступ не само светлости него и ваздуху

те исти, ефекти, па улазе и у прорицања, тврдећи да ће и те данашње, модерне фасаде бити кроз десет година досадне, можда досадије него оне старе. Ту, међутим, постоји извесан неспоразум. Нико не може порећи да се модерна архитектура у својим споља-

шњим решењима не почиње шаблонизовати, нити да многе данашње оригиналне тековине на пољу модерне спољне архитектуре неће кроз десет година, можда и пре, потпуно изгубити „драж новог“, јер је то нешто што не може бити избегнуто.

На прву примедбу — да се модерна архитектура почиње шаблонизовати — најпростији је одговор ово: најглавнији представници савремене архитектуре стално наглашују потребу за нормирањем, типизирањем извесних делова грађевине, а ја сматрам за ускогрудост полагање толике важности на истицање личности, оригиналности, јер данас на архитектуру треба у првом реду гледати као на једно од најважнијих средстава за подизање целокупног друштва на виши ступањ културе, здравствености, за постизање најважнијих социјалних задатака и државних проблема.

Што се тиче друге примедбе, мислим да на њу не би требало ни одговарати, јер је исувише јасно да оно што је данас ново не може бити ново и после десет година!

О томе да ли постоји извесан напредак у изградњи лепших фасада Београда, могло би се, дакле, рећи ово: појмови *лепо* и *лепше* не би смели да буду у зависности ни од циља, ни од стилске обраде, ни од времена. Па ипак, савремени архитекта, маколико да цени естетичку вредност класичне грчке архитектуре, готских катедрала, ренесансних и барокних палата, — ипак гледа у свему томе нешто што припада духовном напору *прошлости*, нешто што је већ створено, завршено. Признајући естетичку вредност тим ранијим делима они тврде да је то *било* *лепо* изи и најлепше, да је и данас *лепо*, али само као дело које је производ те и те епохе. И сад долазимо на оно што је битно: и међу тим ранијим делима, која су стварна у *истим* епохама, са *истим* концепцијама о лепоме, можемо и данас, на великој временској удаљености од неколико десетина столећа, да утврдимо велике разлике по вредности *лепога* између појединих творевина из *истих* епоха, ствараних у *истом* стилу. И као што сам је сасвим природно што је дорски стил еволуисао од тешких пропорција до префињене строгости Цветног доба, тако треба да гледамо и на формална тражења у архитектури наших дана; јер она несумњиво воде ка *пречишћавању*, а можда и ка *утврђивању* извесних принципа о композицији спољне архитектуре.

Сам процес тог *пречишћавања* у спољној композицији јасно се могао пратити и у Београду за последњих неколико година. Наравно, само на приватним грађевинама, а у последње време и на општинским. И колико год је пријатно што приватни сопственици граде своје зграде са спољашношћу која

представља извесне напоре за стварањем нечега новог, нечега што припада еволуцији нашег архитектонског стварања, — толико је

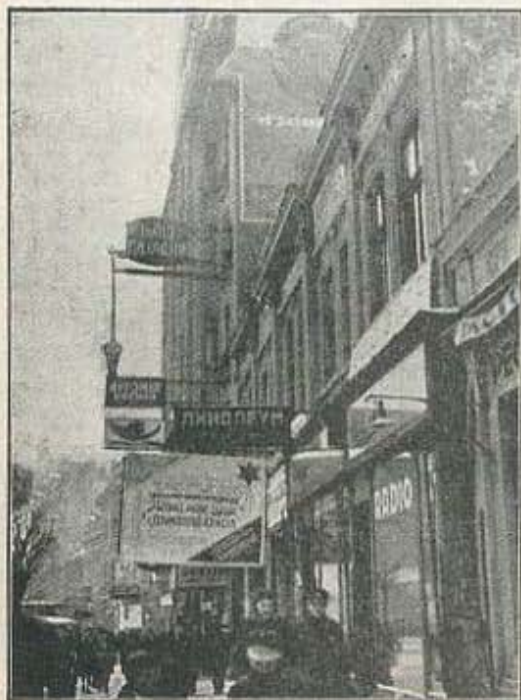
Једна зграда из улице Кнегиње Персиде. Та улица је још пре рата имала карактер улица са вилама, док је после рата то обележје у многоме изгубила

Једна зграда из улице Кнегиње Персиде, која по својој спољашњости, и ако је вила, остаје потпуно страна архитектури Београда

за жаљење што јавне установе не учествују у томе покрету; и не само да у њему не учествују, него подижу грађевине импозантних

размера, које би, ваљда, требале да нас пренесу у Средњи век (две поштанско-телеграфске зграде, код железничке станице и код телефонске централе, Трговачка академија,

Једна вишеспратна зграда на Теразијама. Фасада се потпуно губи у многобројним рекламама које су постављене онако како су то захтевали трговачки обзир

Снимак једне зграде у почетку Кнез Михаилове улице из 1928 године. На тај случај скренута је тада пажња преко јавности у жељи да се нешто предузме од стране Општине. До данас је остао изглед те зграде исти као што је био 1928

Друга женска гимназија итд.). Нашто? Чему? Ако је ради уздицања наше средњевековне црквене архитектуре — циљ је потпуно промашен. Или, ако је то ипак било потребно, онда би, ради бољег утиска, требало из тих зграда избацити и лифтове, и електрично осветљење, и телефоне и централно грејање, јер све то квари жељени ефекат средњевековних грађевина!

И најзад: у коме правцу упутити архитектонски изглед Београда? Питање на које је, у оквиру једне анкете, мало теже дати одговор с обзиром на простор који треба да има своје границе. Овако, могло би се само указати на могућности и на методе којима би се то питање могло регулисати.

Ја бих рекао да постоје углавном две могућности, две методе: позитивна и негативна; стварање извесних прописа којима би се утицало на композиције фасада будућих зграда (позитивна метода) и прописивање извесних одредаба, којима би се забрањивало постојање или одржавање свих оних објеката или делова објеката који својим изгледом утичу негативно на естетику града (негативна метода).

Прва метода, која би се састојала у постављању и спровођењу извесних норми у погледу спољне композиције будућих зграда, те да све нове фасаде буду тако компоноване да свака поједина чини део једне замишљене целине, једне урбанистичке композиције, и на тај начин све буду подређене у извесној мери тој целини — та метода представља један веома сложен и деликатан посао. За Београд тај посао био би тим компликованији, што би било потребно узети у обзир и многе веће грађевине саграђене после рата. А кад знамо да између појединих зграда, грађених у истом периоду времена и у једној истој улици, махом не постоји никаква веза — онда нам се чини да би тај пут наилазио на озбиљне препреке. Јер радити без обзира на постојеће зграде, значило би одлагати постизање резултата још за даљих 50 година. А узимати у обзир све постојеће зграде и према њима прилагођавати прописе било би апсурдно.

Осим тога, прописивати извесне норме у сврху побољшања будућег изгледа улица, а оставити и даље да се изграђују блокови са неправилним и незгодним градилиштима, значило би затварати очи пред много важнијим проблемом. Шта би вредело ако би Београд прописао обавезне висине зграда за поједине улице, ако блокови не добију обавезну задњу, дворишну регулациону линију? Најзад, и естетски проблем, проблем архитектонске целине, ставља се у питање и поред свих прописа, када буде поред зграде са фронтом од 7 метара изграђена суседна зграда са фронтом од 30 или 40 метара, што се данас дешава!

Такви прописи, даље, задиру у располагање приватном својом у толикој мери да, за данашње специјалне прилике, могу да имају и неповољне резултате, не само са гледишта сопственика, који се имају повиновати прописима, него баш и са гледишта грађевинске политике. Ради објашњења узео је један конкретан пример из ове године: Сопственик г. Н. има градилиште у улици Б. у Београду. Он намерава да подигне на томе градилишту нову зграду од приземља и спрата, јер за већу нема и не може имати потребних средстава, пошто се већ задужио. Општина не одобрава поднети план из разлога што је за ту улицу недовољан само један спрат, и саопштава сопственику да може само подићи зграду од приземља и два спрата. Да оставимо по страни положај споственика, па да поставимо једно чисто практично питање: да ли је боље допустити да на том градилишту још неколико година остане ружна и трошна страћара од ћерпича (допуштајући могућност да сопственик не нађе потребна средства за зграду прописане величине) и не допустити да се на месту те страћаре сагради модерна зграда, или је боље потпомоћи уклањање тих ружних слика, допуштају и грађење нових објеката, па макар и са једним спратом мање? Питање, на које, признајем, одговор није лак.

Изглед једне зграде старог Београда из прве половине прошлог столећа: без грађевинских прописа, без учешћа архитекта, са скромним средствима позитивани су добри резултати, не само појединачно него и као целина, у урбанистичком погледу

Из свега тога може се видети колико је тежак пут компромиса и још више: како је немогуће на старим, нездравим основама градити према савременим принципима.

Новосадска улица чини добар утисак због једнаке висине зграда, иако саме фасаде појединачно не представљају велике вредности

Друга могућност била би у негативним одредбама којима би се директно забрањивало све оно што очигледно ружи изглед града. Те негативне одредбе у ствари могу да буду веома позитивне по својим резултатима.

Ако узмемо да анализирамо шта све сачињава и шта све утиче на естетику једне градске улице, видећемо да није довољно водити рачуна само о фасадама. Врста поплочавања, (подсећам на неке приморске градове) одржавање чистоће, изглед превозних средстава, стубова за електричну мрежу, киоска, чекаоница, и њима сличних објеката, затим начин постављања фирми и реклама, њихова форма и изглед, постављање заклона од сунца, излагање појединих артикала ван излога (подсећам на улице Васе Чарапића и Краља Александра), и најзад уобичајени начин изношења столова пред јавне локале, који, поред других незгода, омета и пешачки саобраћај, — све то може на пролазника, на његово осећање за лепо, да утиче чак и више него изглед фасада. Шта вреди што ће Општина захтевати да фасаде буду подведене под извесне прописе, ако се и даље допусти да цео калкански зид буде претворен у какву неукусну рекламу, која боде очи на пола километра? Шта вреди прописати ниансе боја за фасаде, ако се буде и даље допуштало да

се преко фасада прикивају, како се коме свиди, рекламе, које постају важнији елемент од саме фасаде?*)

Како се према Грађевинском закону појам грађевине простира и на све „градње у јавном интересу у колико су у вези са уређењем и уличним постројењима...“ — то би било баш у духу самог закона ако би грађевински

*) Сарађујући на пројекту Уредбе о извођењу генералног плана 1928, ја сам био предложио да се унесу, па су биле и унете, као чл. 38, у дефинитивну редакцију уредбе, „Одредбе о законима од сунца, о фирмама, рекламама и објектима који нису саставни делови грађевине“. (Види о томе опширније: „Проблем уличне рекламе“ у мојој књизи „Проблеми урбанизма“, 1932).

правилници повели рачуна и о предметима о којима сам напред говорио. Ако конзерватор Дубровника не допушта чак ни замену старих врата новима на изложима, где то захтева безбедност, без његовог претходног одобрења, јер му је стало до тога да се не поремети архитектонска целина, — то се сматра за потпуно оправдано, јер је то Дубровник. Али не треба заборавити да ни Дубровник не би био оно што је данас, да се допуштало свакоме да ради оно што му је било најзгодније.

Најзад, не сме се изгубити из вида ово: позитивне одредбе за изградњу фасада могу показати резултат тек током неколико деценија, док би негативне одредбе показале свој ефекат већ сутра.

Über Beograder Aussenarchitektur

Architekt Branko Maksimović

Das Fassadenproblem dürfte nicht vom Problem der inneren Organisation des Gebäudes (wenn die Rede von Wohngebäuden ist), getrennt betrachtet werden. Diese zwei Begriffe sind als Bestandteile eines organischen Ganzen — der Architektur — zu bezeichnen. Bei dieser Gelegenheit aber sind vom Verfasser nur die Meinungen über neuere Fassaden verlangt worden.

Es ist ohne Bedenken festzustellen, dass man unter den Fassaden, die in den letzten Jahren in Beograd gemacht worden sind, eine stätig wachsende Zahl solcher bemerken kann, die neue äussere Wirkungen und neue formale Richtung zeigen, und im Sinne der zeitgemässen Forderungen der Raumkunst befriedigend wirken. Das gilt mehr für Privatgebäuden als für öffentliche Bauten.

Was für eine Richtung sollte man der Beograder Aussenarchitektur geben? Im Rahmen eines Artikels könnte man nur auf Möglichkeiten und Methoden, die zur Lösung dieser Frage in Betracht kommen könnten, hinweisen.

Ich möchte sagen, es gibt im Ganzen zwei Möglichkeiten, zwei Methoden: eine positive und eine negative. Die erstere positive, ist in der Festlegung bestimmter Vorschriften, die einen Einfluss auf die Komposition von Fassaden aus-

üben sollten, zu sehen, und zwar so, dass alle neue Fassaden einer bestimmten städtebaulichen Komposition untergeordnet sein sollten. Diese Methode ist, mit Rücksicht auf bestehende Bauten die ohne einen städtebaulichen Zusammenhang gebaut worden sind, als schwer durchführbar zu bezeichnen. Ausserdem, solche Vorschriften könnten in das Privateigentum in so einem Masse eindringen, dass dies in der gegenwärtigen wirtschaftlichen Lage nicht erwünschte Folgen haben könnte.

Die andere Methode ist in der Anwendung negativer Vorschriften zu sehen. Unter negativen Vorschriften hat man diejenigen zu verstehen, durch die all das, was augenfällig auf das Strassengebilde verunstaltend wirkt, zu beseitigen ist. Wenn man analysiert was eigentlich in der Aesthetik eines Strassengebildes mitwirkt (Pflaster, Verkehrsmittel, Aussenreklame, Schilder usw.) — dann wird es klar, dass die Fassaden nur einen Teil davon ausmachen, was auf das Schönheitsgefühl eines Vorübergehenden einwirken kann.

Endlich ist es wichtig hervorzuheben, dass die positive Methode, die unentbehrlich ist erst im Laufe einiger Jahrzehnte Resultate zeigen kann, während man von negativen Verordnungen ganz positive Ergebnisse bald erwarten könnte.

Архитектура у Београду

Угледни званични орган и часопис Београда „Београдске општинске новине“ посвећује овај свој број архитектури у Београду. И ако то нема карактер неког изрочитог јубиларног броја, број је ипак један опширан резиме података и идеја о Београдској архитектури и лепоти.

Интелигентан странац, који се први пут скине са воза и уђе преко перона у Београд, посматрајући га радознано до свог хотела кроз прозор такси-а, не може одмах да среди своје утиске. И ако му неко не објасни мало више о Београду, о његовој историји и развоју, он ће моћи шетати сунчаним улицама читава три дана и наилазећи на добре и лепо схваћене фасаде, многе ће му ствари остати за дуго нејасне.

Разумети једну ствар значи добро је познавати и у архитектури много што шта и — опростити. Развој Београда није сличан развоју осталих европских градова који су уживали у тихој еволуцији, који су имали свој непоремећен *Stilleben*, и који су били поштеђени од толиких политичких и ратних трзавица. Ма да је уметност општа, ма да данас критике подједнако третирају сликарске радове разних земаља и оцењују их по једној скали *parti pris*-а, правећи једину нитанску разлику само у схватању сликарског покрета, архитектура као примењена уметност у огромном делу, не може се мерити истим начином. И ако спада у ред просторних уметности она је, за разлику од других, највише условљена, па према томе тек кроз познавање тих услова може се доћи до неког одређеног схватања на који начин је треба ценити. Условљавање њено разним временским, техничким и социјалним разлозима, спутава многе иначе талентиране архитекте да не могу да се слободно крећу у својој замисли, рецимо онако како би се кретао један вајар у своме послу. На овом послу ретки су случајеви, било због недостатка поруџбина, било због финансијских услова, да један архитект може да „распева“ свој таленат на даном објекту. Апсолутне слободе нема ни у једној уметности, али је архитектура та која је ужива најмање, тако да од свих уметника архитекте имају највише везане руке. Међутим та околност требала би да повуче много више признања и јаче поштовање према уметнику за једно архитектонски успело дело!

Уметности цветају онде где има благостања и просперитета, где поруџбине обилују и где се услед тога створи кадар уметника. Грчка архитектура благодари за свој развој општем културном и економско-социјалном високом ступњу ондашње Грчке цивилизације; богатство и културно религијске прилике Египта дале су нам Египатску архитектуру; а да је она у дубокој и једној зависности од стања цивилизације и економског благостања, најбољи нам је доказ римска архитектура, која је престала тако рећи са даном пропасти Римског царства. Ново доба ни уколико није променило тај принцип. Јак ступањ цивилизације, економско благостање — који повлаче велике поруџбине — дају јаку и велику архитектуру. Ако се томе дода још да су градови у којима се она развија поштеђени од великих политичких и ратних трзавица, разумеће се зашто се један Копенхаген солидно изградио, зашто Париз има лепе перспективе и монументалне успеле зграде, зашто Берлин чисто (*net*) изгледа; затим зашто Француске и Америчке приморске плаже имају лепе и богате виле а наша бања Вишњица нема ничега слично.

Архитектура је могуће уметност која је највише *l'art pour la vie* т. ј. уметност живота ради. Обрнуто речено живот њу највише условљава, па је у уметничком погледу најбољи израз целокупног социјалног, економског и културног стања једног града, једне државе. Београдска архитектура исто тако представља огледало целокупног нашег живота, социјалног, економског, културног, моралног.

Нагло развијање Београда после рата, условљено чињеницом да је он постао престоница велике Југославије, и фактом великих поруџбина из архитектуре које су настале услед тога, излучило је из себе масу архитектонских објеката, да одмах кажемо, разнолике вредности. Странац који се по Београду из туризма шеће, споменути смо већ, наилази на многе према његовом тумачењу, нелогичности и жали се да многе ствари не разуме.

На првом месту му је потребно објаснити да су код нас урбанизација и подизање зграда били много јачи од администрације и да администрација није била, можда нажалост, у стању да је сустигне. Нагло подизање зграда, диктовано социјалним и економским усло-

вима, наишло је било на празнине у административним прописима, који су били застарели и непотпуни. Затим предвиђати и предсказивати ствари спада ако не у телепатију а оно у таленат, што је код гломазне администрације велика реткост, јер она увек у својим редовима има већи број способних и талентованих људи. Због тога не треба много кривити администрацију што није успела да на време пропише услове под којима ће се подизати Београд, под којима ће се развијати Београдска архитектура. Тешко да би овакој експанзији развоја могла одолети и каква старија и солиднија администрација којег познатијег европског центра.

Уопште оптужбе против управне власти да се она слабо разуме у уметност и да је уметност само љуги, врло су старе и тешко да ће брзо ишчезнути. Обично се мисли да власти не треба да се мешају у питање укуса или да се мешају што могуће мање. Има доста иностраних грађевинских закона који су непотпуни у том погледу. Али и ако у стварању стилова и у модерној архитектури главну реч воде архитекти пројектанти појединих зграда, и ако су они ти који стварају покрет и дају му тон, то још не значи да администрација нема право да заштићује Естетику, нарочито кад је у питању целина, ансамбл изгледа града, трга или улице. Напротив администрација је дужна да о њој много води рачуна јер Лео Кларис вели: „Све оно што доприноси да се један град унакази ојачаће истовремено и душу становника, снизити му ниво његове интелигенције, разбити енергију и посејати обесхрабљеност.“ Ако се даље узме за правилно да естетика града није луксуз за један народ, већ иста онаква потреба као и чистоћа, разумеће се зашто је преко потребно у интересу целине, да Београдска општина што пре донесе прописе о начину изградњавања Београда, т. ј. да донесе његове Уређајне основе. Ма у ком се правцу развијао „стил“ и архитектура у Београду, они овим неће бити нарочито спутани, јер ни један архитекта никад није имао апсолутну слободу да зида по својој машти. То његово право се увек сударало са разним прописима и увек је познавало ограничења због законских прописа или другим речима због грађанских потреба.

Наш Стерија је једном приликом рекао: „И књижевне ливаде потребују ђубрета“, да би праве добре ствари могле боље да никну. Могуће да баш ова недисциплинованост у прописима, која је довела до извесног слабог реда у изградњи Београда, можда ова неограничена слобода коју уживају београдски архитекти у компоновању фасада, доводи до тога да правилно схваћена слобода временом изроди ипак прогрес. Да људи, упоређујући рђаво схваћене ружне фасаде — које је наша администрација била немоћна да забрани — са фасадама које су успеле и лепе, лакше

дођу до закључка о тачном појму вредности лепог. Ово је један од начина, истина доста скуп, за добијањем добрих и успешних ствари кад већ администрација не успева да забрани ружне ствари. Т. ј. до лепих се ствари долази и овим путем, само ту је средство помешано са циљем, јер циљ је да све фасаде у Београду буду лепе.

Управо веома грубе дисонанце у фасадама администрација је спречавала, ма да су то ретки случајеви, јер и сами овлашћени архитекти ретко имају културно нижи ниво уметничког схватања од Грађевинског одбора да би му подносили на одобрење какве накардне ствари. Међутим се са правом може рећи, да и поред старих прописа, да су им фасаде могле бити законски цењене да ли су лепе или не и поред новог § 22 Грађевинског закона, ствари су пролазиле доста олако, тако да су наши архитекти у ствари имали потпуну слободу у питањима фасада.

Недосататак прописа дао је за резултат да Београд има масу добрих и разбацаних детаља т. ј. појединачних фасада а да су му улице у целини слабо изграђене. Странаца код нас буйи нехармониичност у целини изградње улице, забаченост и усамљеност појединих одличних фасада, као и мноштво промашених решења.

Садашњи београдски архитекти иду у свему путем новог времена, новог схватања модерне архитектуре. Модернизам је постао манија, тако да је у више случајева постао неискрен. Мода је опет створила шаблон. Староседеоци Београда имаће прилике да ће тачно доцније моћи распознавати зграде које су се подигле пре рата, одмах после рата, 1924 год., 1928 год., 1932 год. и т. д.

Условљена новим начином живота, економско озбиљним приликама, а нарочито новим грађевинским материјалом — армираним бетоном у главном, — нова архитектура, једноставних чистих површина дословно тумачи унутрашњи склоп зграде и њене основе и стара се да буде у томе што искренија. Искреност би дакле требала да буде њена главна одлика. Међутим, мода, шаблон и претенциозна тежња за оригиналношћу врло често кваре у Београду многе фасаде и показују да има врло много архитеката који погрешно разумеју модерну архитектуру.

Треба нарочито уочити код нас разлику између јавних и приватних зграда. Већина јавних, зграда сем неколико (Парламенат који је почет пре рата, Двор, Официрски дом, железничка станица и др.) су послератне творевине. Под утицајем руске емиграције и њених архитеката, који заузимају видна места у нашој архитектонској бирократији, ни једна од јавних послератних зграда није модерно схваћена. Модерни стил је у Београду заступљен поглавито на приватним фасадама, док су нас руски утицаји, као и конзервативност појединих професора технике, довели

до тога, да смо ми у јавним зградама испали врло неискрени, подижући их у Ренесансу данас кад је тај стил већ историја и прошлост. Мене је један странац са чуђењем питао како је могуће да се данас подигао нов Технички факултет са онаквом безукусном (fâde) ренесансном фасадом?!

Млађи, независнији и ван државне администрације архитекти доспевали су једино до приватних поруџбина и није чудо да, поред наивних и промашених решења фасада, налазимо на дивне примерке из архитектуре.

Последњих година су се поруџбине нарочито умножиле. Наши архитекти су напустили идеју 19-ог века да на бази историских стилских форми и појмова створе неки нови грађевински стил који би одговарао духу времена, већ су се — са врло ретким изузетцима — придружили покрету који је заузео гледиште да је потребно све старе стилове и идеје о њима одбацити.

Ти изузетци, архитекти који су код нас хтели да оживе историске стилске форме, поглавито Византију, нису добро прошли. Као „стил“ Византије може данас да послужи једино нашој црквеној архитектури, јер су ту на првом месту традиције у питању, док је при њеној примени на профане грађевине, ствар још у напред осуђена да пропадне. Разумевајући исправно пуну вредност традиције наши архитекти пројектују цркве у Византиском стилу, користећи благодет нашег доба: армирани бетон. И ако је црквена архитектура данас у Немачкој сасвим у модерном духу, нова наша црква Св. Марка и будући велики храм Св. Саве код нас ће бити у Византији; ми смо у погледу црквене архитектуре незани за Византију не само уметнички већ она спада у саставни део нашег културног наслеђа према сјајној прошлости. Профанисање Византије, међутим, дало је слабе па чак и накарадне резултате. Довољно је споменути Пошту код железничке станице и зграду Мин. саобраћаја поред Телефонске централе, па увидети да се има посла са сасвим побрканим појмовима.

Везу са прошлешћу, страни архитекти су хтели да нам даду неколико примерака романског профанисаног стила а нарочито у руском ампиру, од којих је приличан екземплар испео њихов Дом у улици Краљине Наталије и Дом студената Њ. В. Краља Александра I.

Већина је пришла модерном стилу који се у свему сложио са духом времена. То је чинио један покрет који је из основа заталасао све досадање појмове о стилевима. Дела тог покрета називају се: „дела Модерног стила“. Не треба пак, дословно разумети да се модерни стил састоји једино у одбацивању старих стилова и форми. Покрет садржи у себи многе програме, који сви имају заједнички циљ да обнове грађевинску делатност на подлози

захтева данашњице и нарочито да буду у складу са новим грађевинским материјалом. Сем тога главне силе овог покрета налазе се у сазнању да би поновно буђење историских стилова омело стварање једног новог независног стила. Затим се све више увиђало опрека између стилске форме и стварне форме и, најзад, схватило се да подлога нових могућности и путоказа око стварања новог стила лежи у самосталној вредности корисне форме и њене употребљивости. Досадашњи стилови имали су за идеју да се оваплоћују на чисте форме и да развоју те чисте форме даду садржајну вредност при конструктивном стварању. Сасвим обратно нова архитектура тражи да сваком објекту нађе његову праву форму; она не произилази из форме већ иде ка форми. Нова архитектура не тражи да став грађевине подреди неком изразу, већ да га представи као најбољи облик његове намене.

Проблем израза, који је истовремено и форма намене, могао би се протумачити овде на ова два начина: Нова архитектура прво се ослободила историских традиција, историских стилова и форми и потпуно се еманциповала од њих а затим је стала на гледиште да треба поставити нове проблеме уметничког стварања. Претходна еманципација појавила се најпре код већих инжињерских зграда, индустријских зграда, уређаја за исте и т. д., значи на оним зградама којима је главна црта потреба и способност за рад тако да су на њима нови проблеми врло брзо постали јасни. Док су се ти проблеми слабије оштривали на приватним зградама, које су због традиционалне уметничке тежње са мукотом примале нове форме. Али и овде смо данас дошли до ослобођења од старих образаца ма да поједини чувени архитекти праве на њима и компромисе. (Тако н. пр. Немци Адолф Лос и Јозеф Франк остављају и даље старе форме тамо где оне могу да буду искрене и не сметају развоју грађевине). Други начин постављања проблема израза треба протумачити у тражењу естетских проблема, у задатку уметничког стварања, који су били нешто тежи за решење. Ото Вагнер је поставио фразу: Нешто што није практично не може да буде ни лепо. Берлаге каже да се архитектонска форма треба да развије само по себи према основи. Бруно Таут пише: Оно што је истинито, сигурно да ће једанпут постати лепо. Лојд Врајт тврди да се форма образује наменом, а добија вредност употребом. Док Корбизије каже да лепота оснива донекле раскинута, јер се оснива на Геометрији. Он овим излази из круга горњих архитеката и поставља нов уметнички принцип по коме је веза између стварне потребе и форме донекле раскинути, јер се оснива на Геометрији. Према њему је архитектура данас мртва а наш је задатак да зидамо т. ј. да пронађемо нов начин зидања ослањајући се на

аксиоме из Геометрије. Тежиња за лепотом стоји овде на супрот тежиња за истином.

Овај покрет има међународни карактер али је ипак нијансиран у разним државама. Наши архитекти су га прихватили, нарочито група архитеката модерног правца. И ако без великог система поређаних и груписаних, Београд обилује великим бројем добро схваћених модерних фасада. Има доста и смелих покушаја, које је негде тешко разликовати од лутања. Недостатак прописа доста шкоди изгледу појединих улица. У Ђорђа Вашингтона улици има и, пр. три нове зграде једна поред друге које имају три различите висине што се није смело допустити. Две од ових фасада су врло успеле али губе много у неправилно постављеној целини. Као смеле покушаје потребно би било видети зграду на углу Његушеве и Мољерове и вила у Румунској улици коју су пројектовали браћа Крстићи. Од искрених ствари треба споменути Југословенску удружену банку у Краља Петра улици, зграду архитекте Најмана у Влајковићевој улици, Дом Анкера донекле, Уред за осигурање радника код железничке станице и нову Електричну централу. Док највише има модерних фасада пропраћених једном нотом претензиозности. Тако на пр. вредно је споменути зграду у Влајковићевој улици, коју су пројектовали браћа Крстићи (сада је у њој „Батињол“), ново Француско посланство, зграду Попова на углу Југовића и Француске улице, Чехословачко посланство, неколико зграда у Милоша Великог улици и као специмен Војни географски институт у Горњем граду.

Ослањајући се на нов грађевински материјал, поглавито на армирани бетон и на разне лаке материјале за испуне преградних и спољних зидова, модерна архитектура је благодарећи новим тежињама живота, утицала

у многе и на измену основе, плазна зграде. Модерна схватања о комфору још више доприносе томе. Због тога је потребно странцу напоменути да сем лепих нових фасада у Београду има и одличних решења основа. Грађевински одбор је овде сасвим исправно схватио свој задатак и приморавао је архитекте на солидна решења. Корбизије каже да архитектура није ништа друго до „што веће осветлење доброг распореда просторија при условима да је под заштићен од непогода и да су простори у свему хигијенски.“ Погрешно је дакле било задовољавати се само првим утисцима које нам остављају фасаде, већ је потребно пре доношења закључка упознати се и са основом зграде.

Али странац у Београду не види само зграде модерног стила. Предратно доба, конзервативни послератни сопственици, неповерење према новотаријама од стране гламазне администрације, оставили су могуће бројно више зграда у „старим“ стилима. Ако се човек постари да их разуме и ако схвати њихове жеље доћи ће до истог закључка као и за зграде модерног правца. Т. ј. да их има и лепих и ружних — успешних и неуспешних. Нарочито јавне зграде падају доста у очи од којих би две биле преставнице лепог и ружног у овом правцу. Главни генералштаб рађен у лепом ренесансу је сасвим успео док зграда Министарства финансија одмах преко пута њега, рађена у неком медвећем стилу (како се изразио један критичар) показује кроз промашено решење.

Београдска нова архитектура је пошла добрим правцем. Ми имамо способних и талентованих архитекти. Потребни су им само у интересу заједнице и целине Београда озбиљни и строги грађевински прописи да би наш бели — град лепо изгледао.

Изградња великог Београда

Сјајан географски положај наше престонице на саставу Истока и Запада, на ушћу Саве у Дунав и на граници плодне Шумадије и богате Војводине омогућило је њено природно, стално и сигурно развијање у моћан центар југоисточне Европе. Ову чињеницу треба истаћи на супрот усиленом и вештачком подизању неких градова н.пр. Пеште и Софије. Наш је Београд предестиниран да буде велики град и никаква политичка промена не може умањити његов значај. Ни велики минути ратови нису могли за дуго да уоче његов напредак. Једна од трајних последица светског рата јесте и нагла метаморфоза Београда из предратне вароши од непуних 100.000 становника у послератни европски и модеран град од близу 300.000 душа.

Овај огроман развој постигнут је за свега 14 година и њему је равно само гигантско напредовање појединих градова новог света.

Огромни програм обнављања и изградње Београда после рата захтевао је велики напор и импозантан капитал од више милијарди динара. Трговачка страна овог посла привукла је пажњу инжењера и они су успели преко својих тада врло јаких веза да обезбеде себи равноправност са архитектама у погледу пројектовања и извођења грађевина. Овај парадокс скоро јединствен у свету могао је да се десити само код нас у послератној ужурбаности и нервози. И одатле потиче све зло које се сада може констатовати кад се проучава естетика послератног Београда. Грађевински инжењери које иначе треба свесрдно похвалити што се тиче њихове спреме у извођењу радова који су својствени њиховој струци (као мостови, тунели, канали, путеви, железнице и томе слично) људи су који у току својих студија никад не долазе у везу ни са самим основама о лепоме уопште а о архитектонској лепоти једне грађевине не могу, стицајем прилика имати ни најосновнијег појма. Овај се факат мора истаћи још у самом почетку третирања питања о изградњи Београда, јер су баш тотално неквалификовани људи имали највише утицаја на његово уметничко обрађивање. Други елемент који је имао не мањи утицај на неукусно уређење нашег града одмах после 1918 године, били су разни странци веома сумњивих квалификација, које је наша неразумна болеливост проглашавала за више-струке специјалисте. И тако су на изградњу Београда у почетку послератне делатности

најмање утицали људи од струке, архитекти, који су се архитектури потпуно посветили и који талентовани или не, никад не могу да праве оне глупости у изградњи грађевина које је Београд на жалост морао да претрпи.

Зашто је у Београду одмах после рата подигнуто веома много грађевина којима не може нико да се поноси и које, може се слободно рећи само негативно делују, како својим изгледом тако и условима за живот које

Модерна зграда, угао Свине и Добрачине улице

пружају својим становницима. Крајње је време да се овоме злу стане на пут. Потребно је употпунити нови грађевински закон одредбом да само архитекти имају право пројектовања зграда као што је то већ давно регулисано у осталим напредним земљама, које нам и у другим стварима служе за углед. Без овога све је узалуд јер је увек могуће да се поред неке лепе палате појави и нека неукусна кућерина.

Велика је срећа што су ствари тако рећи саме од себе пошле на боље. Пошто је подмирена највећа потреба у становима, кућевласници су из сопствене иницијативе почели да бирају себи стручне и већ реномиране архитекте. Зато је последњих година примећен у Београду нагли бољитак у изградњи кућа, изради фасада и решењу основа. Бира се све бољи и лепши материјал и обраћа се све већа пажња лепом изгледу грађевине. Ово је најбољи доказ да у подизању и усавршавању једног модерног града знатну улогу игра и

сама средина. Можемо се радовати што се код нас већ у великој мери осећа побољшање укуса код публике што је од пресудног значаја. Јер није претерано рећи да при пројектовању и извођењу једне зграде кућевласник утиче на њено решење за 50%. Скоро је немогуће архитекти да неком богатом кућевласнику без укуса докаже естетску лепоту неког пројекта кад он то не може да схвати. Зато и не треба бацати сву кривицу на пројектанте већ пре на саме сопственике који су пројекат поручили и који често у Београду имају пресудан утицај од момента пројектовања основа и фасаде па све до извођења најситнијег детаља. Ову скоро жалосну чињеницу треба свим силама сузбити. Потпуно је разумљиво да човек који улаже свој капитал

Једна од нових вила на Котеж Ненмару

у неку грађевину хоће до ситница да се упозна са пројектом исте. Али је још много логичније и корисније да се архитекти оставе одрешеније руке и да му се поклони више поверења. Ово је један од главних услова за правилан развој београдске архитектуре.

Зато се још увек интензивно мора утицати на васпитање укуса наше публике и на популарисање битних архитектонских принципа. Овако радећи можемо спокојније гледати на даљи развој београдске архитектуре и будући изглед драгог нам града. Ми смо на крају крајева потпуно дозрели да се меримо са осталим народима а ни највећи песимисти не могу да оспоре виталност наше расе у сваком погледу. Зато се морамо једном потпуно еманциповати од иностраних утицаја и створити нешто специфично наше. Моменат је за то још увек повољан. Велика изградња и уређење Београда нису могли бити заустављени ни у доба највеће привредне кризе и несумњиво је да се морају и даље продужити.

Велика делатност мора да створи и велике уметнике-архитекте. Историја Грка, Римљана и Ренесанса само потврђује ту чињеницу. Тада су сви становници једног града па и читаве покрајине с поносом говорили о поједи-

ним домаћим грађевинама. Без претензије да их достигнуемо, можемо се бар трудити да се приближимо њиховом менталитету, њиховом начину схватања и расуђивања о лепоме у архитектури. Фасада једне грађевине не припада само њеном сопственику већ целом Београду. Од појединих приватних зграда зависи у велико хоће ли наша престоница бити лепа или не. Још није доцкан да се грешке учињене одмах после рата исправе и да се да један реалнији и логичнији правац изградња Београда.

Поред приватних, подигнут је добар број јавних грађевина како државних тако и општинских. И овде се залажа већ уочена чињеница да су дела домаћих архитеката несумњиво боља од извесних пројеката дошљака, што треба само да повећа веру у нашу способност. Огроман део јавних радова око уређења престонице узела је општина т.ј. сами Београђани на своја леђа. Треба истаћи факат да се Београд подиже у главном из сопствених сретаста без икакве државне помоћи. Истина је да је на овај начин велики терет пао на једну генерацију што је требало свакако избећи помоћу дугорочних зајмова. Али је у толико напор Општине београдске за већу похвалу. Већа би се пажња у будуће требала посветити генералном плану и са већом би га озбиљношћу требало изводити. Положај Београда на брегу треба да одреди дефинитивно решење његове будуће изградње. Ни у ком случају не би требало прописивати за поједине улице исти тип куће са истом висином. Ово монотono решење пре одговара неком граду у равници, док се код нас неизбежно морају појавити степенасто изведене грађевине. Зато треба дозволити што већу слободу у компоновању и тиме само потенцирати природни живописни изглед на коме нам многи градови завиде. Сама пак архитектура може слободно да иде правцем којим је пошла. Није истина да су куће подигнуте ове године у Београду рађене на журши и да су подбациле према раније подигнутим. Оне су само много искреније рађене у модерном стилу а искреност је потребна свакој уметности понајвише у архитектури. Нове грађевине Београда имају много мање усиљености, извештачености и неконструктивних непотребних и натегнутих облика. Преко њих ће се раније доћи до оног што нама треба до домаће модерне архитектуре.

При даљем изграђивању и уређењу Београда не треба заборавити ни старе историјске објекте, којима се мора посветити већа пажња. Горњи и доњи град са неколико старих кућа Дорћола и Савамале, од увек су давали карактеристичан изглед нашем граду и њих треба апсолутно сачувати. Елементи те старе наше архитектуре могу реновирани да послуже и за модерне грађевине. На тај бисмо начин добили нешто ближе нама, оригиналније у поређењу са страним модернизмом и

више континуитета између старог и модерног. Чувајући дакле са дужином поштом оно мало старина што имамо, морамо се трудити да створимо нашу домаћу модерну архитектуру логичну која одговара нашим приликама и

која се мора прилагодити живописном положају и изгледу Београда. Са мало добре воље и више енергије треба кренути ускоро правим путем у изграђивању и архитектури великог Београда.

Vers le grand Beograd

Par George V. Loukitch, arch. de la Commune de Beograd

Pendant ces quelques dernières années, on a pu remarquer une brusque amélioration dans la construction des maisons à Beograd. Etant donné que le besoin urgent d'appartements était satisfait, les propriétaires commencèrent à choisir un matériel toujours meilleur et toujours plus beau, tandis qu'on tenait de plus en plus compte de l'esthétique de l'extérieur du bâtiment. Nous pouvons nous réjouir du fait qu'on remarque déjà sensiblement une amélioration du goût du public, et c'est un des facteurs les plus importants dans le progrès architectural d'une ville.

Nous devons, une fois pour toutes, nous émanciper de l'influence étrangère, et former quelque chose qui serait spécifiquement à nous. Le moment est encore opportun. Le bâtiment à Beograd n'a pas cessé même en temps de la plus forte crise économique et il est hors de doute qu'il continuera à marcher de même. Une grande activité se doit de faire aussi des grands architectes artistes.

Les maisons bâties cette année à Beograd ont été construites dans un style plus sincèrement moderne; or la sincérité est nécessaire à chaque art, surtout à l'architecture.

Dans l'avenir il ne faudra pas oublier les quartiers où s'est conservée encore la vieille architecture avec les vieilles bâtisses de Beograd, qui ont toujours donné un aspect caractéristique à notre capitale. Les éléments de cette vieille architecture peuvent servir aussi pour les modernes bâtiments. De cette façon nous aurions quelque chose qui serait plus près de nous et plus originale en comparaison avec le modernisme étranger. En gardant les trésors de l'antiquité que nous possédons, nous avons le devoir de tâcher de former notre architecture moderne, qui corresponde à notre situation, et qui doit s'accommoder à la situation pittoresque et à l'extérieur de Beograd.

Фасаде грађевина, улице и тргови у Београду

Стил уличних слика у Београду је као и у новим улицама XIX и XX века других градова у Европи безличан, послован, збркан. Он приказује превирање у архитектури и верна је слика данашњег времена и друштва који показују врло много узнемирености и узвишаности, а тако мало праве културе.

Мали број лепо компонованих фасада грађевина у Београду, које су подигнуте после светског рата и које се одликују лепшом и хармоничком архитектуром од оних грађевина подигнутих пре светског рата, губе се и не долазе до изражаја у београдским улицама.

Не излазећи на сам терен и не узимајући у обзир за сваки појединачни случај само дату архитектонску ситуацију и према томе да ствара своје архитектонско дело, архитекта мисли да је своју уметничку дужност извршио до краја, ако је изградио фасад грађевине која одговара у цртежу или у перспективи његовом ритмичком и хармоничком осећању.

И у београдским улицама као и у улицама других градова на западу види се гомилање најразноврснијих архитектонских мотива, који се натурају нашој пажњи. Поред свега тога ниједан од тих многобројних архитектонских мотива није у стању да нас у пролазу дубље заинтересује.

Нове грађевине у Београду морају се подизати с погледом на њихово архитектонско и урбанистичко дејство у граду као целини. Доклегод сваки архитекта и сваки сопственик мисли само на то, како ће што индивидуалније и што упадљивије да сагради своју кућу, дотле се може очекивати врло мали напредак у стварању опште лепог и хармоничког изгледа града као целине.

Многи архитекти заборављају, а и нису потпуно ни свесни, да је стварање лепе улице, лепог уличног простора, лепе уличне слике у ствари стварање уметничког архитектонског, урбанистичког дела. Обзири према лепом уличном простору, у првом реду, морају одређивати законе архитектонске композиције фасада појединих грађевина које се у будуће буду подизале у Београду.

Када већина лавика и у Београду буде дошла до јасног и дубоког сазнања шта је у

ствари архитектура, онда се неће више толико полагати на такозване дивне архитектонске цртеже с величанственим перспективама и детаљним израђивањем. Онда се неће више поједини архитектонски пројекти оцењивати према њиховом сликарском дејству, када је у питању само и једино архитектонско просторно стварање.

Архитектура није просторна уметност и телесна уметност и површинска уметност, већ је она само просторна уметност. Просторност код архитектуре не састоји се из једне унутрашње шупљине и једног спољашњег тела, већ се архитектонска просторност састоји из једне унутрашње и спољашње шупљине.

У уметничком урбанизму, који тек има да настане у Београду, поједино грађевинско тело пре свега мора испунити функцију као елемент од кога се гради архитектонски простор.

Посматрајући лепе тргове и улице из барака у разним градовима запада и у нашем лепом урбанистичком граду Дубровнику (види мој чланак „Естетика градова у Далмацији“ оштампан у „Јадранској стражи“ бр. 11 из 1927 и бр. 2 из 1928) ми не желимо одатле да научимо како су стари неимари ово или оно стварали, већ желимо да пронађемо зашто су они тако стварали.

Обично се код архитектуре разликује само оно спољашње обележје, а оно битно архитектонско: проблем просторног стварања, пропорције, осветљење, боје, ритам и хармонија, мора појединац тек да научи да естетски осети и проживи.

Пропорције се и у урбанизму као и у архитектури не могу изразити бројевима, већ се морају у сваком поједином случају тачно према архитектонској ситуацији проучити, осетити и одмерити. Највећа тешкоћа за урбанисту архитекту лежи нарочито у томе, да је он врло често приликом постројења улица и тргова још у потпуној неизвесности о карактеру и висини грађевина које ће у будућности ове улице и тргове градити.

Београдске архитекте, који мисле и осећају урбанистички, најпре ће мислити на то како ће њихова грађевина да испуни своје место на већ постојећем простору, како ће се не само прилагодити околини и архитектонској ситуацији, већ како ће се и подредити

њима. Тек на овај начин ће се и у Београду добити јединствена слика урбанистичке лепоте: целокупна мрежа улица, тргова и градског организма као грађевинске целине.

У ранијим временима, пре деветнаестог века, и социјалне а врло често и политичке прилике условљавале су много спорије зидање грађевина него данас. Архитект је имао времена да се удуби у свој проблем, да га осети и проживи и да према томе грађевину прилагоди околини и архитектонској ситуацији и да је подреди целини.

Данас се свуда па и у Београду врло брзо зида и заборавља се на хармонију, која мора и која треба да влада у улицама, на трговима једног лепог града.

У ранијим вековима већином је сопственик градио кућу за своју употребу, а данас у већини случајева предузимачи или сопственици граде велике куће за ренту. Постало је правило да је спољашност, да је фасада ових грађевина слична и оне се морају оцртавати на уличним странама. Према томе морају се и масе груписати.

Мора се за жалост констатовати да ми у Београду немамо ниједну лепу, хармоничку улицу, а још мање један у правом смислу речи трг.

Цепкање уличних фронтова у Београду појединачним различитим фасадама зграде даје нам неповезане слике уличних простора.

Какве би смо све лепе уличне просторе имали у Београду када би владала потребна хармонија, потребна јединственост између фасада свих зграда у улици. У границама ове спојне хармоније, ове јединствености у улици има довољно места за разноврсност. Има довољно места да се избегне свака монотонија. Хармонија фасаде у улици не значи једноликост, већ хармонија значи јасан однос између појединих делова и разних боја на фасади.

Штета је велика што су сва насеља по периферији Београда поникла скоро без икаквог урбанистичког плана. У будућности би требало ова насеља у околини Београда изграђивати по принципима које сам изнео у мом чланку „Градови у зеленилу“ који је оштампан као 21 свеска Библиотеке општине града Београда 1931 год.

Нове монументалне државне грађевине у Београду нису распоређене по урбанистичким принципима, те не долазе до оног дејства у градској слици и у просторима улица, које им одговара.

Пропуштена је изванредна прилика да Београд стекне два монументална трга: један би био код нове зграде парламента око које би биле поређане грађевине за разна Министарства, а други монументални трг био би на бившем тркалишту, где су разбацане зграде Техничког факултета, Универзитетске библиотеке и Државне архиве. На овом другом месту могла се чак и изградити и једна лепа група тргова као оно у Нансију.

Улица Краља Александра I и улица Немањина имају све предуслове да постану две монументалне улице града Београда. Приликом одобравања нових планова за зидање треба нарочиту пажњу обратити да грађевине буду пројектоване по урбанистичким принципима. На крају Немањине улице на Сла-

Угао Призренске и Сремске улице

вији требало би поставити један монументални роан де ви.

У модерном уметничком урбанизму нису од важности апсолутне величине грађевина и њихових делова, колико су од важности односне пропорције релативних димензија, одстојања, ситуација, који су сви у узајамној вези.

Део улице Краља Александра

Ко забрањује музичару да употреби неколико такта више како би свестраније и рељефније исказао своје мисли? Колико мале сразмерне жртве треба да учине сликар и скулптор да би своје једноставно дело најбогатије разрадили? А у архитектури свака замисао кошта новаца, ако се не жели да само остане у мапи као пројекат. У колико је за-

мисао монументалнија у толико кошта више новаца.

Треба тежити да нове грађевине у Београду буду лепе и хармоничке и изнутра и споља, да буду хигијенске, социјалне, практичне и угодно постројене, а нарочито изграђене с крајњом штедљивошћу у сваком погледу.

У Београду имамо притисак прошлости који се јако осећа у изграђивању, нарочито у старим деловима града. У прошлости Београда био је рђав регулациони план, непотпун грађевински закон, а општинска администрација није могла увек ићи у корак с развитком града.

У своме чланку „Општина као регулатор грађевинско уметничког стварања у граду“ који је штампан у броју 8 „Београдских општинских новина“ из 1932 године изнео сам у главном на који начин општине могу да надзиравају и да регулишу грађевинско уметничко стварање у граду. Београдска општина треба да тежи да своје потребе, свој начин живота и своје циљеве изрази урбанистички у спољашњем изгледу свога града, у лепим и хармоничким, хигијенским просторима улица и тргова.

Београд је град малих и средњих станова и то се мора урбанистички и да изради.

Београдска општина треба да тежи да постане помоћу урбанистичког бироа који би уз грађевински одбор водио сталан надзор над извођењем регулационог плана, уредбе о извођењу регулационог плана, грађевинског правилника итд. уметник свога сопственог града, да на великом платну оцртава градски живот и градску делатност. Ово је тежак задатак, али није неизводљив. У ранијим вековима били су навике и осећање спојени с природним осећањем за лепим који су помагали да се постепено изграђују лепо градови и лепе варошице.

Београд ће тек онда постати леп град када се буде урбанистички градио према условима

свога положаја и хигијене и према стварним потребама свога становништва.

Ми смо се и сувише навикли на то: да уметност сматрамо у животу као нешто са стране убачено, као неку врсту скупочених шљокица. Доклегод се уметност у разним видовима сматра као нека гарнитура, као нека врста додатка који се у све већим количинама може додавати обичном животу, без удубљивања, без уживљавања у саму уметност неће и не може бити народне естетске културе. Онога дана када уметност прожме цео наш живот осетиће се и она као наш нераздвајни део.

Ништа тако видљиво и тако снажно не претставља целокупну народну културу једног времена као архитектура, која служи пола профаним пола идеалним потребама народа. Архитектура је постоје на коме се развијају народне уметности: сликарство и скулптура.

Данас се у архитектури и у урбанизму осетно осећа недостатак јединственог стила код архитекта и недостатак грађевинске традиције код предузимача.

У будућности урбаниста архитекта у Београду неће толику пажњу обраћати детаљима појединих грађевина, колико великим грађевинским масама и њиховом распореду као и изради линија крова. Он ће морати покушати да изради и оствари целокупно урбанистичко дејство. Он ће више мислити на град као целину, а мање на појединости, или боље речено, он ће појединости замишљати само као део целине. Трудиће се да васпита јавни уметнички укус и покушаће да створи преко урбанистичког бироа у београдској општини лепе уличне просторе, одређујући за извесне улице стечајем добијене архитектонске моделе са хармоничким фасадама у одређеном материјалу. Линије и нагиби кровова, као и висина главних венаца на зградама морају бити регулисани. Поред индивидуализирања уличне мреже у Београду се мора што пре извести и индивидуализирање облика и величине грађевинских блокова.

Слободан Ж. Видаковић

Архитектура Београда и комунална политика

Према решењу Редакционог одбора, готово цео овај број часописа „Београдских општинских новина“ посвећен је архитектури Београда. Београд је резиденција Југославије и главни центар културног и државног живота, па зато и естетска страна његових грађевина, њихова архитектура, мора да одговара високој културној и националној улози, која је историјом досуђена Београду.

У низу ових чланака, које су уреднику упутили наши одлични ауторитети на пољу архитектуре, изнете су са стручњачком савешношћу битне одлике садашњег стања архитектуре Београда и главне линије њеног будућег стремљења. Према томе, може се слободно рећи, да је анкета о архитектури Београда потпуно успела, јер је она пружила верну и неупуштану слику архитектонског развоја и подела у Београду за последњих десет година.

Али, да би она била и потпуно заокружена, потребно је да се ово питање осмотри са једног ширег гледишта, управо да се архитектонски проблем Београда проучи и осветли и са становишта комунално-социјалне политике.

О архитектури као уметности дали су у овој анкети свој стручни суд наши познати архитекти. На жалост, они су се задржали једино на спољној архитектури зграда, на естетици фасада, не улазећи у питање унутрашње изградње грађевинских објеката и у односе који постоје и морају да постоје између архитектуре и комунално-социјалне политике сваке веће општине. То питање ми ћемо покушати да у главним и основним тезима освенчимо у овом чланку, који има само једну претензију, да покрене стручне кругове да проблем архитектонски проуче у свима правцима у којима се он манифестује.

Све су уметничке манифестације зависне од општег духа времена, у крајњој дијалектичкој линији од сплета економско-социјалних односа на којима почива друштвена заједница! То важи за све, па и за архитектуру, која је по превасходству најнепосреднија уметност, најприступачнија широким грађанским масама и у најтежијој вези са практичним животом. Ову зависност духовних

манифестација, нарочито уметности, не треба схватити као неумитан детерминизам, јер у таквом једном неизбежном и фаталном детерминизму, биле би немогуће ма какве коректуре и социјалне реформе.

Али је ван спора да се ни једна уметност, а на првом месту баш архитектура као најнепосреднија не може развијати без тесне органске везе са духовно-уметничким потребама и интенцијама једне епохе. Отуда у патријархалној средини предратног Београда, у сиромашној и предкапиталистичкој фази Србијиног економског живота, није се могла ни развијати архитектура, такође ни о њој се из тог доба не може ни говорити.

Београд је био до великог рата једна велика оријенталска паланка, са кривим улицама и трошним зградама од бондрука, набоја, па чак у предграђима и од шиндре, да их је већ за неколико деценија зуб времена сранио са земљом, без трага, без успомена, пре него што се из њих могао да у архитектури кристалише један наш оригиналан стил.

После великог европског рата ситуација је била сасвим измењена и нова. Београд је непрекидно био мученичка варош. Рушен варварским бомбардовањем, паљен освајањем од стране аустро-немачких трупа, разаран систематски трогодишњом окупацијом — Београд је тражио брз васкрс, васкрс без широких архитектонских студија, без темељног плана, без дубоког проучавања, јер се за њих није имало ни времена, ни смисла. Млада србијанска буржоазија по повратку у отаџбину настала је, да у једној грозничавој брзини рестаурира своја порушена добра. Појави наглог урбанистичког кретања маса, избачених науперизацијом из својих села и паланки, довлаче у Београд стотинак хиљада нових грађана. Југословенска резиденција постаје гравитациона тачка не само за раднике свих врста, него и за све предузетнике који су првих дана по ослобођењу похитали да повољно пласирају свој мали капитал и своју велику привредну иницијативу. Станова је било у порушеном Београду мало и за предратни број грађана. Сада, са овим огромним приливом маса, Београд се буквално гушио. Жеља за богатом и

брзом рентом изазвала је једну нечувену и фуриозну грађевинску грозницу. Зграде и слица и у двориштима ницале су брже но печурке после кише. Зидало се без смисла, без плана, без система. Једини мотив био је у томе, да се што јефтиније и брже сазида грађевина и добивени простори издаду по скупе новце набујалом становништву.*

У том времену подигнуто је и око 2000 дворишних станова од преправљених шупа, вешерница и стаја. Свет је чак и за те бедне и загађене удерице плаћао по 6—700 динара месечно кирије и плаћао их по неколико месеци унапред само да себи и својој породици обезбеди кров над главом.

Потпуно је појмљиво да се под таквим околностима није могло ни сањати о ма каквој архитектури, а у колико би се и могло — нико од кућевласника, понетих психозом брзог богаћења, није хтео о томе ни да мисли, ни да чује! Сваки је зидао како је хтео и желео. Државна и комунална власт — које су ипак највише криве за овај архитектонски хаос који и дан данас влада у Београду, јер на време нису спречиле његово рађање и развијање — имале су тада пред очима само

један задатак: да се ова снажна приватна иницијатива што већма искористи и станбени проблем реши што пре.

У 1927 години наступа други период грађевинског препорода Београда. Криза станова у оној буквалној форми (оскудици крова над главом) била је већ задовољена. Зграда је било довољно, станова исто тако. Зато је наступио период смишљеног и студираних рада у даљој грађевинској кампањи. Највећи број приватних палата од доброг грађевинског материјала пада готово у то доба. Сваке године је подизано просечно 5—600 грађевина тако, да је само овај трећи период дао Београду око 2000 већих грађевина. Квантитативно, дакле, довољно да би се сада о архитектури Београда могло с правом да говори.

Најзад, улазимо у трећи период, који је отпочео грађевинском акцијом у последње две године, такође ванредно снажном и плодном, чији се претерани интензитет тумачи општим финансијским поремећајима и уверењем ималаца новца да је ипак најсигурнији плансан у имобилитетима.

* Види нашу књигу „Наши социјални проблеми (издање Геце Кона — 1932 год.) где смо обрадили станбено питање Београда на основу материјала званичних анкета станова Београда, којом је писац ових редова и руководио. За овај период грађевинске кампање Београда, ми смо, између осталог, у нашем званичном извештају поднели:

„Криза станова се осећа у здравим и јевтиним малим становима; подесним да у њима живе економски слабе породице. Та се криза појављује у три правца: а) тих станова уопште нема ни 40% од потребног броја; б) кирија им је несразмерно висока, јер се креће од 350—600 динара на стан од собе и кујне; и, в) више од 85% ових станова не одговара ни најсвојнијим захтевима станбене хигијене.

За време прве кризе станова, односно зграда, појавила се као природна последица буквална фабрикација кућа. Највише се београдских кућевласника у главном сводила на то, да фасаде кућа буду рекламски привлачне и ако су до ала Бога неукусне, и да се има довољно станова за ренту.

Радило се стало са лакшијим и слабијим, најчешће старим материјалом, онако као што се уопште ради при свакој несавесној фабрикацији!

Отуда у тим поратним „облакодерима“ Београда нема не само јевтиних, него уопште ни хигијенских станова. Све су те зграде, са малим изузетком, мрачне, делимично влажне, али не од подизања земљишне влаге него од неосушених зидова, који су одмах прилањани уз друге зграде, често пута исто тако тек довршене. У великом броју тих зграда, по неколико соба су буквално у мраку, те се усред дана осветљавају електричним светлошћу. О ваздуху и вентилацији нема ни помена.

Али није једино зло у томе што је Београд подигао те велике и као гробове мрачне палате бунарскога типа, у којима је огроман број станова нехигијенски и претерано скуп. Још је веће зло што су од тада па све до данас ницале и ничу преко ноћи, као печурке, тако званично авијске зграде за ренту, ти монструми од грађевинске ружине и хигијенског ужаса. Оне су већином подизане у дубини дворишта у самом центру или бочно у улицама блиским њему, јер се рента у њима упорно одржава на невероватној висини. Многи београдски кућевласници, пошени же-

љом, да са мало утрошеног новца и бедног грађевинског материјала што пре створе низ малих станова и преко њих богату ренту — подигли су праве јазбине од преправљених шупа и напуштених стаја, и издавали их сиротњским породицама по баснословно високој цени од 350—600 динара месечно кирије од собе и кујне, а често и само од собе и шупе.

Није сна мања ових станова у томе, што су они склепани од најбеднијег грађевинског материјала, већиниом облепљених дасака и картона. Та их околност, истина, зими прави леденицама, у којима се и мисао у мозгу смрзава, а лети паклом, у коме душа пропире! Али оне су и без тога мрачне рупе, мемлине као штенаре, влажне често до таванице, загађене не само у естетском смислу него и у бактериолошком. Уопште, ти су станови за човекче здравље опаснији него оне бедне куле у којима живе сиромашни сељаци на падинама планине Таре. Јер тамо, ако нема ничег другог, има бар чистог ваздуха у изобиљу, а овде ни тога нема.

Пошто су за нашоле и набујале сиромашне масе народа у Београду били прескупи станови у овим безсветлосним палатама, — то су хиљадама најсиромашнијих породица, пошени инстинктом самоодржања и права на живот, почели да настанују читава насеља беде и то у самом центру Београда, од којих се већина одржавају још захваљујући једино суровости самога живота. Ницала су тако насеља на свима странама Београда, са најбеднијим кровњарима, као да је неки зао дух изручио са неба над Београдом једну огромну врећу удерица. У овим насељима има данас 90% удерица у којима станују по 6—8 чланова и где на једног члана често не дођу ни два и по кубна метра ваздуха. Доиста нешто нечувано кад се помисли, да модерна ветеринарска наука тражи да у обору свињског на једног непра дође најмање два кубна метра ваздуха!

Ето, у тим отровним јазбинама, које лети просто пливају у загађеним баруштима, живе и данас хиљадама Београђана са децом, која претстављају стуб нашег народа и наше расе.

Не само на периферији, него и у самом центру има небројено ових „дворишних пливајућих вароши“, које, као какав надгробни споменик, краси и прикрива споља меркантилно декорисана фасада зграде“.

Међутим, најповршнија анализа показује нам, да нам и ова два грађевинска неоспорно плодна периода нису дава ништа одређено у архитектонском смислу.

Савршено осуство смисла, плана, и система, које се огледа у многобројним манифестацијама нашег поратног живота, суверено господари и у архитектури Београда.

Што се тиче изградње нашег националног стила — ми данас бескрајно горе стојимо него пре двадесет година у предратном Београду, који је имао бар нешто духовних услова да изгради свој оригиналан стил, и ако није имао објективних услова у грађевинском материјалу и јачини зграда и економском развиту и просперитету младе Србијанске капиталистичке класе. А оно неколико јавних грађевина, подигнутих после рата у тако званом националном стилу, само су својим неовладошењем скоро уништили сваку наду на правилно и брзо остварење нашег оригиналног грађевинског стила...

Београдске поратне грађевине из свих поменутих периода претстављају један неестетички конгломерат стилова, од полувијантиског па до барок и ренесанс-стила и најновијег модернистичког, који одлази често пута до кубистичких бесмислености! Сем у неколико малих изузетака, стотинак највише* нигде не срећемо нешто што одговара појму *лепо*, нешто што би нас испуњавало осећањем дивљења, као пред класичним лепотама, или што би било потпун изражај наше расне индивидуалности, из чега би се касније развио наш стил у архитектури! Највећи број нових зграда Београда рађен је у т.зв. модернистичком стилу. Појава модернистичког стила у архитектури — али не оног што прелази у футуристички несмисао и духовну декаденцију нашег времена — не долази случајно и без дубоких социјално-економских мотива. Тај је модернистички стил (који се код нас врло брзо шаблонизирао и укалупио) много јевтинији, бржи и лакши. Фасаде не траже огромне жртве као китњасте и компликоване фасаде старих раскошних стилова. Зиданье грађевине, благодарни армираном бетону, иде у једном брзом, запрепашћујућем темпу. Тако је овај модернистички стил дошао као природна последица садашњег духа времена, који тражи максимум практичности, максимум брзине у раду а минимум трошкова око зиданья! То би у кратком, биле позитивне линије модернистичког стила. Али он их има пуно и негативних. Можда чак и много више.

Будимо бар за моменат искрени! Зар нису највећим делом све те наше модернистич-

ке зграде *ружне*?! Њихови творци—већином и без најмањег личног смисла за естетику — као да су инспирисани неком грађевинском *анархијом*, јер не примају ниједно старо начело зиданья, ниједну од корисних архитектонских традиција, већ *дрско и бесмислено* лутају у сумаглици својих још *неформираних* погледа о истинској архитектонској естетици новог времена. Н.пр. ма колико прозора да има на фасади, они по њима могу сви да буду разнога типа величине. Делови фасада, по њиховом мишљењу, не смеју имати ни пропорције, ни симетрије (њу су многи модернисти одавна огласили за естетски јерес), ни хармоније, ни пластике. Никад додуше, ниједна уметност нема вечитих, објективних истина, али их архитектура поред вајарства има! То су постулати симетрије. Она спутава разуздане фантазије пројектанта, али без ње нема лепоте, нити је може бити. Н.пр. руски су нас архитекти усрећили, рецимо, оним широким сисом испод последњег спрата грађевине, те су тиме сваку зграду буквално накардали. Тај сис, који као чир квари у основи симетрију зграде, није практичан; при том, повећава трошкове зиданья, па га ипак има на свима новијим зградама из другог периода зиданья. Модернисти су нам опет са своје стране донели ова чуда од фасаде, које у огромном броју случајева личе пре на све друго него на лице нормалне грађевине.

За *лепоту* једне грађевине најјаснији је суд *широких* или *интелигентних* народних маса. Што оне прогласе *лепим* — то је доста *лепо*! Разуме се, да ће ту бити много *неслагања*, али ће она ипак резултирати један општи дух. Уосталом, таква се *неслагања* срећају и код самих стручњака. Из ових анкетних чланака, писаних за овај број „Београдских општинских новина“ неоспорно од стране компетентних лица, и научних и практичних ауторитета, видимо и.пр. да једни означавају оне огромне државне грађевине, подигнуте на угау Кнеза Милоша, као ремек дела наше архитектуре, док их други помињу као пример архитектонске *бруке* и *неописивих* грађевинских грдила!

Кад се сами стручњаци разилазе у битним питањима архитектуре, не би било никакво чудо да се то појави и код нестручних маса. Али *пред једном великом архитектонском инкарнацијом лепоте* падају на крају крајева сва та *неслагања*.

Уосталом, доста је и то спорно: да ли *праве* и *истинске* уметности уопште, а посебно архитектонске, може да буде при оваквој *избезумљеној* трци за рентом и профитом, где од власника зграда па до архитеката и предузимача, сви имају пред очима само један циљ: да се уложени труд и капитал што брже и боље *пласирају* и *награде*. Ко би и. пр. смео порећи: да добар део наших бео-

* А изабраве случајеве оних успешних фасада и архитектуре Београда подизали су господи архитекти у својим чланцима; те се ми нећемо, и не желимо задржати при тим појединачним случајевима, од којих су по неки уистини за похвалу.

градских архитеката не тражи лаке и брзе зараде, да они своје пројекте често израђују са једном површином, која запрепашћује а свој стручни надзор аљкавошћу која збуњује; да улећу у највећа и завршна пројектовања без претходних студија, без свестраног упознавања терена, околине, поднебља, подводности терена, итд. . .

Не улазећи као нестручни, у даља суштинска питања архитектонске уметности ми ћемо се задржати само на следећим констатацијама:

1) Поратни Београд као целина није успео да усвоји никакав архитектонски правац, најмање да изради свој оригиналан расни стил, који би најбоље одговарао нашим социјалним и економским приликама, као и захтевима самог поднебља!

2) Културна је потреба (а не шовинистичка као што неки мисле) да Београд и друге наше вароши, буду подизане у свом националном стилу, који се има изградити на бази озбиљних студија свих услова који ма би овај стил имао да одговара: од социјалних и етнографских до атмосферских (отпор према киши, ветру, снегу итд.).

Један леп, лак и користан стил, чисто наш, да га назовемо југословенским, био би доказ више наше расне уметничке снаге, изградити би нову националну архитектуру домова, улице и блокове и, најзад, привлачно би и интересовао странце много више него онај безбојни, бледи, космополитски, пештански штирум, који се данас осећа у београдској архитектури. Тај наш будући стил има да одговара садашњем духу времена (колико су н.пр. смешни покушаји са пресађивањем старог српског црквеног стила, тешког и суморног, на профане грађевине овога века?). Он мора да буде уистину наш, оригиналан, а не нека бедна компилација, каквих је београдска архитектура данас на жалост пуна. Подвлачимо, он мора да буде наш, са свима типичним одликама нашег националног духа, затим да не буде много утрпан, неукусно шарен, раскопан и скуп. Разуме се да се ништа не може приговорити томе ако би он унео у себе и многе корисне и практичне стране других стилова, у колико су оне погодне за наше поднебље и аклиматизацију, као и за естетско сливање и уметничку асимилацију.

3) Градским општинама, односно њиховим грађевинско-уметничким одборима, треба дати много шира права у погледу архитектонске контроле и иницијативе него што им даје садашњи грађевински закон.

Наши архитекти, а ми неоспорно и у архитектури имамо неколико имена европског значаја, нека израде главне линије тога стила, који би се после петогодишњих корекција силом закона изметнуо будућим кућевласничким генерацијама. Појмљиво је да то не сме бити униформисани стил, који би стварао мо-

нотонију ариаутских села — као н.пр. нова Чиновићка колонија у Београду — него стил који би у своме оквиру дао пуног импулса за стваралачки полет нашег уметничког мајстора у савременој архитектури. Само тако можемо добити свој национални стил, свој архитектонски индивидуализам. Тада ће Београд и са те стране привлачити странце и туристе, који се данас у великој већини диве више огромној експанзији нашег стваралачког духа, него оригиналности нашој у подизању Београда и других великих градова.

Многи од стручњака, сарадника ове наше анкете, а међу њима и г. Јов. Обрадовић, један од творца новог грађевинског закона, као да страхују да је чак и ова анкета о архитектури Београда закаснила, а камо ли тек изградња нашег националног стила! Они заступају тезу, сасвим правилну, најзад, у редовним социјалним приликама; да се национални стил израђује полако, у једној тихој уметничкој еволуцији и да се он не може декретирати.

По нашем мишљењу још није доцкан ни за једно ни за друго. Београд је за 80% још неподигнут. Ово што је издано једва претставља једну шестину његовог грађевинског терена. И као што се данас у мору наказних грађевина губе оне десетине и десетине лепих и успелих, тако ће се кроз деценију две, можда, изгубити ови грађевински монструми — дело једне хаотичне генерације — у хиљадама лепих грађевина будућег Београда.

Ако би се оставило времену, благој и дугој еволуцији, која би имала да нам изради национални стил у архитектури, ми би тек тада сигурно задоцнили. Национални стил пост фактум не би нам много вредео, он би био само један уметнички луксуз, и ништа више. Београд би дотле био изграђен са 60%, а можда и више, те би самим тим и питање нашег оригиналног стила постало беспредметно.

Данас се нека врста културне диктатуре осећа у свима актима државне и муниципалне власти целог света. Стара држава — јандарм и стара општина — примирителни суд — постали су данас, под притиском народних маса, фактори прогреса и иницијатори једне свестране комунално-социјалне политике. Цео свет жури да га време не претекне. Мирној еволуцији готово се данас ништа не оставља. Читаве фаланге научника и државника су и у пракси и у теорији да се хитно предузимају чак и корените социјално-комуналне реформе, реформе и измене система, на којима почива данашњи поредак ствари.

Шта ће онда и нама сметати што би се грађевинским законом, бар у општим линијама, и после обимних и дужих студија, предвидео или фаворизовао један национални стил?

Од модерног стила могло би се применити при стварању нашег стила све оно што је добро и корисно: терасе, хигијенски конфор, јевтинића и брзина зидања и стабилитет зграде. Од старих стилова: симетријална украшеност фасаде, која не сие ниј у раскош и расипање. Од нашег класичног властелинског стила: основне расне линије, тип и висина крова и настрешина итд., па све то онда оживотворити једним националним духом и архитектонским васкрсом наше младе југословенске расе.

У овом смислу ће редакција „Београдских општинских новина“, као орган Београда, ускоро расписати конкурс и позвати све ауторитете на пољу архитектуре, да даду своје конкретне стручне предлоге о изради нашег националног стила у савременој архитектури.

Без израде једног националног стила, и без једне врсте законске принуђе да се само у тако обележеним границама може кретати архитектура — ми ћемо имати зграде без стила, улице без стила, цео Београд без стила. Имаћемо једну огромну анархију, која ће можда ласкаво говорити о меркантилном духу наше расе, али не и о расно-уметничком.

Од 1919 год. до овогодишње грађевинске акције подигнуто је у Београду:

Грађевинска делатност и однос прираста становништва у Београду од 1919 до 1932

ГОДИНЕ	САМАНО ГРАДА	ОД ТОГА ПРЕСТАВАК	ЧЛАНК. У ОВЛАСТ ГРАДСКА НАЈ. СТИЛ.	ПОСРЕДНИК НАЈ. СТИЛ.	ПРЕСТАВАК ДОН.	БЕЛО СТАНОВ.
1919—20	100	51	118	125	54.021.000	
1921	172	98	250	177	65.477.000	111.749
1922	388	146	789	567	235.889.000	131.519
1923	405	157	879	798	470.201.000	145.462
1924	270	127	605	460	293.029.000	119.420
1925	236	108	469	271	170.612.000	173.375
1926	428	189	909	525	214.486.000	187.339
1927	612	215	1.040	629	324.820.000	301.385
1928	521	201	1.052	624	276.579.000	215.249
1929	290	109	542	400	134.483.000	229.195
1930	273	123	630	349	143.580.000	242.600
1931	531	244	910	796	213.683.000	309.600
Укупно	4.210	1.709	8.183	6.124	2.593.370.000	

Извели смо напред каква је спољна архитектура београдских грађевина. Унутрашња је још много гора, јер док спољна манифестује једно хаотично и пролазно доба, докле унутрашња најверније плуствује све ниске инстинкте и ружне тежње ове деценије, од шаловљивих до преступничких.

Каква је унутрашња архитектура београдских поратних грађевина?

У њима хигијенски конфор није био задовољен у 80%. Сунца, светлости и ваздуха недовољно је. Тераса мало, или ни мало. Читави ходници и једна добра осмина одаја су без дневне светлости и без непосредног про-

ветравања. Често потпуно у мраку. Па зар све ово није некажњиво злочинство наше генерације према онима које долазе? Модернистичке зграде последњих периода (од 1928—1932 год.) и ако су често архитектонски монструми, имају бар ту добру страну да поседују многе терасе, доста ваздуха и светлости. На томе нека им је искрена хвала.

Архитектонски проблемам Београда у тесној је органској вези са општим грађевинским проблемима. Делота фасаде је неоспорно естетски постулат, али фасада није све; она је само лице, које не претставља, као и код човека, најзад, велику вредност ако не би било и унутрашње вредности и рационалног плана зграде.

И као што Београд није успео да за двацест година своје бујне грађевинске делатности изради свој национални архитектонски стил, тако исто није успео да правилно реши ни социјално питање унутрашње архитектуре: питање хигијенског комфора, питање практичности, економичности и удобности распореда одаја, питање светлости, тераса, ваздуха и сунца.

То је питање још главније са гледишта јавне хигијене и еугенике; јер док је питање фасаде питање расне естетике, докле је питање унутрашњег изграђивања — питање расне хигијене и социјалне правде...

Ни треће, по нашем мишљењу најважније питање, није решено од ослобођења до данас. И ако на површан поглед изгледа да оно нема никакве органске везе са архитектонским проблемом Београда — ипак у суштини је његова веза несумњива и битна. То је проблем јевтиниог и хигијенског кроза за близу 15.000 породица из редова економски слабих београдских грађана.

И ако смо присталице у начелу, да се грађа подижу у вртovima, попут енглеских гарден-ситија, ипак се због огромне територијалне проширености београдског грађевинског атара и неминујне потребе његовог сужавања, мора учинити извесна корекција у том погледу, и за будуће колоније малих, јевтинијих и хигијенских станова усвојити тип бечких комуналних зграда. Бесконачним проширивањем грађевинског атара повећавају би се бесконачно и општински намети на грађане, јер би се природно морало да сразмерно повећавају водоводне, канализационе, саобраћајне и електричне преже, а општински су терети и без тога велики и тешки.

Место даљег проширења грађевинског атара и ео ipso, стварања нових и неподношљивих финансијских терега на грађане, ми смо за то да општина изгради те хигијенске и јевтине станове у великим комуналним палатама.

А како би те палате претстављале такође један знатан блок београдске територије — то се о њиховој спољној и унутрашњој архитектури мора једновременно говорити.

Њихове фасаде морале би се изградити у чисто националном стилу — кад се он формира и обележи новим изменама грађевинског закона. Најзад, прва и похвална иницијатива за ширење нашег архитектонског стила треба да се веже за престоничку општину. Што се тиче унутрашње архитектуре, она има да реши проблем малих хигијенских станова, са идеалним практичним комфоном, купатилом, сунчаном терасом, непосредним проветравањем, са водом, на спрату и у стану, малим теретним лифтом за дрва и остало, и одводним цевима за ђубре и прљаву воду. Таква једна комунална палата могла би да садржи у себи око стотинак малих станова, чији би се закуп имао кретати од 200—250 дин. од стана, а та би цена омогућила рентабилитет издавања.^{*} У целој колонији било би око 120 великих палата од по 50 станова, што би са потребним парковима, школом, амбулантама, дечјим одаништем, игралиштем за децу, евентуално општинском болницом и баштама око кућа изнело читав један мањи квартал.

Тај квартал имао би да буде образац, узор за нову, националну архитектуру Београда.

У овом чланку нећемо говорити о огромним финансијским ефектима, неопходним за подизање једне овакве колоније. По најповршнијем прорачуну цифра би се кретала око четири стотине милиона динара. Та, за садашње прилике фантастична сума не може се, природно, очекивати из редовних општин-

ских прихода. Како би подизање ове комуналне колоније био у суштини инвестициони рад — то би се за његово извођење могао да добије инвестициони зајам. А ако је данас депласирано говорити ма о каквом великом милијунском зајму, неће бити депласирано сутра, када се прилике среде и иоле консолидују.

Да завршимо. У позадини свих мрачних боја, које смо овде набацали, пробија се ипак један светао колорит. И то нека нас теши и нека нам даје наде и потстрека за нова прегнућа и бољу будућност.

Београд је ипак направио један циновски напредак. Од велике оријенталске паланке из 1914 год., он је већ у 1928 год. био град европског значаја, а сада, када се и фактички споји са Земунском, Панчевом и целим сеоским хинтермендом, он има све услове да буде веллеград међународног реномеа.

У своје гигантском напретку он неће и не сме стати на пола пута. Он ће, нема сумње, створити и свој национални архитектонски стил, и своје велике станбене колоније. Само нека се одозго покаже толико иницијативе и разумевања, колико Београд има добре воље и подобности да схвати и разуме паметне реформе, па ће се сви ови проблеми потпуно решити.

Њих само треба добро простудирати и формулисати и изнети на дневни ред, а њихово реализовање остаје после питање догледног времена.

Ако смо овим анкетним бројем, посвећеним архитектури Београда, успели бар донекле у томе, да формулишемо и ставимо на дневни ред један нов комунални проблем — можемо бити потпуно задовољни и ми, и грађани Београда.

^{*} Види нашу студију *Станбено питање у књижи Наши социјални проблеми* (издање Геце Кона — 1932 год.) где смо ово и конкретним цифрама доказали.

Фасаде поратног Београда

Веран својој најранијој традицији, да су разне народности, отимајући се за његову доминацију утискивале на његово лице свој жиг, Београд је — изгледа — то остао и до данашњег дана! Ако пођемо од зграде до зграде, од палате до палате, да утврдимо један специфични стил наше данашње престонице, ми то нећемо успети. Колико зграда, толико стилова фасада. Исток и Запад; барок и Византија; све је то измешано. Изузимајући неколико државних зграда, за све остале не може се рећи да им лице носи нечега југословенског. Откуда то? Свакако што се је генерација која га је изграђивала, школовала код разних западних народа, а ваљда и зато, што су у његовом изграђивању учествовали па и данас учествују и многи странци. Додајмо томе да су се и кућевласници у пуној мери дезинтересовали за национални стил, па ће нам бити јасно откуда данас у Београду читав један калејдоскоп фасада. У будуће треба водити рачуна о националном стилу, а да се то може најбољи је доказ неколико особитих фасада, па и архитектура зграда подигнутих у националном стилу. Како ће се то извести, питање је само постављања норми; а да је то преко потребно, није нарочито потребно доказивати баш с обзиром на моменат када се из Београда изграђује једна нова, снажна и велика држава, и када Београд има да буде жариште националног сунца чији сваки зрак има по један социјални смисао.

Ко пажљивије студира фасаде београдских поратних зграда, уочиће је: ну врло банална новост: узидавање у фасаде појединих симболичних да кажемо фетишких објеката, изразе празноверних наклоности појединих кућевласника. Посматрач се мора негде насмејати, а негде и забринути. Па и поцрвенети. На фасадама београдских зграда данас можете видети и.пр. и овакве предмете: буре, казан, кеца херца, кључ, балон, псећу главу, топ, мртвачки сандук, роштиљ, и једну читаву казаницу за печење ракије. Случај је хтео, да се фасаде са знацима бачве, казана, балона и казанице стекну баш у центру (Призренска, Поенкареова, Теразије и Хартвигова) те странац добија импресију, да је наша престоница варош самих пијандура. Како је где решен

проблем између ових поетичних објеката и осталих делова фасаде, ствар је њихових пројектаната који се нису могли одупрети утицају празноверног кућегазде.

Ако се једном код нас буду постављале извесне норме за фасаде, требало би узети у обзир и питање калкана постојећих и будућих зграда. Трба одлучити да ли ће се и они естетично решавати или не; естетика престонице захтева да се и о томе поведе рачуна без обзира да ли ће доцније уз калкан доћи друга зграда или не. Бар за оно време док он стоји откривен, он мора бити естетично решен, а не као до сада да зјапни годинама празан и замалтерисан, те да даје широко поље фантазији каквог београдског молера који тамо ишара фреске од којих нас у сумрак страх хвата. И често пута те фирмописачке фреске, као „палма“ гума потпетица, флаша „сунтола“, кутија „ималина“, итд. по димензијама су таквога облика да конкуришу брижљиво израђеној фасади а у многоме и потпуно је упропасте. Улица Кнез Михајлова, која има неколико врло лепих фасада, потпуно је упропашћена молерским сликама на калканима које толико дрече и боду очи, да се фасаде поред њих потпуно губе. Једна кутија „ималина“ за обућу, на калкану једне зграде у улици Краља Милана толиких је димензија да пет пута надмашује националну купу кубета једне државне зграде, тако да се она од те кутије и не види! Теразије су просто упропашћене разним молерским композицијама по калканима и разним неписменим натписима да то већ претставља право ругло. Изузетак чини само зграда Прашке банке, која је свој калкан обрадила укусно у вези са целокупном фасадом и није допустила да по њему индолентни фарбари изводе своје мајмунлуке, ни од кога контролисане. Вароши по унутрашњости свега су овога лишене, и тамо влада већа хармонија између калкана и фасаде. Не-право је да Београд у томе чини изузетак, он који је дужан да зрачи напредак свуда око себе и да даје тој национално-културном стремљењу. Зато је крајње време да се о свему овоме поведе рачуна, јер каква нам буде фасада — лице престонице сада, такав ће нам бити образ прд потомством доцније!

Историјски преглед архитектуре Београда

Београд је много пута у борбама разних народа био рушен и изнова грађен. Његова велика важност чинила га је сталним поприштем борби. Због тога старих споменика архитектуре нема скоро ни мало. Тврђава је једини грађевински монумент који датира из давнина: још из доба Римљана. Сама варош која се развијала ван тврђаве, узимала је за време дужих мировања, па ма који народ био господар Београда, већих размера. За време прве српске владавине Београдом, у тврђави је поред дворца било и приватних и других војничких зграда, црква итд. Цео град је био опасан једним ровом, који му је давао поред градских бедема велику одбранбену моћ. Током XVII века Турци су дали Београду највећи развој који је имао у историји. Поред тврђаве, варош је била уређена релативно за оно време, лепа, прометна, са преко 50 цамија, 7 јавних купатила, поред многих приватних, са 3700 дућана, са многим лепим зградама. На жалост, путописци из тога доба ништа нам подробније не говоре о архитектури тих старих вароши. Судећи по томе што и у налазима подземним нема остатака од рушевина старих зграда, мора се закључити да су исте биле од слабог материјала — дрвета — ма да велике и удобне. Београд се по томе налази у истој ситуацији као и остале вароши бившег Византијског царства, које не показују никакве остатке профане архитектуре, док у црквеној, то доба у историји архитектуре има особит значај. Као доказ више да су те старе зграде биле од слабог материјала, служи и то што директна околнина Београда нема згодног камена за архитектонску обраду. И данас је главни грађевни материјал бетон, цигла и дрво.

За време последњих деценија турске владавине у XIX веку, Београд је био пао у велику декаденију. Гранична варош турске царевине, стално поприште борби, његов је живот био сведен на минимум. Отуда је и имао изглед типичне турске паланке, нечисте, са тесним, неправилним улицама, ниским кућама од бедног материјала. Нешто мало статака тог старог Београда може се још и данас видети, ма да ће га за коју годину потпуно нестати.

Преласком у српске руке, а нарочито после ослобођења од 1860 године, Београд се постепено ослобађа од турског утицаја.

Целом другом половином XIX века он се изграђује на свој специјалан начин доста комогено, тако да му то даје европски карактер. Овај стари Београд ставио се у ред других европских престоница у стварању, градећи у стилу неког италијанског ренесанса. Из тога доба имамо још и данас врло битних ренесансних и успешних објеката. Урбанистички, Београд чини у то доба такође огроман напредак. Улице се регулишу, проширују и технички уређују.

После светског рата Београд постиже напредак каквог свакако у историји није никада имао. Престоница нове велике краљевине, његово је развијање врло брзо и стално у културном и привредном погледу. Све то изазива врло велику грађевинску делатност. Он се подиже на очиглед, за годину дана читаве се улице нове подижу, цели крајеви мењају облик да се не могу познати. На жалост, тај нагли развитац, припомогнут великом несташницом станова, која је наступила услед многих срушених зграда за време рата бомбардовањем, и огромним умножавањем броја становника, учиниле су да није било довољно срећености ни методе у изградњи Београда. Из истих разлога није се у Београду формирао никакав њему специјалан стил у архитектури. На против, у славном се ради еклектички. Разноврсност стилова, материјала, разне висине зграда и неједнакост терена чине да је архитектура данашњег Београда немирна и жива и у исто време доста хетерогена. Још пре рата чини су покушаји, да се на бази старе српске средњовековне црквене архитектуре створи национални стил. Наша стара црквена архитектура, дело славног доба у историји српског народа, од XII до XV века, представља свакако монумент у историји архитектуре а специјално у историји византијско-романске архитектуре. Но и поред своје велике вредности по свему изгледа да та стара архитектура не би могла послужити као база неком ренесансу у нашој архитектури. Карактеристике те старе архитектуре у суштини су супротности са материјалним и духовним

условима под којима се мора да развија једна савремена архитектура. Стари системи конструкције сводовима и луковима не одговарају данашњим материјалима, армираном бетону. Карактеристичне форме као кубе, апсида, полукружни прозори нису успеле да некојим архитектама, који су желели да продуже или адаптирају нашу стару средњовековну архитектуру, даду инспирација за рационалну архитектуру, нити да им обезбеде неподељени успех.

Највише цењени и употребљавани стил данас за грађевине од извесне важности је

ренесансе француски и италијански у разним обрадама. Држава нарочито у том погледу је реакционарна. Приватна иницијатива се разним инспирацијама, најчешће ипак осећа се утицај бечких и пештанских схватања.

У последње време јављају се јасни знаци тенденције ка слободном, ничим неспутаном компоновању у архитектури Београда. Пошто су задовољене актуелне потребе градње, Београд ће у свом будућем архитектонском стварању тихо али сигурније тражити своју нову архитектуру.

Друштвена хроника:

Београд је свечано прославио рођендан Њ. В. Краља Александра

— Њихова Величанства Краљ и Краљица на благодарењу у Саборној цркви —

Са уобичајеном радошћу и одушевљењем, Београд је и ове године, 17 децембра, про-

имала је свог видног израза у благодарењима, која су одржана у богомољама свих веро-

Њ. В. Александар Први Краљ Југославије

славио рођендан Свога Краља, Њ. В. Александра Првог. А радост у срцима Београђана исповести, и којима је присуствовао, поред претставника цивилних и војних власти, ве-

лики број грађанства. Благодарену у Саборној цркви присуствовао је лично Њ. В. Краљ са Њ. В. Краљицом.

Тачно у 11 часова пре подне, кад је у Саборној цркви завршена литургија, војна музика пред црквом засвирала је државну химну и појавио се Њ. В. Краљ са Њ. В. Краљицом, Њ. В. Кнезом Павлом и Кнегињом Олгом, у пратњи маршала Двора, генерала г. Димитријевића, дежурног ађутанта, гардијског пуковника г. Чедомира Петровића и дворских дама г-це Грујић и г-ђе Лозанић. Њ. В. Краљ био је у походној униформи са лентом Карађорђевог звезде преко груди, а Њ. В. Кнез Павле у униформи гардијског мајора, такође са лентом преко груди.

Пред црквом дочекали су Њ. В. Краља, Командант Београда, арм. генерал г. Војислав Томић и помоћник Управника града Београда г. Душан Филиповић. Кроз шпалир виших официра Краљеве гарде, са генералима г.г. Максимовићем и Ракетићем на челу, Њихова Величанства ушла су у Саборну цркву. Напољу је била постројена почасна чета пешадије Краљеве гарде са музиком.

Црква је била дупке пуна. Били су ту чланови Краљевске владе, дипломатског кора, претставници Сената и Народне скупштине, Београдске општине, генералитета, адмиралитета, установа и грађанства.

Њ. В. Краљ и Краљица заузели су место на Краљевском престолу. С десне стране био је Претседник владе г. др. Милан Српкић са министрима г.г. Божом Максимовићем, Јевтићем, Лазичем, Деметовићем, др. Сркуљем, Матицом и др. Шуменковићем.

Одмах за њима били су Претседник Сената г. др. Павелић и Претседник Народне скупштине г. др. Коста Кумануди са великим бројем сенатора и народних посланика.

Београдску општину претстављао је Претседник г. Милутин Петровић са одборницима г.г. Стојадиновићем, Гавриловићем и другима. Међу присутнима запажени су Претседник Академије наука г. др. Богдан Гавриловић, Претседник Државног савета г. Драгољуб Радојловић, Претседник Главне контроле г. Срећко Тешић, Гуверниер Народне банке г. Игњат Бајловић, помоћник Министра просвете г. Ђорђевић, претставници Сокола, Удружења рез. официра и ратника, Удружења Ратних инвалида, Јадранске страже и других патриотских, културних и хуманих друштава.

Са леве стране Краљевског престола заузели су места чланови дипломатског кора. Били су ту присутни амерички посланик г. Принс, француски посланик г. Нахјар, енглески посланик г. Хендерсон, чехословачки посланик г. Флидер, пољски посланик г. Шварцбург-Гинтер, румунски посланик г. Гуранеску, италијански посланик г. Гали, аустријски посланик г. Пленис, мађарски посланик г. Де Алт, грчки посланик г. Мелас, турски посла-

ник г. Хајдар-бег, белгијски посланик граф Рамзе де Вишне, аргентински посланик г. Кандиоти, шпански посланик г. Торихос, дански посланик г. Гјеринг, немачки посланик г. Дифур-Перонс, албански посланик г. Рауф Рицо и отправник послова бугарског посланства г. Валиаров. Поред страних посланика били су и војни изасланици.

До дипломатског кора био је постројен генералитет и адмиралитет са Војводом г. Петром Бојовићем на челу.

Чинодејствовао је Патријарх г. Варнава са митрополитом г. Јосифом, епископима г.г. Нектаријем, Венијамином, Викентијем и Тихоном, са осамнаест свештеника и два ђакона.

На јектенија је одговарало Београдско певачко друштво.

Молитву за Њ. В. Краља прочитао је Патријарх на српском језику, пошто ју је пренео са старословенског. Молитва гласи:

„Боже Велики и дивни, који свим што је на свету управљаш са неисказаном благошћу и богатом промислом својим, чије мудре и неиспитане одредбе дају животу и друштву људском различите пределе и границе, ево си и наша срца изобилно испунио весељем и радошћу, давши да над нама влада љубљени слуга твој благовремени и христољубиви Господар и Краљ наш Александар, Кога умудри и подржи да непоклануто ходи у вршењу Велике службе Твоје; даруј Му мудрости и опрезности да би могао праведно судити народу Твоме, и ово Твоје достојање у тишини и без туге очувати.

Покажи Га непријатељима као победноца, злочинцима страшна, добрима милостива и благонадежна; омекшај срце Његово према сиромашнима и посетиоцима, и да буде заштитник прогоњенима.

Потчињене Му власти управи на пут истине и правде, одвраћајући их од пристрастности и неправедних наплата, и да све људе, које си поверио власти Његовој одржи у непритворној верности.

Учини Га као оца који се весели срећи деце своје, и да нас задивиш милошћу Твојом.

Умножи дане Његова живота у ненарушеном здрављу и непроменљивој срећи и задовољству.

Даруј нам свима у дане Његове владавине: мир, слогу и благостање, погодна времена, благ и здрав ваздух, изобилје плодова земаљских и све што нам је за привремен и за вечни живот потребно.

О, премилостиви Господе Боже наш, Боже свих доброта и Оче сваке утехе, не одврати лица Твога од нас и не постиди нас у очекивању нашем. Уздајући се у Тебе, ми ти се молимо и, молећи се Теби, ми се у Твоју доброту уздамо. Јер Ти сам

унапред знаш шта је нама потребно те нам и пре наше молбе дајеш и одређујеш дарове своје. А свако добро давање и сваки учињени дар долази одозго, од Тебе, Оца светлости. Теби слава и хвала са јединородним Твојим Сином и Пресветим и благим и животворним Твојим Духом, и сада и свагда, и вовејек вјеков, амин!"

После овога Патријарх је одржао говор, који је отпочео речима:

„Благоверни и христољубиви у Христу Богу Краљу!"

Данашњи дан Вашег рођења је празник свих Југословена без разлике вере. Они данас подносе молбе Свевишњем Богу за Ваше здравље, дуг живот и срећну владавину."

Свој говор Патријарх је завршио речима:

— Зато и на данашњи дан Вашег рођења појачава се народна љубав према свом народном Краљу, коју не смеју делити никакве вере нити друга тенденциозна подухећа, било да она долазе од непријатеља унутра, ако их има, а нарочито од оних са стране. О ову моћну вековну везу народа са Краљем увек ће се спотичати сви наши непријатељи. Јер када буде у питању наш Владар, Отаџбина и целокупност народа сви ће као један човек бити уз Краља. Зато је овај мој говор, Ваше Величанство, архиепископска молитва Богу да продужи године Вашег живота на славу Краљевске Династије и Краљевског Дома, на понос и дику на-

рода, зато је овај мој говор израз топлих осећаја љубави целокупног народа да ним у духу божје љубави и народних идеала живите на многаја љета. Живео!"

Присутни су прихватили овај искрени узвик и пропратили га топлим изразом одушевљења, кличући од срца: „Живео Краљ!"

После службе Патријарх је пришао Њ. В. Краљу и честитао Њему и свима члановима Краљевске породице. Њ. В. Краљ пољубио је Патријархов крст и руку.

Њ. В. Краљ изашао је из цркве праћен бурним узвицима и одушевеним поздравима.

У католичкој цркви у Крунској улици одржано је благодарење у 9 часова пре подне. Њ. В. Краља заступао је ађутант бригадни генерал г. Вељковић, Краљевску владу претстављали су Министри г.г. Ђојић, Матица и Ханжек, а Сенат и Народну скупштину више сенатора и народних посланика. Присутствовао је Папин нунције г. Пелегринети, претставници цивилних и војних власти и велики број грађанства католичке вероисповести.

Служио је Надбискуп г. Родић са више свештеника.

Исто тако одржана су благодарења у старокатоличкој цркви, у обема синагогама, у евангеличкој цркви и Бајрак џамији.

Многобројни функционери и угледни грађани уписали су се у дворску књигу, док је народ поздрављао Њ. В. Краља у пролазу од Двора до Саборне цркве, као и при повратку у Двор.

Прослава дана уједињења у Београду

— Њ. В. Краљ присуствовао је благодарењу у Саборној цркви —

Један од највећих празника нашег народа, а свакако највећи празник велике и моћне Југославије, дан када су први пут ударени њени чврсти темељи, 1 децембар, ославио је ове године у Београду леп и ведар, проткан шаренилом светлних боја наших народних застава, којима је цела престоница била искићена. Претставници војних и цивилних власти, као и многобројно грађанство, похитали су у београдске богомоље свих вероисповести, да учешћем на овим верским обредима видно прославе тај велики дан наше историје.

У Саборној цркви архиепископска литургија отпочела је у 9 часова пре подне. Служио је епископ амерички и канадски г. Мардарије, уз асистенцију свештенства.

Пред црквом била је постројена чета пешадије Краљеве гарде, са музиком и заставама. У 11 часова музика је интонирала државну химну. Грађан поздравима присутних, у Саборну цркву ушао је Њ. В. Краљ са Њ. В. Кнезом Павлом и Кнегињом Олгом. Њ. В.

Краљ био је у походној униформи, а Њ. В. Кнез Павле у парадној униформи коњичког официра Краљеве гарде.

Црква је била дупке испуњена.

Краљевска влада била је заступљена Претседником г. др. Миланом Српкићем и министрима г.г. Лазићем, Ђорђевићем, Стојановићем, Деметровићем, Сркуљем, Пуцелом и Шуменовићем. Сенат је претстављао Претседник г. др. Павелић, а Народну скупштину Претседник г. др. Кумануди, са већим бројем сенатора и народних посланика. На челу генералитета и официра београдског гарнизона били су Војвода г. Бојовић и начелник Главног генералштаба армијски генерал г. Миловановић. Била је заступљена Београдска општина, све цивилне власти, патриотске, хумане и културне организације и дипломатски хор.

После благодарења Епископ г. Мардарије одржао је следећи говор:

„Ваше Величанство, наш мили и љубљени Краљу и Господару! Некада је, пре

приближно 15 столећа, један од највећих императора славне Византије, заокруживши границе свога царства, подигао Господу Богу, у знак захвалности један од најлепших храмова на кугли земаљској; и додирнувши то дело узвикнуо је: „Не нама, не нама, Господе, слава већ имену Твоме!“. Тако и данас, када се напришало равних 14 година, откад си Ти, Благоверни Краљу, са Твојим бесмртним оцем блаженопочившим Краљем Петром извршио ослобођење и уједињење три рођена брата, Словенца, Хрвата и Србина из Твоје Краљевске душе заједно са народом Твојим узвикнућеш: „Не нама, не Господе, слава већ имену Твоме!“

Али ипак овог свечаног момента, када сам се случајно десио од моје далеке америчке епархије у нашем драгом Београду, кад ми је пала у део та ретка срећа да у име Свете Христове Цркве честитам Вашем Величанству 14-годишњицу народног ослобођења и уједињења које си Ти са Твојом легендарном армијом упоредо са идеологијом свију Југословена епохално извршио, хтео бих рећи колико југословенски народ: овај у земљи и онај милион у далекој Америци цени Твоје витешке напоре и напоре Твога оца за остварење ове наше лепе и уједињење домовине. Некада су кроз читава столећа многомучног робовања читава наша поколења, дуго пре Његоша, на ко не његовим речима а оно у смислу његовог окупљања око манастира и цркава на којима се није смело чути хришћанско звоно јадиковали и уздисали: „Моје племе сном мртвијем спава, суза моја ћема родитеља, нада многа је небо затворено, не прима ми плача ни молитве“, и у грозничавој жудњи упућивали Богу своје топле молитве за ослобођење и уједињење нашега народа. Ни сам Немања ни Цар Душан Силни, ни нико од наших владара није ни сањати смео о тако великој и моћној Југославији коју си Ти са Твојим поколењем створио.

Бесмртни ловћенски песник на вест да је Твој велики бесмртни прадед дигао устанак и ослободио малу Шумадију, узвикнуо је: „Ал хероју тополскоме, Карађорђу бесмртноме, све препоне на пут беху к циљу доспе великоме“. Шта би тек данас рекао и са каквим ентузијазмом овековечно Тебе свога потомка бесмртни ловћенски песник, када би устао из ловћенске капеле и видео Тебе, свога потомка, творца ослобођене и уједињене четрнаестомиллионите моћне Југославије! Но, ако је немогуће ловћенском генију устати из гроба, у неком од поколења југословенских из грмена његовога изаћи ће нови лав који ће можда још и јаче од Његоша, Данте Алигиерија, Хомерове

Илијаде, овековечити Твоје бесмртно дело.

У доба ове страшне светске и материјалне и духовне невоље, када је у многим деловима света завладала анемичност патриотизма и високих полета, наш југословенски народ са поуздањем у себе и веран у Бога пребродиће све препреке као што си и Ти, Витешки Краљу, пребродио на свом трновитом путу све препреке много веће од Карађорђевих и циљу своје доспео великоме.

Наш народ осећа да му је свемоћни Бог дао крила; а ко има крила тај не пузи по ниској долини живота, већ се крилима својим уздиже високо над зраке сјајног сунца Божјег. Нашему народу није Југославија са стране подметнута на тањиру као готов поклон, већ је она резултат многовековних борби, надахнућа и прегнућа читавих генерација до последње која је под вођством Твојим извршила бесмртна дела Уједињења Југославије — да је више нико не може рајзединити. Народ чува ту своју Југославију, јер је свака стопа земље орошена и напојена крвљу њених најбољих синова. Некада је вођ библиског народа, кога је изводио из пустиње у обетовану земљу, видео на високој гори купину која гори а не сагорева и оставивши народ у подножју горе, почео се и, приближивши се купини, чуо глас Божји: „Мојсије, Мојсије, изуј обућу са твојих ногу јер земља на којој стојиш је света.“ Тако и свих четрнаест милиона Југословена, симболички треба да скину своју обућу, т.ј. да чистим срцем, без егоизма и личних интереса, са самопожртвовањем ступају на олтар своје уједињене домовине и следеју примеру свога витешког Краља који је са војском својом претрпео сва лишења, имајући у визији својој само остварење ослобођене и уједињене Југославије. За ту Југославију и данашња и сва будућа поколења даће све што имају, па и саме животе своје, јер је она достојање и наслеђе које смо тешком муком стекли. Та ће се будућа поколења на помисао о Теби, наш витешки Краљу, запајати пламеним надахнућем и светим ентузијазмом којим си ти озарио сваки кутић простране југословенске државе. Што све даље то ће све више нова поколења славити Твоје бесмртно дело, јер „поколења дела суде, што је чије дају свима.“

Једном сам из Источне Америке путовао возом за западну Америку ка Тихом Океану, и то равницама источне Америке. Воз је јурио брзином од 80 до 90 километара. Стигавши у западне државе кроз прлети и планине много веће од наших херцеговачких и црногорских брда, воз је, да би стигао своје коначном циљу, на

обале Тихог Океана ишао истом брзином од 90 километара. И на разним, честим окукама воз се сав дрмао, стакла се тресла и уплашеним путницима чинило се као да ће се сваког момента воз сурвати у провалију. На велико изненађење уплашених путника угледали су једног десетогодишњег дечка који је мирно седео и прелиставао странице једне књиге, не обраћајући пажњу на дрмање воза. Упитан зашто се и он не плаши, да воз може искочити из шина и пасти у провалију, дечко је са наивном, али чврстом вером, одговорио: „Зашто да се плашим кад је мој рођени отац машиновођа на овом возу“. Тако и ми свих 14 милиона Југословена не треба никада да се плашимо, колико год државни брод Југославије, пролазио кроз равнице било кроз гудуре и планине, јер на том нашем државном југословенском возу држи машину у својим чврстим рукама наш општи родитељ, отац свих Југословена, наш љубљени Краљ Александар Први. Ја Вас позивам, сву браћу Југословене, како вас који ме чујете у овом светом храму тако и све вас који ме чујете овог момента преко ради-а широм целе Југославије, да из дубине наших захвалних душа са пуно љубави и верне поданичке оданости громко узвикнемо том општем оцу и родитељу Југославије, нашем великом Краљу Александру: Живео!”

Крај говора Епископа г. Мардарија поздрављен је бурним узвицима Њ. В. Краљу: Живео!

После тога Њ. В. Краљ, Кнез Павле и Кнегиња Олга пришли су Епископу и пољубили га у руку.

Њ. В. Краљ испраћен је из цркве одушевљеним узвицима свих присутних, као и многобројног народа, који је пред црквом чекао.

Благодарење у католичкој цркви у Крунској улици отпочело је у 9 часова пре подне. Краљевску владу претстављали су министри г.г. Шуменковић, Пуцел и Матица. Присутновао је изасланик Њ. В. Краља, претставници Општине, војних и цивилних власти, и Папин нунције, г. Пелегринети. Служио је надбискуп г. Родић са католичким свештенством.

У евангеличкој цркви благодарење је отпочело у 10 часова. Владу је претстављао Министар финансија г. Ђорђевић. Служио је пастор г. Турек.

У синагози Бет-Израел благодарење је отпочело у 10 часова. Владу је претстављао Министар просвете г. др. Раденко Станковић. Служио је Врховни рабин г. др. Исак Алкалај, који је на крају одржао леп говор о значају дана Уједињења.

У синагози ешкенаског реда у Космајској улици, Владу је претстављао Министар г. Ханжек. Служио је рабин г. др. Шланг, који је такође одржао говор о значају Уједињења.

У старокаатоличкој цркви благодарење је одржано у 10 часова.

У цамији одржано је благодарење у 12 часова. Владу је заступао Министар г. Карамехмедовић. Служио је београдски имам г. Абдула Хоџић, који је одржао говор о дану Уједињења.

Свуда су били присутни изасланици Њ. В. Краља, Београдске општине и осталих институција.

Основне црте пројекта буџета Општине града Београда за 1933 год.

— Изјава Потпретседника Београдске општине г. Витора Крстића —

Поводом дебате, која је отпочела у Проширеном буџетском одбору Општине града Београда, око састава предлога буџета за 1933 годину, Потпретседник Београдске општине г. Витор Крстић, у чију ужу надлежност спада Финансијска дирекција, изјавио је претставницима штампе:

— У буџету за ову годину предвиђени су приходи у суми од динара 340,458.398. Расходи за исту суму. Целокупан буџет износи динара 340,458.398. До сада је остварено прихода за девет месеци динара 245,759,401.45. Расходи са септембром износе 208,263,507.88 динара.

У сваком буџету мора бити реално изражен програм рада Општинског суда, који га доноси. Дајући буџет Суд са одбором мора водити строгог рачуна о економској снази свих грађана. То нарочито важи за Београд, у коме терети не падају равномерно на све грађане. Данашње прилике налажу да у изградњи буџета морамо бити веома обазриви. Тешке економске прилике погодиле су и Београђане. Социјална страна Београда тражи да се о њој у новом буџету поведе озбиљна брига. Беспослица у Београду захтева, ако не потпуно, а оно што је могуће повољније њено решење. У овој години слегло се и са стране много беспослених, тражећи рада. И овај Општински суд, схватајући озбиљност социјалне тегобе и помажући са Грађевинским одбором у највећем обиму грађевинску политику у Београду, омогућио је великом броју незапослених и из Београда и унутрашњости опстанак.

Од 1926 године до 1929 године Београд се рапидно изградио. И надаље се у Београду радило. Највише пажње је поклоњено кадрисању улица, и успело се. Али, то није једини програм комуналне политике. И ако је изграђен у току оно неколико година велики број улица, још их има кроз које се не може проћи у дане кише и зиме. Прилике и потребе у Београду захтевају развијање комуналне политике у свима правцима друштвеног живота. Болнице, тако потребне за сиромашне грађане; паркови, та

плућа за децу и грађане; хигијена, здрави станови, чистоћа, народна купатила; трамвајска мрежа; аутобуски саобраћај; пошумљавање Београда — све су питања која још нису добила своје дефинитивно решење.

А изнад свих тих потреба и питања лебди штедња. Новим буџетом дужни смо да регулишемо однос потреба наше-

Г. Витор Крстић
потпретседник Београдске општине

га рада према нашој декларацији о комуналној политици са проблемом штедње. Стога ће буџет бити реалан. Предвиђени приходи морају бити остварени, то јест њихова цифра мора одговарати садашњим приликама и економској снази грађана. И ако се надамо да ће се прилике у идућој години побољшати, приходе

треба одмераваати према садашњини. По себи се разуме да расходи не смеју бити већи од прихода. Буџет за 1933 годину биће израз нашег схватања комуналне политике и садашњих прилика.

Ми придајемо велику важност буџету за 1933 годину. Зато смо финансијску секцију, која се искључиво бави финансијским питањима и израдом буџета, проширили са десет одборника, који ће

учествовати у изради пројекта буџета за 1933 годину.

У духу ове изјаве Суд Општине града Београда формулисаће и своја гледишта приликом буџетске дискусије, у правцу строге штедње, али једноремено и социјалне правде према свима грађанима Београда, и социјалне неопходности, да се неупосленост што више умањи, стварајући могућности зараде онима који траже посла, да би исхранили себе и своје породице.

Социјално старање Општине београдске

— Изјава Потпретседника г. Доброслава Богдановића —

— „Садашњи Општински суд у својој изјави датој на првој одборској седници приликом ступања на дужност, подвукао је нарочито значај и важност социјалне акције, коју Општина има да врши.

Суд општински је свестан доба у коме ради и он се трудио и труди да са Одбором општинским пружи сиротном грађанству и

Може се лако замислити да Општина београдска има врло деликатну мисију на пољу социјалног збрињавања када у њему има један велики број људи, жена и деце, који траже да им Општина Београдска притекне у помоћ.

Услед великог броја становништва, Општина београдска није у стању да води евиденцију баш сваког случаја беде и невоље, где треба да притекне у помоћ, али зато свестрано помаже скоро сва хумана разна друштва приватне иницијативе, да она у пуној сарадњи са Општином притекну у помоћ у оним случајевима где Општина прва не стигне.

Да би се видела замашност и обимност те социјалне бригае и старања која садања Општинска управа пружа својим сиротним и невољним грађанима и становницима Београда, да изнесемо неке податке и цифре о издацима који се за ову сврху чине.

Тако Општина београдска даје из свога буџета на име годишње субвенције:

	Динара
1) Насушном хлебу	20.000.—
2) Бачкој трпези	40.000.—
3) Друштву за сузбијање про- сјачења	12.000.—
4) Одбору госпођа за заштиту слепих девојака	5.000.—
5) Помоћ квалификов. радни- цима у беспослици	50.000.—
6) Средњешк. Матици ратне сирочади	10.000.—
7) Друштву Књегинје Љубице	5.000.—
8) Женској занатској школи	10.000.—
9) „Гајрету“	5.000.—
10) Студентском дому	50.000.—
11) Интернату руских студената	5.000.—
12) Јеврејском жен. друштву	5.000.—
13) Удруж. домаћница и матера	5.000.—
14) Привреднику	5.000.—
15) Феријалном савезу	5.000.—
16) Материнском удружењу	360.000.—
17) Српској мајци	100.000.—

Г. Доброслав Богдановић

потпретседник Београдске општине, у чију ужу надлежност спада Социјална дирекција о. г. Београда

становницима Београда што издашњију помоћ у овим тешким данима привредне кризе и неупослености, која није поштедела ни Београд, у који долазе ради посла грађани из разних крајева наше простране државе.

18) Друшт. за заштиту девојака	50.000.—
19) Дому за васпитање мало-летника	20.000.—
20) Друштву „Кап млека“	100.000.—
21) Друштву „Краљ Дечански“	100.000.—
22) Дому за васпитање и заштиту деце	28.000.—
23) Фонду за одржавање и стварање радничких склоништа	500.000.—
Сем ових сталних субвенција Општина београдска чини и ове издатке:	

- 1) Колонији за одојчад и малу децу, издржавање деце у колонији и у туђој породици . 400.000.—
- 2) Помоћ трудним сир. мајкама . 10.000.—
- 3) На име сталне месечне помоћи сиротињи за 579 лица . 65.000.—
- 4) На име тренутне помоћи сиротињи месечно . 5.000.—

Општина београдска издржава девет дечијих Обданишта са по 72.000.— динара годишње. Од нових дечијих Обданишта ова Општинска управа отворила је два: једно на Карабурми и једно у Предграђу Његовог Величанства Краља Александра а отвориће ускоро још два и то једно на Чукарици и једно на Пашином Брду, и настојаће да створи и помогне отварање ових дечијих установа свуда где се укаже потреба, јер се деци мора поклонити највећа пажња пошто су она и слабија и нежнија. Неким дечијим обдаништима Општина је уступила и своје зграде и даје им огрев и млеко.

Исто тако Општина београдска помаже ђачка склоништа са 60.000.— дин. годишње.

Нисмо заборавили ни старце ни старице, и за њих се чини све да им се у лепо уређеном Дому олакшају последњи дани живота.

Ту скоро смо проширили болницу код Дома старца и старица, како би болесни старци и старице могли паћи одмах и на лицу места потребну лекарску помоћ и негу, јер је ранија болница била недовољна.

Пре неколико дана Суд општински је одредио као своју помоћ Централном одбору за исхрану незапослених радника и намештеника динара 50.000.—

Општински суд је скоро целу суму у динара 400.000.—, колико је било предвиђено за репрезентацију разделио разних хуманим друштвима, која имају за циљ помагање сиромашних грађана, и то приликом скупштина, слава и других њихових приредби и вршио је многе вирмане где је год могао по

буџету само да би притекао у помоћ невољним својим грађанима.

Летос је Општински суд послао своје болесне грађане у разне бање и то: у Бадању 35 лица, за које је утрошено динара 29.850.— и у Војник (Словеначка) 80 деце, за које је утрошено динара 51.600.—.

Исто тако Општински суд је дао бесплатно млеко и трамвајски подвоз за око 300 деце која су летовала у Кошутљаку, а које је летовање организовао Црвени Крст.

Сем тога Општински санитет преко својих здравствених установа, као: Амбуланти, Централног уреда за заштиту деце и матера и других пружа бесплатну лекарску помоћ и даје бесплатне лекове свима сиротим грађанима који се обрате.

Специјално за предстојеће празнике Христовог Рођења постарали смо се да пружимо највећу помоћ, која се према финансијским приликама општинским може учинити, и ако смо свесни да та помоћ не може убрисати сваку сиротињску сузу, али ипак се надамо, да ће највећи број бедника и паћеника осетити старање њихове Општине.

Тако смо одредили за поделу сиротињи за Божић 1.200 метара дрва и 100.000.— динара на име повчане помоћи.

Централни уред за заштиту деце и матера разделиће одећа и у готовом појцу сиротој деци, која још не иду у школу, 80.000.— дин.

Најсиромашнијим, већином основ. школама на периферији одредили смо по динара 5.000.—, тако да ће Фондови сиротних ђака, који постоје при тим школама, моћи обући приличан број сиромашних ђака.

Ето, то је у кратким потезима изнет рад Општинске управе на социјалном пољу збрињавања свих грађана, који се налазе у беди и невољи.

Како, пак, Општина београдска и поред околико развијене и разгранате своје социјалне акције, на жалост услед буџетских ограничења није у стању да задовољи све своје сироте грађане, то је Суд општински, односно г. Претседник општине упутио апел свима имућнијим грађанима и установама, да и ови сви притекну у помоћ оним којима је та помоћ потребна, јер само ако и грађани и Општинска управа заједно учине своју социјалну дужност, онда ће тако пружена помоћ бити и јака и ефикасна, јер ко сиротињи дели Богу узајмљује.

Доброслав Богдановић

Потпретседник Београдске општине

Нови кмет-правник Општине града Београда г. Добривоје Вујић

— Постављење нових одборника О. г. Београда —

На место бившег кмета-правника Општине града Београда г. Јована Јовића, постављен је нови кмет-правник г. Добривоје Вујић, београдски адвокат и досадашњи одборник Београдске општине, који је примио дужност 29 децембра.

Г. Добривоје Вујић рођен је у Сталаћу 1899 године, од оца земљорадника. У родном месту завршио је основну школу, а затим се уписао у гимназију у Крушевцу, где је пре рата завршио четири разреда.

Г. Добривоје Вујић,
нови кмет-правник Београдске општине

Кад је рат букнуо, г. Вујић је био још врло млад, да би могао да крене у бежанију. Али, ма да је имао свега петнаест година, у почетку бугарске окупације одмах је одлучно манифестовао своје патриотске осећаје. Као последица наступило је његово интернирање у Бугарску. У Бугарској провео је у ропству две године, прелазећи више пута из места у место. Тако је обишао разна места у Бугарској, изложен најтежим приликама.

Успео је ипак да сачека коначно рата и тада се вратио у Крушевац, где је одмах легао на посао да накнади изгубљено време школовања, и већ школске 1919—20 године положио је матуру у Крушевачкој гимназији.

После матуре г. Вујић долази у Београд, да настави школовање на Универзитету. Ње-

гове материјалне околности биле су врло тешке. Од куће није могао да добија никакву помоћ. Легао је сам на рад и сам је зарађивао за живот. То га није спречило да похађа Универзитет и да прописно полаже своје испите, тако да је положио дипломски испит на Правном факултету у марту месецу 1924 године.

После тога ступио је одмах у државну службу као судски писар и провео четири године на раду по судовима у Београду. Радио је у више крупних парница и стекао добро правничко искуство, које му је омогућило да успешно положи судијско-адвокатски испит. Решио се за слободну правничку професију и отворио у Београду адвокатску канцеларију.

Још на Универзитету, као студент, г. Вујић интересовао се за јаван живот и политичке проблеме. Припадао је Универзитетској радикалној омладини. У три маха био је члан управног одбора и секретар радикалне омладине, а у два маха биран је за првог потпретседника клуба радикалне омладине. Дошавши је изабран за секретара Ширег главног одбора радикалне странке. Као први потпретседник радикалног пододбора за шесто гласачко место постао је члан Месног одбора странке у Београду.

После историјског датума 6 јануара г. Вујић није се више бавио политиком. Посветио се потпуно свом адвокатском послу, а поред тога занимао се комуналним проблемима.

Приликом последње промене Општинске управе и Одбора постављен је за општинског одборника, а сада за кмета-правника Општине београдске.

НОВИ ОДБОРНИЦИ О. Г. БЕОГРАДА

Решењем Г. Министра унутрашњих послова разрешени су одборничке дужности г. г. Добривоје Вујић, адвокат, Драгиша Јосиповић инжењер; Драгољуб Лазић, дрогеријста; Д-р Милан Ст. Протић, директор Народне банке; Шалом Русо, секретар Врховног рибњата и Влада Штерић, бравар. На њихова места за одборнике Општине града Београда, постављени су г. г. Бранко Старчевић, трг.; Самуило Демајо, адвокат; Миливоје Живковић, чин. Народне банке; Менахем Коен, трг.; Живко Константиновић, Јован Павићевић, трговац; и Петар Терзић, трговац.

Оцеви у општинском Централном уреду за заштиту матера, деце и младежи

Пет стотина београдске сиромашне деце добило је топле капутиће, одела, обућу
и остале поклоне од Београдске општине

Ове године на Оцеве Београдска је општина одрешила се најсиромашнијим штићеницима Општинског централног уреда за заштиту матера и деце у Средачкој ул. бр. 2, како би их подарила топлим оделом и обућом за хладне зимске дане.

Под заштитом Дечјег уреда налазе се сада хиљаду и пет стотина деце о којима се тачно води рачуна. Ради систематисане евиденције установљена је и одлично организована картотека све београдске сиромашне деце. Требало је спремити поклоне и одело за 550 деце и помоћу добре евиденције спровео се овај велики посао за кратко време и са сразмерно малим бројем персонала. У првом реду дошла су у обзир она београдска деца, која су услед тешке судбине изгубила своје родитеље или их нису никад ни познавала, т. ј. престоничка сирочад и нахочад, која се васпитавају и расту у туђим породицама, а под окриљем Београдске општине, односно њеног Уреда за заштиту деце. Београдска општина издржава данас преко 90 такве деце и има са овим обликом отворене дечје заштите одлична искуства. Поред ове деце спремио је Дечји уред одело, ципеле и веш за још 320 београдске деце разног узраста, чији су родитељи болесни, бедни, незапослени или неспособни за зараду. Узета су нарочито у обзир она деца која нису примила дарове ни по школама, ни од приватних хуманих друштава. За претшколску децу биле су нарочито предвиђене ципеле, чарапе и капутићи, како би ова деца најсиромашнијих београдских грађана била у стању да посећују Обданишта. Нарочита пажња обраћена је и поклонима за одојчад и тако је спреmlено за 150 сиромашне одојчади целокупна спрема за малу децу. Спремљена је, такође, и извесна резерва у оделу и обући за ону сиромашну децу која данас нису могла доћи да примају поклоне за Очеве.

Свечаност је почела у 11 сати пре подне, али родитељи са децом скупљали су се већ у 9 и по сати ујутро у дворишту Општинског централног уреда за заштиту матера деце и младежи. Сви су били радосни и очекивали су у највећем реду почетак свечаности. У просторије дечјег уреда ушла су сва деца и мајке са малом децом, где су их дочекали шеф Дечјег уреда др. Марија Вајс-Гајић, ле-

кари и заштитне сестре. Хранитељице, мајке и деца смештени су по свим одељењима. У једном одељењу били су спремни поклони, сређени сви поименично, по азбучном реду. Пре 11 сати дошао је на свечаност у име Суда потпретседник г. Доброслав Богдановић и г. г. одборници Јован Гавриловић и Михаило Стефановић. Затим г. др. Жика Марковић, колонијски лекар и остали гости.

Општина београдска обукла је на Оцеве 500 сиромашне деце: Једна група награђене сиромашне деце у присуству претседника г. Доброслава Богдановића, одборника, г. г. Јов. Гавриловића и Мих. Стефановића и шефа Уреда г-ђе Д-р Вајс-Гајић.

Свечаност је отворила госпођа др. Марија Вајс-Гајић и упутила присутнима следеће речи:

„Ово је друга година, да се састајемо на дан дечје радости у Београдском општинском Централном уреду за заштиту матера, деце и младежи. Прошле године почели смо овај дан са много нада и обећања, а ове године можемо да укажемо већ и на извесне успехе. Материце и очеве, ови дани дечје среће и радости у кругу породице изабрали смо као нарочите дане весеља наших најближих штићеника, т. ј. оне београдске деце, која су услед тешке судбине изгубила своје природне домове и данас живе и расту у туђим породицама. Откако наша установа постоји, хранитељице су у најужој вези са нама и дечјом колонијом и престано смо им указали на њихове нове

дужности, на дужности мајке. Како су се наше хранитељице одазвале и са колико љубави се наша деца гаје у топлим домовима, где су нашла истинску здравствену и моралну заштиту, најбољи су докази наша деца. Близу 90 деце издржава Општина у Београду и Милошевцу, од којих су 20 деце ђаци а 2 деце на занату. Пет малишана похађају први разред основне школе, а 1 штићеник први разред гимназије. Сва деца без разлике прешла су са добрим успехом у виши разред, а имамо и неколико одличних ученика. У здравственом погледу деца су се одлично развијала, порасла, добијала у тежини и залечила се од појединих хроничних болести. Сем деце, која су у Милошевцу и којима ће се поклони тамо делити, скупила су се сва наша деца, преко пет стотина њих, са својим новим или рођеним мајкама овде, како би везали свога чика потпретседника, који се са толико очинске љубави о њима стара.

Хранитељице, Вас су деца кући још за Материце везала, а Ви се њима одрешите у будућој години свесне Ваше родитељске дужности. Што деца постану старија, то је већа Ваша одговорност у погледу васпитања, но Ви који сте добровољно изабрали ову тешку и свету дужност мајке, продужите са много љубави и наде у Вашем труду и бићете награђене узвишеним задовољством, да сте људској заједници дали корисне чланове а себи подигле миле синове и кћерке.

Драга децо, Ви која сте дошла са Вашим мајкама и Ви чији родитељи вас чекају код куће, запамтите добро ове дане радости, па у Вашим мајим срцима обећајте, да ћете бити послушна и добра деца, како би Вашим родитељима, који имају много брига и невоља у борби за свакидашњи хлеб, помогли и како би их развеселили."

После ових речи пришла је потпретседнику г. Доброславу Богдановићу, Даница Тасић, мало сироче и везала га је по старом обичају. После тога, пошто се одвезао, обратио се мајкама и деци г. Потпретседник Доброслав Богдановић једним прикладним и импровизованим говором, који је завршио овим речима:

„Драга децо и мајке, на дан Ваше радости долазим Вам ја као родитељ у име Ваше општине, која се брине за вас. И ја имам своју децу, али ме она нису везала јутрос, него су ми рекла:

— Иди тата, нека те вежу сиромашна деца! Стигавише осећаја провешћу ове часове с Вама, који сте већ многе тешке животне борбе са Вашим родитељима искусили. Одрешите Вам се у име Суда Београдске општине и Ваше шире мајке, Општине града Београда, и поделићу

Вам топле и лепе поклоне. Знајте, децо, да ће се Општина за вас увек бринути; сви људи који седе у Општини, људи су од осећаја, сви су људи који воле децу! Драга децо, Ви који сте нашли нове мајке и нова уточишта, радујем се и честитам Вам на успеху у школи, а молим и Вас и Ваше мајке—хранитељице, да и у будућности са много труда наставите Ваш рад. Али није довољно бити само добар ђак, него потребно је да су деца и добра. Шта вреди петица из цртања кад оно дете има двојку из владања. Зато слушајте ме децо: Желимо да будете добри! — Хоћемо, хоћемо чико! заори се из стотине цркутавих децјих гласића.

— „Деца треба да су послушна и ваљана наставно је г. Богдановић. Ја данас видим овде смо добру децу и стога и Општина града Београда поред тешких прилика Вама је приредила ово весеље. Нарочито требате да захвалите што је ова свечаност тако лепо и богато испала и за сву бригу око Вас деце шефу ове установе уваженој госпођи докторки Марији Вајс—Гајић, која има пуно поверење Суда и која са много разумевања и способности брине се за Ваше потребе.

Н. пр. био сам на много места и данас и приликом других делења али нигде нисам видео такав ред и такву организацију и ако се данас у овим малим просторима подарују преко 500 деце. Све што имамо овде створила је г-ђа лекарка, вша др. Марија. Такође морамо се захвалити и њеним вредним сарадницима лекарима Дечјег уреда и заштитним сестрадама.

Нарочито ми је драго што је на мене пала дужност, да се у име чланова Општинског суда као потпретседник истог Вама одрешим и обећам Вам, још једном, да ћемо се и у будуће за сву добру и ваљану децу старати, како би весела и задовољна са својим родитељима дочекала празнике Христовог рођења."

Говор потпретседника г. Доброслава Богдановића, пропраћен је плескањем и клицањем присутних и децице и њихових мајки.

Затим су са много одушевљења извели неколико штићеника Дечјег уреда своје рецитације. Мали Стева, малишан од три године, мало сироче, рецитовао је тако љупко, да је све присутне до суза дирнуло. Као прва добила су дарове деца која су извела програм. Доцније се прешло на опште делење. Господин потпретседник, пошто се разговарао са децом и хранитељицама напустио је свечаност са одборницима г.г. Јов. Гавриловићем и Мих. Стефановићем и гостима, а издавање поклона трајало је до 3 сата по подне, кад су и последњи родитељи и деца напустили задовољни установу београдске Дечје заштите у Средачкој улици.

Свечано откривање споменика блаженопочившем Краљу Петру Великом Ослободиоцу у Панчеву

Београдска општина положила је венац на споменик

Поред прославе историјског Дана Уједињења, 1 децембра Панчево је прославило још једну велику и значајну свечаност. У тој старој српској вароши, ускоро саставном делу Престонице, који је вековима, на самим вратима Београда морао да подноси туђинско робство, откривен је 1 децембра ове године монументални споменик захвалности поч. Краљу Петру Великом Ослободиоцу.

Не само цело Панчево, већ цео Јужни Банат, Београд, Земун и остале блиске и даље вароши узеле су учешћа на овој прослави. Нарочито видног уче-

Њ. В. Краља заступао је на свечаности изасланик г. Павле Павловић, Министра војске и морнарице генерал г. Никола Дероко, Команду Београда генерал г. Петар Радојевић, Министра спољних послова саветник г. Грунчевић, Министра просвете помоћник г. Драгослав Ђорђевић, Сенат и Народну скупштину потпретседник Скупштине г. др. Коста Поповић и већи број сенатора и народних посланика, Београдску општину потпретседник г. Витор Крстић са одборницима г. г. Павлом Карарадовановићем, Јованом Гавриловићем, Миком Стефановићем, Миланом

Претставници Београдске општине г. Витор Крстић, потпретседник са одборницима г. г. Павлом Карарадовановићем, Јованом Гавриловићем, Миком Стефановићем, Миланом Ђорђевићем, Стојадином Анђелковићем, Аном Динићем, Недељковићем и другима, присуствовали су откривању споменика. У средини претседник Панчевачке општине г. Васа Исајловић.

шћа узео је Београд, који је, преко свог Потпретседника г. Витора Крстића, положио на споменик сребрни венац.

Још у рано јутро одржана су у свима панчевачким црквама благодарена. А у 11 часова пошла је кроз варош литија, са огромном поворком мештана и гостију. Свет је преплавио трг Краља Петра. На средини уздицао се велики нови споменик, кога је израдио београдски вајар г. Палавичини, а подигнут је иницијативом панчевачке Народне одбране.

Док је велика маса света испунила трг око споменика, кличући Њ. В. Краљу и Краљевском Дому, око трга направила је шпалире војска и сеоски коњаници. Војна музика свирала је народне мотиве.

Ђорђевићем, Стојадином Анђелковићем, Динићем, Недељковићем и другима. Присуствовали су затим многобројни претставници и претставнице патриотских, хуманих и културних друштава.

Чин откривања споменика извршио је изасланик Њ. В. Краља г. Павловић, речима:

У име Њ. В. Краља Александра Првог откривам споменик захвалности почившем Краљу Петру Ослободиоцу и Уједињитељу.

Бурни узвици патриотског одушевења из десетину хиљада грла пропратили су ове речи.

После тога сремски викарни епископ г. Тихон Радовановић, уз асистенцију многобројног свештен-

ства, извршио је освећење. На јектенија одговарају су сва панчевачка певачка друштва. Епископ г. Тихон одржао је говор, у коме је истакао велике заслуге поч. Краља Петра и династије Карађорђевића.

Народ присуствује освећењу споменика Блаженопочившем Краљу Петру Великом Ослободиоцу у Панчеву.

Пуковник г. Константин Костић, командант места Панчева и председник Народне одбране изнео је историјат изградње споменика и захваљују Панчеву, Јужном Банату и целој Војводини на прилозима, који су омогућили да се овај монументални споменик подигне.

Градоначелник Панчева г. Васа Исајловић изнео је историјат рада благопоч. Краља Петра од његовог ступања на престо до смрти, по завршеном делу Уједињења целокупног Југословенског народа. На крају свог одличног говора подвукао је:

Умро је телом Петар I, Краљ Срба, Хрвата и Словенаца, али није умро легендарни Краљ, који је са својим војницима бивао у рововима, који је с њима делио и зло и добро, славу дивних и величанствених победа и болове и ужасе никад немишленог слома. Онај Краљ који је са својим војницима заједно у великој несрећи сузе лио и дубоко се у Бога и у вечну правду уздио, онај Краљ мученик са албанске Голготе није умро никад и неће умрети докле траје земље и народа за који се он залагао и за чију се слободу борио. Слава Краљу јунаку! Слава Краљу мученику! Слава Краљу ослободиоцу Срба, Хрвата и Словенаца!

Врховни инспектор Претседништва Краљевске Владе г. Ђорђе Ђорђевић положио је у име Владе и Министра унутрашњих дела венац. Говорио је о

заслугама поч. Великог Краља. У име Сената говорио је секретар г. Милан Поповић, а у име Народне скупштине потпретседник г. др. Коста Поповић.

У име Београдске општине положио је сребрни венац потпретседник г. Витор Крстић, са десет одборника. Г. В. Крстић одржао је топли говор у коме је истакао велику идеју, која је благопочившег Краља руководила у целом његовом животу, а то је будућност целокупног Југословенског народа, данас уједињеног у велику Југославију. Г. Крстић је између осталог рекао:

Југословенски народ може бити поносан што је имао таквог Краља који је са својим животом био посветио за добро не само некадашње Краљевине Србије већ и за бољу будућност садашњег уједињеног народа.

Говорили су још Помоћник Министра просвете г. Д. Ђорђевић, народни посланик г. Велизар Јанковић, председник Средишњег одбора Народне одбране г. Илија Трифуновић, председник Удружења добровољаца г. Крстић и други. Говори су били попраћени бурним узвицима и овацијама.

Између венаца положених на споменик истicali су се венци Краљевске владе, Београдске општине, Сената, Народне скупштине, града Панчева, Бечке-

Сребрни венац, који је Београдска општина положила на споменик

река, Кикинде, Банатског Карловца, Средишњег одбора Народне одбране, села Николинаца итд.

Панчевачка општина приредила је ручак у част гостију.

Изложба француске савремене ликовне уметности у Београду

Изложбу је отворно у присуству Њ. Вис. Кнеза Павла и Кнегиње Олге Министар просвете г. др. Раденко Станковић

Претставници француске савремене ликовне уметности отворили су своју заједничку изложбу уметничких радова, под покровитељством Њ. Вис. Кнеза Павла, великог љубитеља уметничких дела, у Уметничком павиљону „Џијете Зузорић“, на Малом Калемегдану, у Београду.

Ову ретку уметничку изложбу, француских сликара и вајара, отворио је у присуству Њ. Вис. Кнеза Павла и Кнегиње Олге Министар просвете, г. др. Раденко Станковић веома бравним и ласкавим речима пријатељској нам земљи Француској и о њеним претставницима уметности, сликарима и вајарима, који су своје радове изложили на овој изложби, да нас упознају са својим савременим схватањима у ликовној уметности.

Отварању изложбе, између осталих, присуствовали су и г. г. Најжар, француски посланик, Флидер, чехословачки посланик, Феранс, немачки посланик, мађарски посланик, пољски посланик, са својом го-спођом, папски нунције Пелегринети, генерал Бониконић, Богдан Гавриловић, председник Академије наука, Торихос, шпанска посланик, чиновништво скоро свих посланстава, претставници Министарства спољних послова и просвете, као и велики број наших признатих књижевника и уметника.

После Министра г. др. Станковића, француски посланик, г. Најжар, окренут Њ. Вис. Кнезу Павлу и Кнегињи Олги, одржао је овај говор:

— За мене је велико задовољство што могу, после тако мало времена од свога доласка у Југославију да утврдим да на терену уметности као и другим доменима, најсрданија, а могу казати и у највећој мери братска, сарадња уједињује у заједничком напору добре воље обеју земаља. Ваше Краљевско Височанство дозволиће ми да му захвалим што је изволе-ло, не само да се прими покровитељства Изложбе, него и што је пристало да пружи своје најшире учешће, стављајући на расположење чак и дела из своје сопствене колекције. Благодарни смо неколико наших највећих мајстора, та дела чине част француској уметности свих времена, као и познавању и укусу онога који их је одабрао.

Нека Ваше Краљевско Височанство и Њено Краљевско Височанство Принцеза Олга благоизволе примити овом приликом још једанпут израз најдубље захвалности од стране и ме-роданних и француских уметника.

Свој говор г. Најжар завршио је овим речима: Височанство,

Француски уметници знају за високо интересовање, тако живо и тако свестрано, које Ваше Краљевско Височанство гаји према уметности, а нарочито према француској уметности. Покровитељство које је Оно благоизволе-ло указати овој манифестацији за њих је снажан пострек. Осим тога, они би осетили врло велику радост када би их Ваше Краљевско Височанство удостојило да буде Онај који ће их представити и бити њихов тумач код југосло-

венске публике, отварајући лично Изложбу француске савремене уметности у Београду.

Ниједан знак пажње не би могао бити драгоценији за њих и ја узимам слободу да у њихово име захвалим унапред Вашем Краљевском Височанству.

На говор г. Најжара одговорио је Њ. Вис. Кнез Павле овим лепим речима:

— Захваљујем Вашој Екселенцији на љубавним, за мене сувише ласкавим речима.

Мило ми је што могу да поздравим, у исто време кад и Вашу Екселенцију, и једног представника уметничке Француске у личности г. Откера, који се решио на дуго путовање да би присуствовао отварању ове изложбе, за коју је толико учинио. Желим да му изразим нашу захвалност на његовој драгоцености сарадњи.

Одавно је наша велика жеља да видимо једну изложбу француске уметности у Београду. Та жеља се најзад испунила и ми нам топло захваљујемо што сте јој изишли у сусрет.

Немам претензија да говорим о француској уметности. Сликама и скулптурама које украшавају ове дворане није потребан коментар. Оне говоре саме за себе.

Дозволићу себи, ипак, да привучем Вашу пажњу на једну колико упадљиву толико очевидну чињеницу: славна француска уметничка традиција је непрекинута већ много векова. Француска катедрала, Француска великих средњовековних скулптура, Пусенова Француска још живи.

Мислим да не претерујем кад тврдим да је од краја XVIII века Париз постао уметничка престоница света. У Паризу се још данас рађају сви значајни покрети у области уметности. Искористимо са усредношћу и захвалношћу прилику која нам је пружена да се дивимо овој богатој жетви која нам је дошла из једне пријатељске и савезничке земље.

Са великим задовољством објављујем отварање ове лепе изложбе.

Говор Њ. Вис. Кнеза Павла присутни су топло поздравили.

Затим су Њихова Височанства, у пратњи г. Министра просвете, Француског посланика г. Најжара и председнице „Џијете Зузорић“ г-ђе Станојевић, обилили сва одељења, разгледајући изложбу.

На овој изложби и Њ. Вис. Кнез Павле изложио је неколико уметничких дела из своје приватне збирке.

Њ. В. Краљ Александар благоизволео је лично посетити 30 ок. м. ову успелу изложбу Француских уметника и разгледати је са пуним интересовањем.

На изложби је било заступљено преко шездесет најбољих француских сликара и око 50 графикара, 20 вајара и око тридесет илустратора књига.

Изложба је била отворена све до 31 децембра и била је одлично посећена.

ОПШТИНСКА ШТЕДИОНИЦА

и

ЗАЛОЖНИ ЗАВОД ГРАДА БЕОГРАДА

УГАО ВАСИНЕ И ДОБРАЧИНЕ УЛИЦЕ БР. 1

Даје зајмове на ручну залогу уз најповољније услове:

на одела, зимске капуте, штофове, рубље (веш), шиваће
и писаће машине, занатске израде, државне папире, златне
и сребрне ствари итд.

Прима улоге на штедњу

и исте враћа улагачима без икаквих тешкоћа.

ЗА НОВАЦ УЛОЖЕН У ШТЕДИОНИЦУ ГАРАНТУЈЕ ОПШТИНА
ГРАДА БЕОГРАДА, СВИМ СВОЈИМ ИМАЊИМА И ПРИХОДИМА.

ДРЖАВНА ХИПОТЕКАРНА БАНКА

ОСНОВАНА 1862

КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

ОСНОВАНА 1862

БАНКОМ УПРАВЉА НЕЗАВИСНИ УПРАВНИ ОДБОР
ЦЕНТРАЛА У БЕОГРАДУ

ГЛАВНЕ ФИЛИЈАЛЕ: Ниш, Нови Сад, Цетиње, Сплит, Скопље, Сарајево, Загреб
и Љубљана.

АГЕНЦИЈЕ: Крагујевац, Ваљево и Чачак

СТАЊЕ 30 НОВЕМБРА 1932

Јавни и остали фондови, капитали и др.	Динара	1,335.740.913,96
Улози на штедњу	"	708.945.201,56
Заложнице (емисије 1910, 11, 24 и 27)	"	837.547.458,26
Хипотекарни зајмови	"	2,217.438.377,64
Зајмови на прирезе и приходе (комунални)	"	587.094.556,25
Зајмови водним задругама	"	76.242.595,40
Реесконт	"	129.969.601,17
Ломбард	"	122.424.402,84

ДРЖАВНА ХИПОТЕКАРНА БАНКА ПРИМА УЛОГЕ НА ШТЕДЊУ И ПЛАЋА
ГОДИШЊЕ 60/0 КАМАТЕ — ЗА СВЕ БАНЧИНЕ ПОСЛОВЕ ЈАМЧИ ДРЖАВА

Грађевинско предузеће

„ЗЛАТИБОР“

БЕОГРАД — Далматинска 76

израђује:

путеве, улице, асвалтне

послове, канализацију

- - - и друго. - - -

ЗАСТУПНИШТВО АУТОМОБИЛА

„ФОРД“
„АУТОМОТОР“
ДЕЧАНСКА 18.

Има сразмерно финансијској моћи појединаца одговарајућа кола и то:

НОВ МОДЕЛ ОД 8 ЦИЛИНДРА
од Динара 80—100.000.—

НОВ МОДЕЛ ОД 4 ЦИЛИНДРА
од Динара 40—70.000.—

Највеће стовариште оригинал ФОРД делова за све моделе — старе и нове.

Делове за аутомобиле:
ХУП, ДУРАНД и ДЕСОТО.

VEEDOL

**100°. ПЕНСИЛВАНСКО — ОРИГИНАЛНО
МОТОРНО УЉЕ**

Свако буре, сваку канту или кутију добијамо директно из рафинерије ВИДОЛ у Америци.

Добар зејтин чува мотор — и ако мало скупљи — много је јефтинији од оправака, зато купујте ВИДОЛ.

ГЕНЕРАЛНО ЗАСТУПНИШТВО ЗА ЈУГОСЛАВИЈУ
В. Х. СМАЈТ.

БЕОГРАД

Милоша Великог 3.

Тел. 23-379, 25-871.

ЗАГРЕБ

Гундулићева 15.

Тел. 2782.

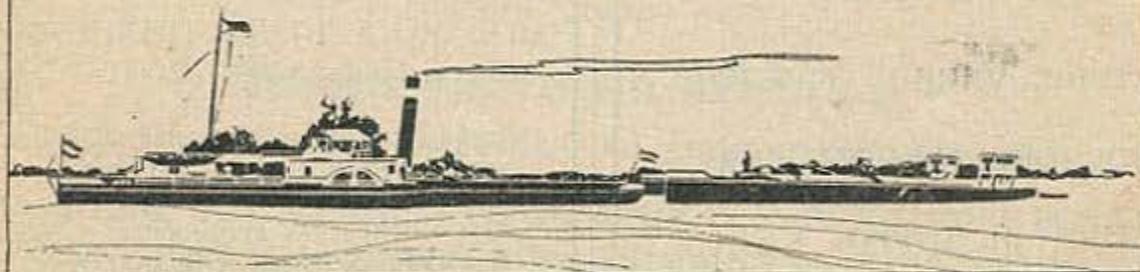
БРОДАРСТВО
РУДНИКА „КОСТОЛАЦ“
 — **Ћ. ВАЈФЕРТ А. Д. — БЕОГРАД**
ВУКА КАРАЏИЋА УЛ. БР. 3/III — БЕОГРАД

Врши реморкану пунотеретних шлепова, двариша и др. објеката, како својих тако и туђих и превлачи сваковрсну робу по специјалним условима на Дунаву, Сави, каватима и протоцима. На линији Голубац, Београд, Нови-Сад и Вел. Бечкерек чини изузетне повољне тарифе, пошто на овим линијама одржава редован саобраћај.

ЗА ОБАВЕШТЕЊА ОБРАТИТИ СЕ НАНЦЕЛАРИЈИ

Вука Караџића ул. бр. 3/III. — **БЕОГРАД** — Телефон Бр. 61-71.

ГВОЖЂАРСКА ТРГОВИНА
АВРАМА ФИЛИПОВИЋА И БРАТА

БЕОГРАД

Краљев Трг 11 — Тел. 22-600

ВЕЛИКО СТОВАРИШТЕ ГРАЂЕВИНСКОГ
МАТЕРИЈАЛА

Гвоздених трегера свих профила, бетонских гвожђа свих димензија, цемента, трске за плафон, изолир кровне хартије, дрвених и гвоздених колица, дизалица (флашенцуга), гвоздених машина за сечу и савијање бетонског гвожђа свих величина.

ИРСКЕ ПЕЋИ И КАМИНА

емајлиране и црне округле и четвртасте из познатих фабрика Шрајбер, Премиер, Зефир, Фромо и Хофмана.

ОКОВ ГРАЂЕВИНСКИ И ЗА НАМЕШТАЈ

у стилу и обичај у великом избору, месингане гарнитури у свим бојама, како сликске, такође и обичне

КУХИЊСКОГ ПРИБОРА

Хомана, оригинал шпаркерда, штедњака, бело емајлираних у свима величинама; посуђа од кром-ника, алуминиума и емајла, есцајга, алпака Беридорф, са пожељима од челика који не прима флске нити зарђа (ростфрајштаа) и сав остали кухињски прибор.

СВЕ ВРСТЕ ПРВОКЛАСНОГ АЛАТА

за столаре, браваре, коваче, механичаре, лимаре, тапетаре, радио-апаратере, дуборесце, молере, дилетанте и т. д.

ЈАДРАНСКО ОСИГУРАВАЈУЋЕ ДРУШТВО
 (RIUNIONE ADRIATICA DI SICURTÀ)

Капитал Лит. 100.000.000.—

Дирекција за Југославију
ЗАГРЕБ

Хацова 10 (сопствена палата)

Гар. фондови Лит. 850.000.000.—

Фил. дирекција за Србију
БЕОГРАД

Кнежев Споменик 5 (сопств. палата)

ФИЛИЈАЛЕ И ГЛАВНА ЗАСТУПСТВА У СВИМ ВЕЋИМ МЕСТИМА

преузима све врсте осигурања: живота, за случај смрти и доживљања, ренте, пожара, провале, лома стакла, транспорте, незгоде, законске дужности јемства, летине противу града итд., итд.

ПРЕМИЈЕ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ ПОСЛА ОСТАЈУ У ЗЕМЉИ